

WELLEN

VAN SINT-ROCHUSKERK
TOT BEGRAAFPLAATS

Geschiedenis

De Sint-Rochuskerk, de vroegere parochiekerk van Ulbeek, ligt aan het oude dorpsplein. De kerk is omgeven door een kerkhof, dat nog steeds gebruikt wordt.

De oorsprong van de Sint-Rochuskerk gaat terug tot de 13de eeuw. Tijdens de opeenvolgende oorlogen tussen 1666 en 1678 had de kerk het zwaar te verduren. Ze werd eind 17de eeuw weliswaar hersteld door het kapittel van Hoei, maar in 1712 al werd opnieuw melding gemaakt van de slechte toestand.

In 1716 werd daarom begonnen met de bouw van een nieuwe kerk. In 1810 werd dit nieuwe kerkgebouw vergroot aan koorzijde. In 1844 al werd het gebouw vergroot aan zuidwestzijde. Bij deze gelegenheid werd een chronogram aangebracht boven de ingang. Rond 1887-88 werden herstellingswerken uitgevoerd o.l.v. architect H. Martens uit Stevoort bij Hasselt.

Aan het begin van de 20ste eeuw werd de bouwvalige ingebouwde westtoren verwijderd. Omwille van de hoge instandhoudingskosten besloot de parochie na de Eerste Wereldoorlog blijkbaar om een nieuwe kerk te bouwen. In 1938 werd de nieuwe kerk, een honderdtal meter ten noordwesten van de oude Sint-Rochuskerk, in gebruik genomen. De oude Sint-Rochus deed na de Tweede Wereldoorlog aanvankelijk dienst als parochiezaal, maar werd uiteindelijk vooral gebruikt door een naburige zetelfabriek (eerst als schrijnwerkerij, later als opslagplaats).

De kerk omvat een neoclassicistisch schip van drie traveeën en een inspringend, barok aandoend koor van twee rechte traveeën en een apsis. De kerk is grotendeels opgetrokken in baksteen. Jarenlange leegstand en verwaarlozing hebben hun tol geëist: de binnenaankleding, voor zo ver bewaard, is totaal verweerd, de overwelfing is vrijwel integraal verdwenen. Boven het schip is de oorspronkelijke dakstructuur nog bewaard, boven het koor is deze vervangen door een recentere structuur. De vroegere dakbedekking is hier ook vervangen door golfplaten.

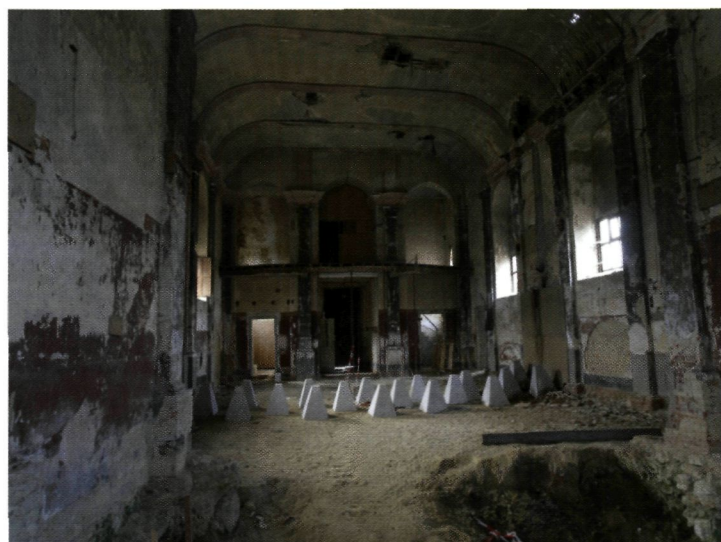
▲ Zicht vanuit het kerkhof op de koorzijde van de Sint-Rochus.

Het beeld bewijst duidelijk de pittoreske inplanting van de kerk, maar toont ook de jarenlange verwaarlozing die het gebouw heeft ondergaan

In de voorgevelnis boven de deur stond een verweerd houten beeld van de patroonheilige Sint-Rochus. Het beeld is inmiddels verwijderd en veilig opgeborgen. Ook het doksaal werd gedemonteerd en opgeslagen.

Naast en achter de vroegere kerk bevindt zich het kerkhof. Tegen de kerk leunen daarom een aantal hardstenen grafplaten met wapenschild, onder meer uit de 17de eeuw. Op het kerkhof staan ook een aantal bijzondere grafkruisen, o.a. van Margriet Hevsdens († 1660) en zoon († 1660) en van Peter Briers († 1671) en echtgenote Marie Jans.

▼ Het interieur van de kerk heeft zwaar geleden onder de onaangepaste bestemmingen en de langdurige leegstand, die het gebouw de afgelopen 70 jaar gekend heeft. Deze illustratie toont het schip van de Sint-Rochus en de toegang langs de westzijde

► Een zicht van op het balkon in de richting van het koor. De archeologische sporen die vooral in het koor werden aangetroffen zijn nog gedeeltelijk zichtbaar. Het gewelf boven het schip is duidelijk beschadigd, maar de instorting van plafond en dak boven het koor vormt zonder twijfel een nog groter probleem

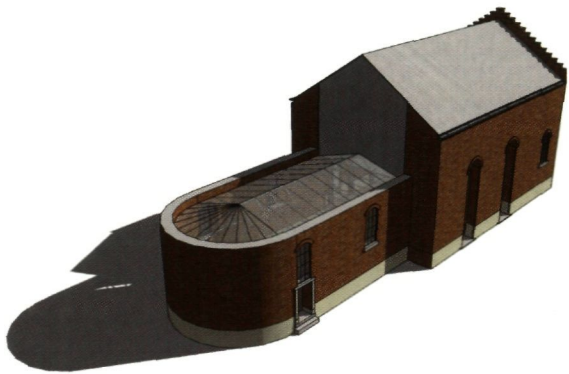

Ook de vroegere pastorie is nog bewaard. Het gebouw dateert uit 1912 en typeert de toenmalige neotraditionele bouwstijl.

Project

Het gemeentebestuur van Wellen is al een tiental jaar op zoek naar een aanvaardbare bestemming voor de verlaten Sint-Rochuskerk. De sterk vervalven toestand van de kerk maakte dat het gemeentebestuur aanvankelijk dacht in de richting van een gedeeltelijke afbraak van de kerk met behoud van de toren en de buitenmuren die tot een nader te bepalen hoogte in ruïneuze toestand zouden herleid worden. Het omringende kerkhof zou in de ruïne kunnen uitgebreid worden.

► Deze driedimensionale voorstelling van het project van architectenbureau De Wyngaert toont de nieuwe toestand, met onder meer het glazen dak boven het koor

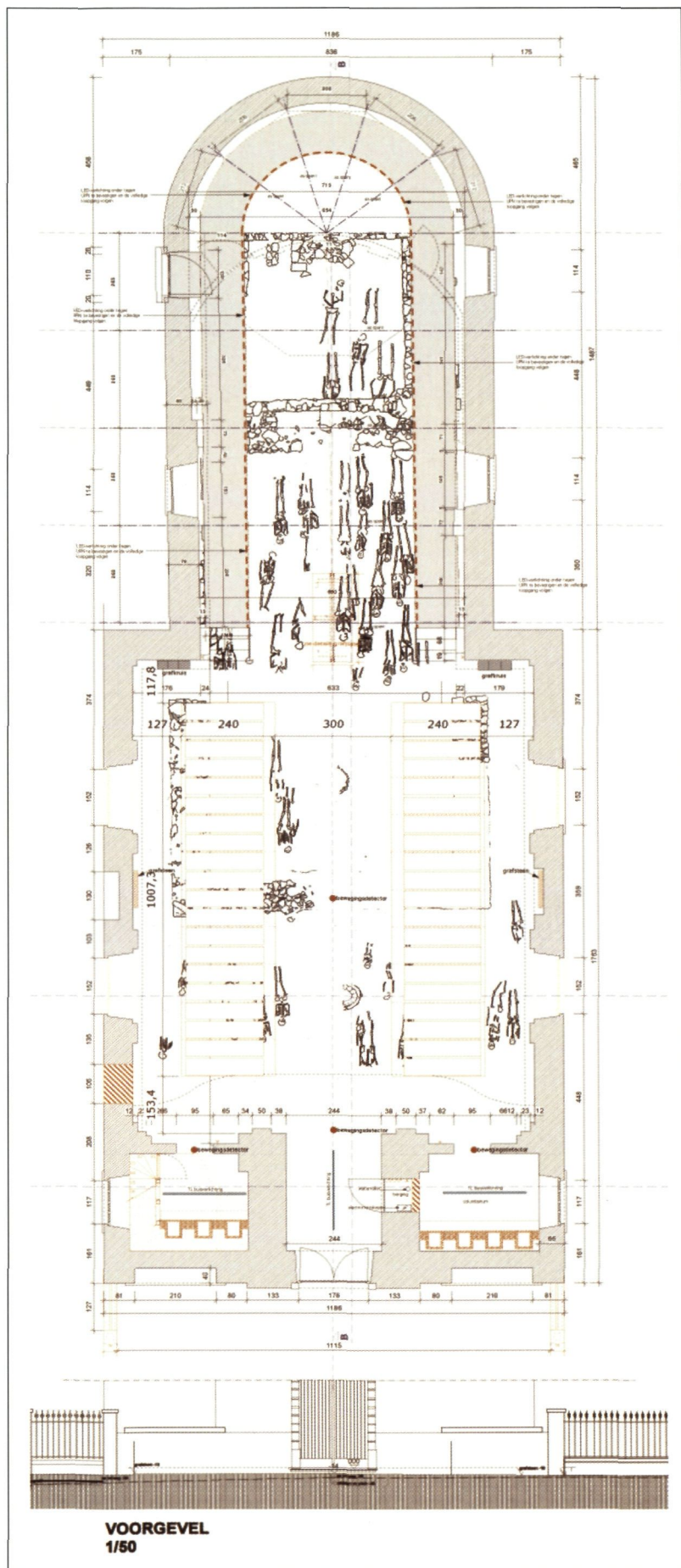
Uiteindelijk werd door schepen Jeanine Leduc contact genomen met Onroerend Erfgoed Limburg. Bij een eerste waarneming werd vastgesteld dat in het onderste gedeelte van de buitenmuren van de abscons restanten aanwezig waren van een vroege (Romaanse ?) constructie. Opgravingen verricht door het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium, brachten de funderingen van een 13de of 14de eeuwse voorganger aan het licht.

Inmiddels had Onroerend Erfgoed de gemeente kunnen overtuigen dat het behoud van de kerkruijne te verkiezen was boven een kunstmatige ruïne en dat het kerkhof perfect kon uitgebreid worden binnen de buitenmuren van de kerkruijnt. De wettelijke bescherming werd ingeleid en definitief afgerond op 9.6.2004. Hiermee zou een primeur gerealiseerd worden in Vlaanderen. De kerk kon haar beeldbepalende rol blijven vervullen aan deze zijde van het kerkplein in perfecte symbiose met de tegenover gelegen, beschermde brouwerij.

Ir.Architect Stefaan Van Tilt uit Wellen en het architectenbureau De Wyngaert uit Hasselt werden belast met het uitwerken van een concept waarbij de kerk maximaal zou behouden blijven als volume, waarin de begraafplaats zou doorlopen.

Koor, schip en toren behielden in het project hun eigen specifieke karakteristieken en werden door de architecten apart benaderd en gevaloriseerd. In het koor, waar de archeologische sporen werden aangetroffen van het oorspronkelijk 13de eeuwse bedehuis, zullen de muurresten geconserveerd worden, terwijl de binnenzone wordt aangevuld met zand. Boven de archeologische restanten komt een zwevende, glazen constructie die het tracé volgt van de muurresten. De huidige dakstructuur in golfplaten wordt boven het koor vervangen door een glazen dakconstructie zodat hier maximaal daglicht kan binnenstromen. Bij gebedsdiensten zou hier de lijkst kunnen opgesteld worden.

Aansluitend bij de vroegere kerktraditie zal het kerkschip gebruikt worden als begraafplaats. Aan weerszijden van een centrale gang worden onder grote zwarte dekplaten telkens twee grafkuilen gemaakt. Het tongewelfd stucplafond dat in zeer slechte toestand verkeert, wordt weggenomen en er wordt een horizontaal vlak gecreëerd in geperforeerde metaalplaten dat het zicht op de spanten toelaat. In het westelijk gedeelte van de kerk zal aan weerszijden van het torenvolume een columbarium ingericht worden.

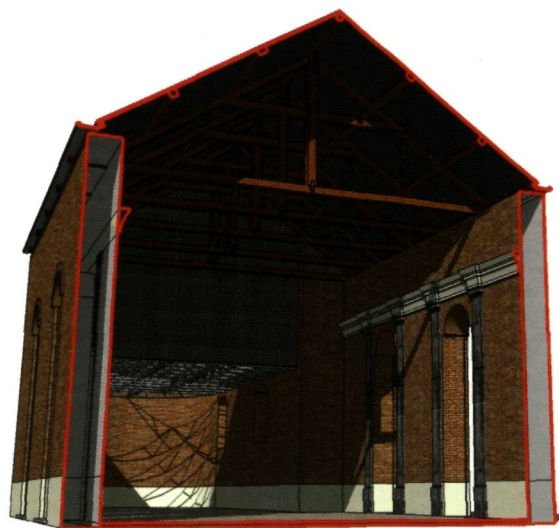

▲▲ Een zicht vanuit het zuiden op het kerkhof en de Sint-Rochuskerk. Op een driedimensionale voorstelling van het project vanuit dezelfde richting ziet men duidelijk dat de vensteropeningen in het schip tot op het maaiveld worden verlaagd, om de drempel tussen het 'oude' en het 'nieuwe' kerkhof zo klein mogelijk te maken

◀ Een weergave op plan van hoe de Sint-Rochus er binnen een tweetal jaar zal uitzien: in het koor een zwevend glazen platform boven de archeologische resten, in het schip een dubbele rij grafkuilen, en in het torenvolume links en rechts van de centrale toegang een columbarium

Om de verbinding met de begraafplaats zelf te maken worden de vensteropeningen in de buitenmuren van het schip verlaagd tot op het maaiveld. Op die manier loopt de begraafplaats naadloos door in het voormalige kerkgebouw. Naast de bestaande toegang tot het kerkhof, rechts van de kerk, zal ook de centrale poort in de voorgevel van de kerk in de toekomst gebruikt kunnen worden als toegang tot de begraafplaats.

Voor het project werd op 2 december 2008 een restauratiepremie van méér dan 600.000 euro toegekend (480.000 euro voor rekening van de Vlaamse Overheid, 160.000 euro voor rekening van de provincie Limburg). De aanbestedingsprocedure zou in de loop van 2009 gestart worden

Piet Geleyns

Over de auteur: Piet Geleyns is erfgoedconsulent bij het Agentschap R-O Vlaanderen, Team Onroerend Erfgoed Centraal, Brussel

Adres	Ulbeekstraat, 3832 Ulbeek (Wellen)
Bescherming	Beschermd als monument bij Ministerieel Besluit van 9 juni 2004
Project	Herbestemming van de vroegere Sint-Rochuskerk tot begraafplaats
Status	Aanbesteding in 2009
Opdrachtgever	Gemeentebestuur van Wellen
Ontwerper	Architectenbureau De Wyngaert (Hasselt) <i>Ir.architect Stefaan Van Tilt.</i>
Bronnen	<ul style="list-style-type: none"> – <i>Hyacinthus Martens. Lijst van kerken in Limburg gebouwd, herbouwd of gerestaureerd door H. Martens, in diverse neostijlen, in : Studiedag neogotiek in Noord-Limburg, Lommel, 9 juni 1990, onuitg. seminariepaper KADOC, Leuven, (1990), p. 4.</i> – <i>Sermoen bij de vijftigste verjaring van de kerkwijding te Ulbeek – 20.11.1988, onuitg. bron, s.l., (1988).</i> – <i>Vijftigste verjaring kerkwijding te Ulbeek. Enkele wetenswaardigheden rond de bouw van de “nieuwe kerk”, onuitg. bron, s.l., (1988).</i> – <i>BERCH H. VAN DEN, Recueil d'épitaphes, uitg. en geannoteerd door L. NAVEAU DE MARTEAU en A. POULLET, 2, Luik, 1928, p. 252, 275.</i> – <i>BILLEN J., Markante grafmonumenten in Groot-Wellen, Wellen, 1999, z.pag.</i> – <i>MICHIELS J., Heiligenverering te Wellen, in: Limburg, nr. 27, 1947-1948, p. 167-168.</i> – <i>ORLENT M., Neogotische kerkbouw in Noord-Limburg. Samenwerking tussen bouwmeester Hyacinth Martens (1847-1919) en architect Vincent Lenertz (1864-1914), in: M&L, nr. 1, 1999, p. 58).</i>
Website	www.wellen.be http://www.architectenbureau-dewyngaert.be/

AARSCHOT

VAN SINT-ELISABETH-GASTHUIS TOT CULTUREEL CENTRUM

Geschiedenis

De geschiedenis van het vroegere Onze-Lieve-Vrouwegasthuis gaat terug tot de middeleeuwen. Het oudste document dat het Aarschotse gasthuis vermeldt, dateert van 25 januari 1288. Van de middeleeuwse instelling resten vandaag nog slechts een paar kapelmuren – de rest van het gasthuis werd volledig verwoest tijdens de godsdiensttroebelen van 1578.

De heropbouw van het complex werd aangevat aan het einde van de 16de eeuw. Omstreeks 1655 werd het beheer van het gasthuis ook overgedragen aan de grauwe zusters. Hieraan herinneren de glasramen in het kloosterpand met de jaartallen 1658 en later. Ook de grafstenen van de eerst overleden grauwe zusters, 'SR MARIA FABRI 1699' en 'SR THECLA PHILIPS 1710', in de eerste binnenplaats ten zuiden van de kapel, verwijzen naar de intrede van de grauwe zusters.

Onder impuls van de kloosterlingen groeide het gasthuis uit tot zijn huidige omvang: nog in de 17de eeuw werd een kapel opgetrokken aan de Gasthuisstraat, met een aanpalend kloostergebouw. De aankleding van enkele oorspronkelijke kloosterruimten is vandaag nog bewaard, onder meer in het huidige café, vroeger in gebruik als keuken en grote refter. In de 18de eeuw breidde het klooster sterk uit en kwamen er nieuwe ziekenzalen bij. In het verlengde van de kapel verrees een nieuwe vleu-

▲ De oudste gebouwen van de vroegere grauwezuster-kloostersite: links de oude kapel, met in het verlengde het 17de-eeuwse kloostergebouw. Rechts de 18de-eeuwse kloostervleugel met rechthoekige vensteropeningen. In deze vleugel werd ook de nieuwe gasthuis-apotheek ondergebracht

◀ Zicht op de achterzijde van de kloostersite, met aan de linkerkant het markante neoclassicistische burgergasthuis van de hand van Alexander Van Arenbergh – vandaag in gebruik als theaterzaal. Het aangrenzende glazen volume werd bij de recente herbestemming opgericht, en doet o.m. dienst als onthaalruimte

► De polychrome nieuwe kloosterkapel, ontworpen door Pieter Langerock. Koorbanken, kansel en biechtstoel bleven bewaard. Vandaag wordt de kapel gebruikt als polyvalente ruimte voor culturele activiteiten.

gel met op de benedenverdieping de nog bewaarde gasthuisapotheek. In 1797 moesten de zusters noodgedwongen het beheer van het gasthuis overdragen aan de pas opgerichte gemeentelijke commissie der burgerlijke godshuizen. Ze mochten wel actief blijven in het gasthuis.

▼ Eén van de binnenplaatsen van het vroegere klooster werd voorzien van een opvallende tentdakconstructie. Momenteel wordt deze ruimte hoofdzakelijk gebruikt als terras

Door de spectaculaire vooruitgang in de geneeskunde groeide in het begin van de 19de eeuw de nood aan een modern hospitaal met ruimere ziekenzalen en -kamers. De Leuvense architect Alexander van Arenbergh tekende rond 1840 een markante, neoclassicistische uitbreiding tussen de kloostergebouwen en de grote ziekenzalen uit het begin van de 18de eeuw. Deze laatste werden daarop omgevormd tot boerderij, washuis, bakkerij en brouwerij.

Aan het eind van de 19de eeuw was de oude gasthuiskapel aan restauratie toe. Tegelijkertijd stelden de zusters vast dat de kapel te klein was geworden. Dankzij de schenking van een aanzienlijke geldsom konden ze een nieuwe bouwen. Hiervoor deden ze een beroep op Pieter Langerock. De architect realiseerde niet alleen het ontwerp van het gebouw, maar ook het hoogaltaar en het meubilair. Al in 1905 werd de kapel ingewijd. Kenmerkend zijn onder meer het veelkleurige, gedecoreerde interieur, grotendeels aangebracht in de jaren 1920, en de glasramen in de koorapsis. Na de ingebruikname van de nieuwe kapel werd de 17de-eeuwse gasthuiskapel opgeknapt en opgedeeld in twee verdiepingen.

Na de Eerste Wereldoorlog werd het gasthuis gedeeltelijk gemoderniseerd. Tijdens de Tweede Wereldoorlog liepen de kloostergebouwen zware schade op. Na de oorlog werd snel gestart met de heropbouw en de herstellingswerkzaamheden, maar niettemin verloor het burgerlijk gasthuis zijn func-

▼ De vroegere 'grote refter' van het klooster, vandaag in gebruik als café

tie als algemeen ziekenhuis. Het complex werd tijdelijk heringericht om ouderlingen op te vangen. Omstreeks 1965 werd het interieur opnieuw aangepast. Tot 30 september 1997 deed het burgergasthuis immers dienst als verpleegtehuis Sint-Elisabeth, een rustoord voor mindervaliden. Intussen hadden de grauwe zusters in 1977 de site officieel verlaten. In 1979 opende de stedelijke bibliotheek haar deuren in de vroegere kloostergebouwen; ze bleef er tot in de zomer van 2000.

Sindsdien huist het cultureel centrum Gasthuis in de gebouwen. De kapel en het burgergasthuis werden gerestaureerd en herbestemd, en ook de vroegere kloostergebouwen kregen een publieke invulling. Eén van de twee binnenplaatsen kreeg een overdekking met een tentconstructie.

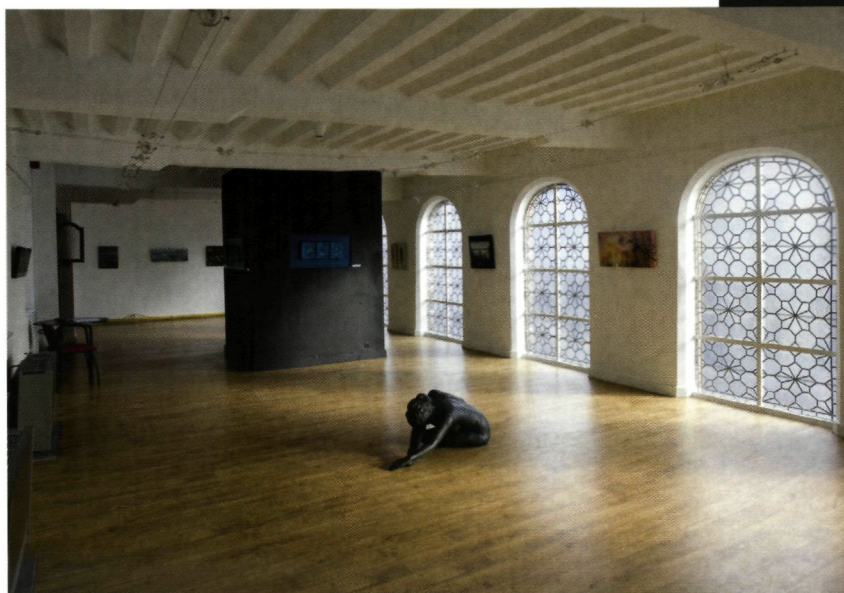
Project

In de jaren 1990 groeide in Aarschot de nood aan een volwaardig cultureel centrum. Onder impuls van schepenen Herman Pelgrims werd daar werk van gemaakt. Vrij snel werd duidelijk dat de site van het vroegere gasthuis de beste locatie was. In afwachting werd de naburige stadsfeestzaal gebruikt als polyvalente culturele zaal, maar de eindbestemming stond op dat moment al vast: van in het begin werd de naam 'CC Gasthuis' gebruikt.

In een eerste fase werd de neogotische kapel gerestaureerd en uitgerust als ruimte voor podiumkunsten, tentoonstellingen, recepties en allerhande activiteiten. Het oorspronkelijke, polychrome interieur bleef nagenoeg integraal behouden. De belangrijkste ingreep betrof het opbreken van de vloer in het schip om vloerverwarming aan te brengen. Om praktische redenen werden een tweetal deuropeningen gecreëerd en werd een aanvullende verwarmingsinstallatie in de biechtstoelen geplaatst. Het plan om een betonnen tribune aan te brengen, waardoor de zitcapaciteit van de zaal aanzienlijk zou toenemen, bleef gelukkig zonder gevolg. De vernieuwde kapel werd al op 28 mei 1999 officieel in gebruik genomen.

In de tweede fase werd de ziekenzaal van het voormalige gasthuis omgetoverd tot een theaterzaal met een professioneel podium en 401 zitplaatsen, deels op een nieuw balkon. De aanpassingswerkzaamheden startten eind 1998. De zaal werd plechtig ingehuldigd op 15 september 2000.

Tegelijk met deze herbestemmingswerkzaamheden startte ook de buitenrestauratie van de resterende

▲
Zicht op één van de tentoonstellingszalen, ingericht in de 17de-eeuwse kapelvleugel

18de-eeuwse kloostergebouwen. Om het geheel werkbaar te maken als volwaardig cultureel centrum, werden de vroegere keukens met beperkte ingrepen aangepast tot een gezellige caféruimte. De resterende kloostergebouwen werden vrij provisorisch verbouwd tot tentoonstellingsruimten en vergaderlokalen; in de komende jaren zullen ze structureel worden aangepakt.

Herbestemming

Het stadsbestuur van Aarschot heeft met de herbestemming van de site een duidelijk signaal gegeven. De vroegere 'christelijke zorgcampus' vervult opnieuw een prominente rol voor de gemeenschap. 'CC Gasthuis' wordt vandaag druk bezocht voor klassieke voorstellingen in de grote zaal, voor tentoonstellingen in de pandgang en de aangrenzende zalen en voor evenementen in de vroegere kapel. Zowel privépersonen als verenigingen maken ook graag gebruik van de grote en kleine zaaltjes voor vergaderingen, workshops en opleidingen. Ook het sfeervolle café is op alle momenten van de dag een trekpleister. Het vernieuwde Gasthuis vervult met andere woorden onmiskenbaar zijn opdracht als sociaal-cultureel bindmiddel in en om Aarschot. Vanuit die optiek kan de herbestemming zeker geslaagd genoemd worden.

Het gasthuiscomplex leende zich ook onverwacht goed voor zijn nieuwe functie. Door de herhaalde interne verbouwingen van onder meer de ziekenzaal, was de erfgoedwaarde van het interieur sterk gedaald. In overleg met Onroerend Erfgoed werd vastgesteld dat in dit relatief grote gebouw een toneelzaal kon worden ingepast. Het gabarriet van de bestaande, nog vrij gaaf bewaarde buitenmuren

en bedaking, beperkten weliswaar de omvang van de zaal, maar er moest alvast geen ruimte worden gezocht voor een nieuw in te passen volume. Aarschot beschikt zodoende over een goed uitgeruste, relatief kleine podiumzaal. Grote producties moet men noodgedwongen laten voorbijgaan, ook omdat het podium en de technische installaties er niet de capaciteit voor hebben. Daartegenover staat dat in een kleinere zaal de band tussen publiek en artiesten sterker is door de beperkte tussenafstand. Bovendien wordt de akoestiek van de zaal ook als een troef beschouwd.

Met de kapel beschikt het Gasthuis over een tweede, meer polyvalente ruimte voor culturele activiteiten. Hier werd duidelijk omzichtiger te werk gegaan: de neogotische kapel is oordeelkundig hersteld in haar vroegere pracht, zonder dat noodzakelijke ingrepen zoals de vloerverwarming en de nooduitgangen daar al te zeer afbreuk aan hebben gedaan. De kapel wordt vandaag erg geapprecieerd voor haar uitstekende akoestiek, en leent zich dankzij het opvallende kader ook bijzonder goed voor recepties en dergelijke. Gelukkig kon-

den in aanpalende ruimtes een kleine keuken en een aparte vestiaire ingericht worden met relatief beperkte ingrepen. Toch zijn er ook nadelen aan het gebruik van een historisch pand. Zo is het, ondanks de vloerverwarming, moeilijk om de kapel voldoende op temperatuur te brengen in de winter. Ook activiteiten die geluidsversterking vragen, worden vermeden omdat er dan vaak een storende nagalm optreedt.

De gangen en kamers van het kloostercomplex tussen de kapel en het Burgerlijk Gasthuis ten slotte wordt druk gebruikt voor tentoonstellingen, vergaderingen en opleidingen. Hier zijn in het kader van de herbestemming voorlopig weinig of geen ingrepen uitgevoerd. De oude vloeren en verschillende niveauverschillen bemoeilijken wel de toegang – een aspect dat op korte termijn bekeken zal worden.

Hoewel de herbestemming op zich succesvol is, vormt het ontbreken van een globaal masterplan een belangrijk gemis. De specifieke ingrepen in de ziekenzaal en de kapel passen weliswaar in een globaal concept, de herbestemming tot cultureel centrum. Maar voor de vormgeving of de ruimtelijke vertaling ontbrak of ontbreekt er een duidelijk plan. Zo hebben vrijwilligers en personeelsleden het café van het cultureel centrum, op enkele dagen vóór de officiële opening, met veel goede wil ingericht. Het gelaagde en onverwacht polyvalente karakter van het gebouw maakt gelukkig dat het gebrek aan planning (en middelen) slechts heel beperkt weegt op het gebouw en op de werking van het cultureel centrum.

Piet Geleyns

Over de auteur: Piet Geleyns is erfgoedconsulent bij het Agentschap R-O Vlaanderen, Team Onroerend Erfgoed Centraal, Brussel

Adres	Gasthuisstraat 22, 3200 Aarschot
Bescherming	Monument, 7 juni 1994
Project	Herbestemming van het voormalige Grauwzustersklooster tot polyvalent cultureel centrum
Status	Eerste twee fasen voltooid
Opdrachtgever	Gemeentebestuur van Aarschot
Ontwerper	Peter Van den Broeck
Bronnen	– Bouwen door de eeuwen heen, online inventaris via www.onroerenderfgoed.be – VANLOMMELE, D., <i>Van gasthuis tot culturele site</i> , 2008.
Website	www.ccgasthuis.be

ANTWERPEN

VAN 'KARTUIS' EN KAPUCINESSENKLOOSTER TOT INSTITUUT VOOR TROPISCHE GENEESKUNDE

Geschiedenis

De 'kartuis'

Al in 1324 vestigden kartuizers zich in de omgeving van Antwerpen, op 't Kiel buiten de stadswallen. In 1542 werd hun klooster op bevel van de stadsmagistraat van Antwerpen platgebrand als voorzorgsmaatregel tegen de invallen van Maarten van Rossem. De monniken vluchtten naar de stad maar kregen geen toelating om binnen de muren van Antwerpen een nieuw klooster te bouwen. In 1544 vertrokken ze naar Lier, waar dat wel kon.

De paters van Lier bezaten een refugehuis op de hoek van de Sint-Rochusstraat en de Begijnenstraat. De kartuizers van Vucht, buiten 's Hertogenbosch, die ook op de vlucht waren voor dergelijke aanvallen, streken hier vanaf 1619 neer en zetten er hun kloosterleven voort. Met de hulp van stadsthesaurier Jan De Ram kochten ze enkele grote raamhoven of bleekweiden tussen de Boeksteeg (huidige Nationalestraat) en de Begijnenstraat. Een halve eeuw lang waren ze er druk in de weer om hun klooster te bouwen: eerst de pandgang en de cellen in 1634-1639, daarna de gemeenschapsgebouwen – kloostervleugels en gaanderij – in 1660-1664 en ten slotte de nieuwe (huidige) kerk in 1673-1677, gewijd aan het Heilig Kruis.

Op 28 mei 1783 werden de kartuizermonniken uit hun klooster verdreven en werden de gebouwen gebruikt als kazerne; in 1788 vestigde diamantslijper Maarten Cuyllits er zich en richtte de kerk in met 23 slijpmolens. In 1793 namen de in Antwerpen gebleven monniken opnieuw bezit van hun klooster maar niet voor lang. Al in 1794 maakte de Franse bezetter opnieuw – en dit keer voorgoed – een einde aan de 'kartuis'.

Het klooster van de kartuizermonniken binnen de muren van de stad Antwerpen is een voorbeeld van het harmonisch samengaan van de expressieve, plastische barokstijl en de traditionele, Brabantse kalkzandsteenstijl, gebruikmakend van beproefde bouwmethoden en -materialen. Hoe het volledige

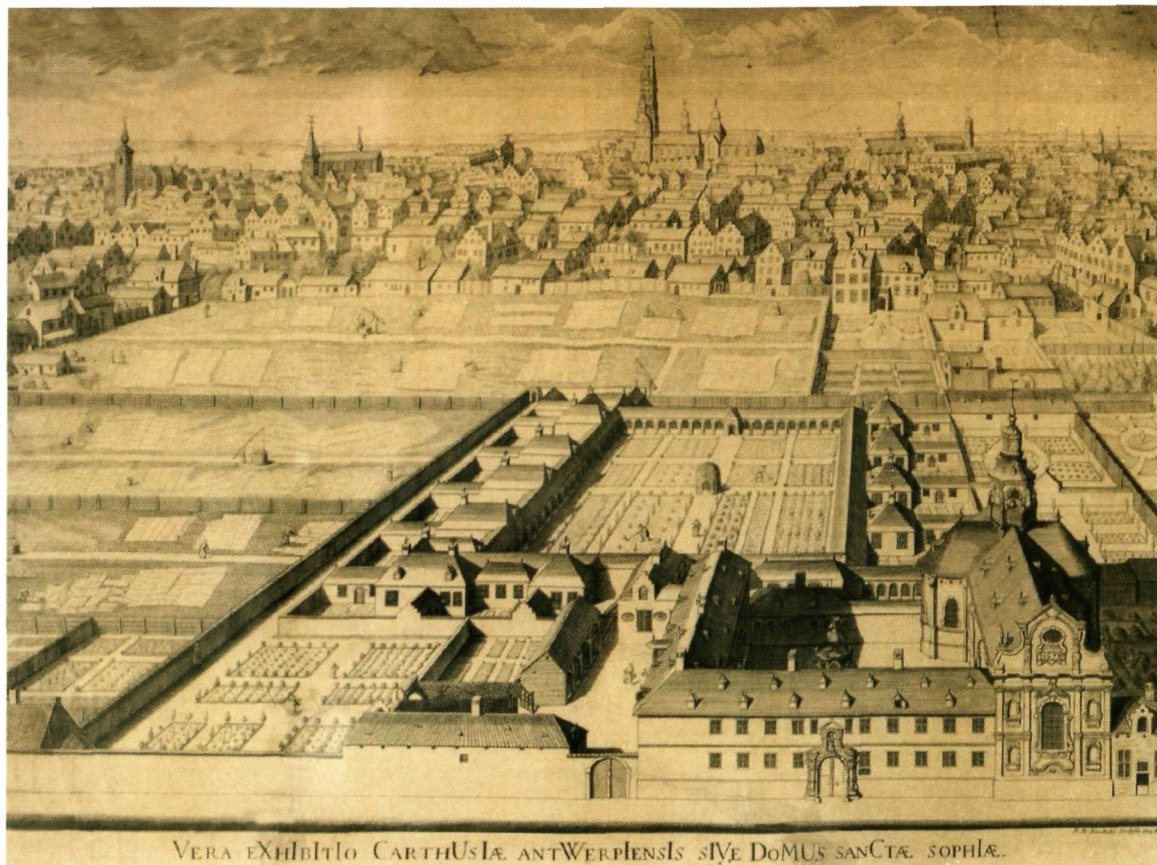

complex er moet hebben uitgezien, toont een gravure uit 1748 van Petrus Balthazar Bouttats; hij stelde het klooster voor gezien in vogelvlucht vanuit het zuidwesten. Het grote pand met de individuele kartuizerhuisjes, het kleine pand met beide nog bestaande kloostervleugels, en de straattoegang met een barokke poortomlijsting, zijn duidelijk waarneembaar. De noordzijde van de binnentuin wordt gevormd door de cel van de prior, strategisch geplaatst tussen het grote en het kleine

◀ De voorgevel van het grauwezustersklooster aan de Lange Sint-Annastraat

► De Antwerpse kartuis, gravure van Petrus Balthazar Bouxtats uit 1748, in het bezit van het Instituut voor Tropische Geneeskunde

► Indrukken van het kloosterleven. (Bron: fototheek van het ITG)

pand; aan de oostzijde prijkt de imposante, eenbeukige kapel met een drielobbige koorafsluiting en een zeskantige vieringtoren. De driedelige halsgelvel in volplastische barokstijl heeft geen toegangsdeur aan de straatzijde: kartuizerkapellen waren immers nooit toegankelijk voor de omwo-

nenden. Rechts van de vleugel die loodrecht op de straat staat, tegenover de tweede toegangspoort, bevindt zich de cel van de procurator met een kleine getrapte topgevel. In de groentetuinen zijn lekenbroeders aan het werk; in de bleekweiden rond de ommuring zijn lakenbereiders actief.

De kloostergang, vroeger en nu. (Bron: fototheek van het ITG en foto Veerle De Houwer)

Kapucinessenklooster

De orde van de zusters kapucinessen, in 1614 gesticht in Bourbourg in Frankrijk, kende van meet af aan een bijzonder snelle verspreiding. De gemeenschap die zich in 1644 in Antwerpen vestigde was al de elfde stichting vanuit Bourbourg. De monialen namen zo snel toe in aantal dat in verschillende steden kloosters werden opgetrokken om hen te huisvesten. Een gemeenschap kapucinessen mocht immers maximaal 30 zusters tellen. Nadat de zusters op verschillende plaatsen in Antwerpen hadden gewoond, bouwden ze een klooster in de Schermersstraat in de Sint-Jorisparochie, waar ze van 1648 tot 1798 verbleven.

Op 6 januari 1797 werd het slot van het klooster met geweld verbroken en werden de zusters uitgedreven. De gebouwen bleven in gebruik als kazerne en magazijn tot in 1843, toen ze werden afgebroken om de Kapucinessenstraat aan te leggen. Na een tussenstop in het Maricollenklooster kochten de zusters in 1834 de gebouwen van de voormalige kartuizerij. In dit complex, in 1798 als 'bien national' verkocht aan de heer Subdiau, was sinds 1802 een suikerraffinaderij gevestigd. Daar waren zware verbouwingen bij te pas gekomen. In de kapel waren vijf verdiepingen ingebracht die dienst deden als werkruimten en stapelplaatsen. De noordelijke, zwaar beschadigde koorapsis werd heropgebouwd op een rechthoekig grondplan en er werd

een takelsysteem geïnstalleerd. Maar het ergste was dat het grote pand met de bijbehorende kartuizercellen afgebroken werd om de materialen elders te gebruiken. Op deze gronden verrees tussen 1854 en 1859 een gevangenis naar het ontwerp van Joseph Dumont.

De zusters moesten dus zware verbouwingswerken uitvoeren voordat ze de oude 'kartuis' als slotklooster konden betrekken. Ze verwijderden de verdiepingvloeren uit de kapel, metselden de raamopeningen dicht en plaatsten een nieuwe scheidingswand tussen het zusterkoor en het schip, dat via een nieuwe toegangsdeur als parochiekerk dienst zou doen. De inrichting van de kerk inclusief het gewelf is het resultaat van verbouwingswerken naar ontwerp van architect E. Van Cuyck. Op de verdiepingen werden 30 cellen ingericht. Op 24 september 1835 kon de zustersgemeenschap naar de Sint-Rochusstraat verhuizen en twee maanden later nam ze het slot weer aan. Dit hield in dat het contact van de zusters met de buitenwereld tot een minimum beperkt en streng gereguleerd werd.

In de 19de en de 20ste eeuw waren de Antwerpse kapucinessen een levenskrachtige communautiteit. Hun kloosterkerk werd druk bezocht wegens de speciale devotie aan de heilige Rita; ze baatten een hostiebakkerij uit in de voormalige hoeve van 'de kartuis', wisten het linnen voor vele kerken en

▲►
De kapel,
vóór en na de
herbestemming.
(Bron: fototheek
van het ITG)

▲►
De benedenverdie-
ping van de kapel,
vóór en na de
herbestemming.
(Bron: fototheek
van het ITG)

bouwden een jarenlange traditie op in het vervaardigen van kunstzinnige antependia en andere voorwerpen van stro. Het klooster stuurde zelfs nog na de Tweede Wereldoorlog monialen uit naar andere kapucinessengemeenschappen. Het was ook een toevluchtsoord voor mensen in nood, die in de spreekkamers om raad en steun kwamen vragen.

In de jongste decennia liepen de roepingen echter sterk terug. De laatste zusters verkochten de gebouwen in februari 2001 aan het Instituut voor Tropische Geneeskunde (ITG) en trokken zich in juli 2001 terug in het rusthuis Sint-Camillus. Ze namen met pijn in het hart afscheid van het huis waarin zij zoveel jaren gewoond hadden, maar lieten via Moeder Ancilla weten blij te zijn met de nieuwe bestemming, gezien het zeer sociale werk dat het ITG verricht.

Van het voormalige kartuizerklooster, nu het – eveneens voormalige – klooster van de kapucinessen, werden bij Koninklijk Besluit van 19 april 1955 de volgende delen beschermd als monument wegens hun artistieke en historische waarde: de kerk- en kloostergevels aan de Sint-Rochusstraat, de binnenplaats met de loggia's, en de nog twee overgebleven kartuizerkluisen. In het licht van de geplande restauratiewerken werd deze bescherming op 20 februari 2002 uitgebreid tot de hele site.

Project

De 'School voor Tropenziekten', het latere Instituut voor Tropische Geneeskunde, werd in 1906 in Brussel opgericht om artsen en verpleegkundigen te vormen voor de Belgische kolonies. In 1933 verhuisde het Instituut naar de fraaie art-decogebouwen in de Nationalestraat in Antwerpen, dichtbij de toenmalige Congodokken. Vandaag is het ITG een toonaangevende instelling op het vlak van onderwijs, onderzoek en expertise in de tropische geneeskunde. Elk jaar volgen artsen en verplegers uit de hele wereld er specialisatiecursussen. Het Instituut levert ook baanbrekend werk in de strijd tegen ziekten als ebola en aids. Door het stijgende aantal internationale studenten had het ITG echter te kampen met een toenemend plaatsgebrek. De aankoop van het vlakbij gelegen kapucinessenklooster bood een oplossing.

Op het ogenblik van de herbestemming telde het klooster drie vleugels rond een vierkante klooster-tuin. De oostvleugel bestond uit de kerk, de zuid- en de westvleugel omvatten de vertrekken waar de zusters woonden en werkten.

HET WASHUIS, RESTANT VAN DE VROEGERE 'KARTUIS'

Het voormalige washuis ten westen van het kloostercomplex, een wat onooglijk gebouwtje, dat zich in slechte staat bevond, zou één van de weinige overblijfselen zijn van de 'kartuis'. Het gebouwtje staat exact op de plaats van de cel van de prior, tussen het kleine pand (het kapucinessenklooster) en het verdwenen grote pand (nu de gevangenis). Ook bouwhistorisch en materieeltechnisch waren daar sterke aanwijzingen voor. Onroerend Erfgoed drong dan ook aan op het behoud en de restauratie van het washuis – wat uiteindelijk vrij aanzienlijke meerkosten meebracht. Het gebouwtje is nu in gebruik als kantoor en vergaderruimte.

▲ De moderne uitbreiding bij de westvleugel, met links ervan het washuis

▲ Kantoren ondergebracht in de vroegere slaapcellen, waarvan één wand werd opengewerkt. (Bron: fototheek van het ITG)

Er werd gekozen voor een zachte restauratie van het complex, waarbij het bestaande zoveel mogelijk werd bewaard en de verschillende bouw- en verbouwingsfasen werden gerespecteerd. Architectenbureau Storme-Vanranst uit Antwerpen tekende de plannen. Onroerend Erfgoed volgde nauwgezet de uitvoering van de werken tussen 2001 en 2005.

De vroegere kloosterruimtes in de zuid- en de westvleugel kregen op de benedenverdieping leslokalen, een studentenopvangdienst en kantoren. De eerste verdieping en de zolder werden ingericht als kantoren en kleine discussieruimtes voor professoren, onderzoekers en bezoekers. Deze functies maakten dat de oorspronkelijke indeling van de lokalen gerespecteerd kon worden. Ze vereisten wel dat de vloeren, die te weinig draagkracht hadden,

verstevigd werden met een staalconstructie. Er was ook geen vochtkering, waardoor de muren geïnjecteerd moesten worden tegen opstijgend vocht.

De historische kloostertrap op de hoek van de zuid- en de westvleugel kon volgens de brandweer echter niet gebruikt worden voor de circulatie in het gebouw. Om een efficiënte toegang tot de verdieping te realiseren en het gebouw meteen toegankelijk te maken voor rolstoelgebruikers, kwam er aan de westvleugel een moderne uitbreiding met een lift bij. De aansluiting tussen dit nieuwe volume en het klooster werd in glas uitgewerkt, zodat ze visueel gescheiden zijn.

De zwaarste ingrepen van dit herbestemmingsproject betroffen de kapel. Het ITG had voor de werking van Campus Rochus, zoals het klooster na de herbestemming zou heten, ook een cafetaria en een auditorium nodig. De kapel leek de aangewezen ruimte. Uiteraard ligt het niet voor de hand om een dergelijk zwaar programma in een beschermde kapel onder te brengen. Maar door de inrichting als diamantslijperij na de Franse Revolutie en de met beperkte middelen uitgevoerde herstellingswerken van de zusters had het interieur minder erfgoedwaarde dan het exterieur en de rest van het complex. De interieurafwerking was ook zeer eenvoudig, met alleen een muurschildering op de wand tussen het zusterkoor en de eigenlijke kerkruimte. Uiteindelijk kon, na evaluatie van de erfgoedwaarden door Onroerend Erfgoed, een driedelige, nieuwe functie in de kapel worden ingepast.

Het zusterkoor werd omgevormd tot een klein auditorium. In het hoofdvolume van de kapel werd een verdieping gemaakt met een zelfdragende constructie, die losstaat van de wanden om iets van het ruimtegevoel te behouden. De opening errond werd gedicht met glazen panelen. Beneden is een cafetaria ingericht, op de verdieping een groot auditorium. De muurschildering uit de tijd van de kapucinessen bleef behouden. De oriëntatie van de kapel werd gewijzigd: het auditorium werd in de langsrichting ingericht, breed en ondiep, wat beter werkbaar is voor de colleges. Akoestisch blijkt vooral de galm in de ruimte een probleem; technische ingrepen trachten daar verbetering in te brengen.

In de apsis, door de 'napoleontische vloeren' in verschillende verdiepingen opgedeeld, is er nog restruimte. De hoop om deze hoge ruimtes voor archiefopslag te kunnen gebruiken, werd tenietgedaan wegens de geringe draagkracht van de vloeren.

Besluit

Campus Rochus werd officieel geopend op 22 november 2006. De herbestedding van het kapucinessenklooster tot campus van het Instituut voor Tropische geneeskunde blijkt wonderwel aan te sluiten bij de geest van de plek en bij datgene

waar het gebouw grotendeels geschikt voor is. In de beschermde kapel, met haar recentere, sobere en minder waardevolle interieur, heeft Onroerend Erfgoed het maximum toegelaten op het vlak van de herbestedding van een dergelijke ruimte.

Robin Engels – Veerle De Houwer

Adres	Sint-Rochusstraat 43, 2000 Antwerpen
Bescherming	Monument, Koninklijk Besluit van 19/04/1955 en Ministerieel Besluit van 20/02/2002
Project	Herbestedding 'kartuis' en kapucinessenklooster tot Instituut voor Tropische Geneeskunde
Status	Uitgevoerd
Opdrachtgever	Instituut voor Tropische Geneeskunde
Ontwerper	Storme-Vanranst, Antwerpen
Bronnen	<ul style="list-style-type: none"> – VAN WIELE, S., <i>Tropisch Instituut verwerft klooster in Sint-Rochusstraat</i>, in: <i>Gazet Van Antwerpen</i>, 16/01/2001, p.1. – Informatiebrochure, opgemaakt ter gelegenheid van Open Monumentendag 2003 door Robin Engels voor het ITG. – Kandidatenfiche Vlaamse Monumentenprijs 2008, ingediend door ITG. – www.storme-vanranst.be – Gesprek met Lieve Schueremans, algemeen beheerder van het ITG en Peter Van Eyndhoven, diensthoofd Technisch Beheer
Website	www.itg.be

GENT

VAN WOLWEVERSKAPEL TOT KLEDINGZAAK

Geschiedenis

In de Korte Dagsteeg in Gent bevindt zich, verborgen achter een straatgevel in empirestijl, de gotische kapel van de gilde van de wolwevers. Zij dateert uit de 14de eeuw en is toegewijd aan de Heilige Leonardus. Het gebouw maakte deel uit van een godshuis dat onder meer een dormitorium, een keuken en een ziekenzaal omvatte. Enkel de kapel en de keuken bleven bewaard. Volgens historicus Alfons Van Werveke was er al in 1360 sprake van een *ospitale vander wevershuus*, maar waar dat zich bevond, werd niet vermeld. De pre-

► De voorgevel vóór de herbestemming

cieze stichtingsdatum van de Wolweverskapel is nergens in aktes of charters terug te vinden. De eerste vermelding verschijnt in 1372. In dat jaar vroeg het ambacht van de wevers aan de graaf van Vlaanderen, Lodewijk van Male, om de grond waarop de kapel gebouwd zou worden vrij te geven om die te kunnen wijden. De graaf stemde toe "*wegens hun goed gedrag en hun trouw tegenover hem*". Twee jaar later verkregen de wolwevers van paus Gregorius IX de toelating om een begraafplaats naast de kapel aan te leggen voor hun dierbare overledenen. In de akte werd de kapel beschreven als "*een kercke met een clockkinne ... zeer schoon ende costelick*".

Uit voorzorg tegen de Beeldenstorm verkochten de wolwevers in juli 1578 de volledige inboedel van de kapel. Zelfs het houtwerk werd afgenomen. Van oktober 1578 tot en met 21 augustus 1580 predikten er regelmatig calvinisten in de kapel. Vanaf 1584 werd het gebouw heringericht, waarvoor onder andere een nieuw altaar en twee beelden werden geleverd. Het ene beeld stelde Sint-Severinus voor, het andere Sint-Leonardus, de patroonheilige van de wolwevers. In 1610 lieten de wolwevers herstellingen aan het dak uitvoeren.

Toen de *Broederschap van de Allerheiligsten en Zoeten Naam Jezus* op 28 mei 1710 aan de geëerden van de goederen van de wolwevers vroeg om de kapel te mogen gebruiken voor missen, bevond die zich in een vervallen toestand. Het hele dak en de klokkentoren waren aan vernieuwing toe. De nieuwe 'huurders' bekostigden de volledige restauratie.

▼ De Wolweverskapel in de Korte Dagsteeg, de voorgevel na herbestemming

In 1796 werd de kapel verbeurd verklaard en werden de goederen van de wolwevers overgedragen aan de *Hospices Civils* of de Commissie van Burgerlijke Godshuizen (het latere OCMW). In 1816 verhuurde de Commissie de kapel aan griffier de Coninck, die de vloer en alle interieurelementen verwijderde en er een verkoopzaal inrichtte.

Enkele jaren later, in 1821, besliste de stad om de Brabantstraat recht te trekken. Hiervoor moest het Klein Vleeshuis wijken. Het vleeshuis verhuisde naar de Wolweverskapel. In de kapel werden 23 stands voor de vleeshouwers ingepast. In de noordgevel kwamen er twee ingangen, de 17 raamopeningen werden gedeeltelijk dichtgemetseld en de klokkentoren werd afgebroken. Tot 1871 bleef de kapel in gebruik als vleeshal.

Intussen was er in 1829 een voorbouw met lijstgevel voor het koor van de kapel aangebracht. Bij aanpassingswerken in 1879 – om er een verkoophal in te richten – werden muurschilderingen ontdekt onder verschillende kalklagen. De Commissie van Burgerlijke Godshuizen legde enkele van die schilderingen bloot, maar verder onderzoek bleef uit. Ze werden opnieuw met een kalklaag bedekt.

Vier jaar later kreeg de Wolweverskapel alweer een nieuwe functie, nu als *Eden-theater*, gespecialiseerd in *vaudevilles*, *opérettes* en *chansonnettes*. Later traden er het hele jaar door artiesten van alle slag op die normaal op kermissen vertoningen gaven. Toen het theater in 1894 zijn deuren sloot en alle decoratie uit de kapel werd verwijderd, kwamen de muur-

schilderingen weer aan het licht. Ze werden helemaal blootgelegd, geïnventariseerd en er werden kopieën van gemaakt op calques. Vervolgens beschermde restaurateur Bressers de best bewaarde muurschilderingen met een linnendoek, dat met kleine nageltjes werd vastgemaakt.

Van 1895 tot 1900 werd de Wolweverskapel gebruikt als verkoophal. De volgende vijf jaar bevond er zich het voedingsmagazijn van *Gernay en Lybaert*. Van 1905 tot en met 1912 had de *Grand garage gantois* er haar onderkomen.

Op 5 januari 1912 kondigde de krant *La Flandre Liberale* de opening van *Café Le Carillon* aan in de kapel. *Le Carillon* was een brasserie-cinema-concert met “films met onuitgegeven zichten, variëteiten met groote nieuwigheden, echte Duitse bieren, kosteloze toegang”. Architect De Heem had de kapel getransformeerd in “une salle riante, bien aérée et éclairée”. Een ruim balkon van gewapend beton was via twee trappen bereikbaar. Van op het balkon had de toeschouwer zicht op de scène. De projectiekamer, ook van gewapend beton, bevond zich aan de achterkant van het balkon. Het publiek was heel enthousiast over de metamorfose van de kapel.

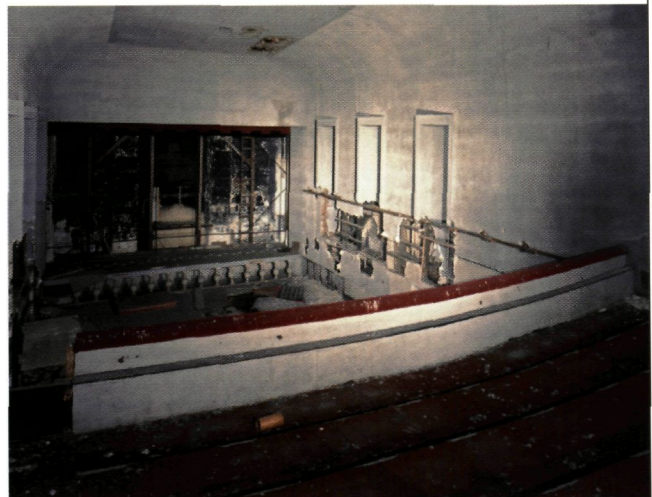
In 1934 werd de kapel exclusief tot cinemazaal omgevormd. Ze voldeed echter niet aan de nieuwe akoestische normen, grotendeels door de kalklagen die in de loop van de jaren waren aangebracht. Dit werd verholpen met valse wanden en een vals plafond. De hoofdingang van *Cinema Savoy* bevond zich in de Kortedagsteeg.

▼
Zicht op het gewelf
vóór de restauratie.
Op de muren is
een neogotische

sjabloonschildering
zichtbaar, op het
gewelf een bak-
steenimitatie

▼
Inrichting als
cinemazaal

Bij Koninklijk Besluit van 20 september 1943 werd de Wolweverskapel wegens haar oudheid- en geschiedkundige waarde als monument beschermd.

In het begin van de jaren 1980 sloot *Cinema Savoy* haar deuren. In 1981 werd bij de Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg advies gevraagd om een seniorie in te richten op de hoek van de Kleine Vleeshuissteeg, de Kouter en de Vogelmarkt. De Rijksdienst had geen bezwaren op voorwaarde dat de kapel en de keuken gerenoveerd en gerestaureerd en eventueel in de nieuwe seniorie opgenomen werden. Maar aan het einde van de jaren 1980 bood de kapel onderdak aan een kleding- en sportwinkel. Die bleef er tot het midden van de jaren 1990. De Wolweverskapel had al enkele jaren leeggestaan toen het OCMW ze in 1999 doorverkocht.

Project

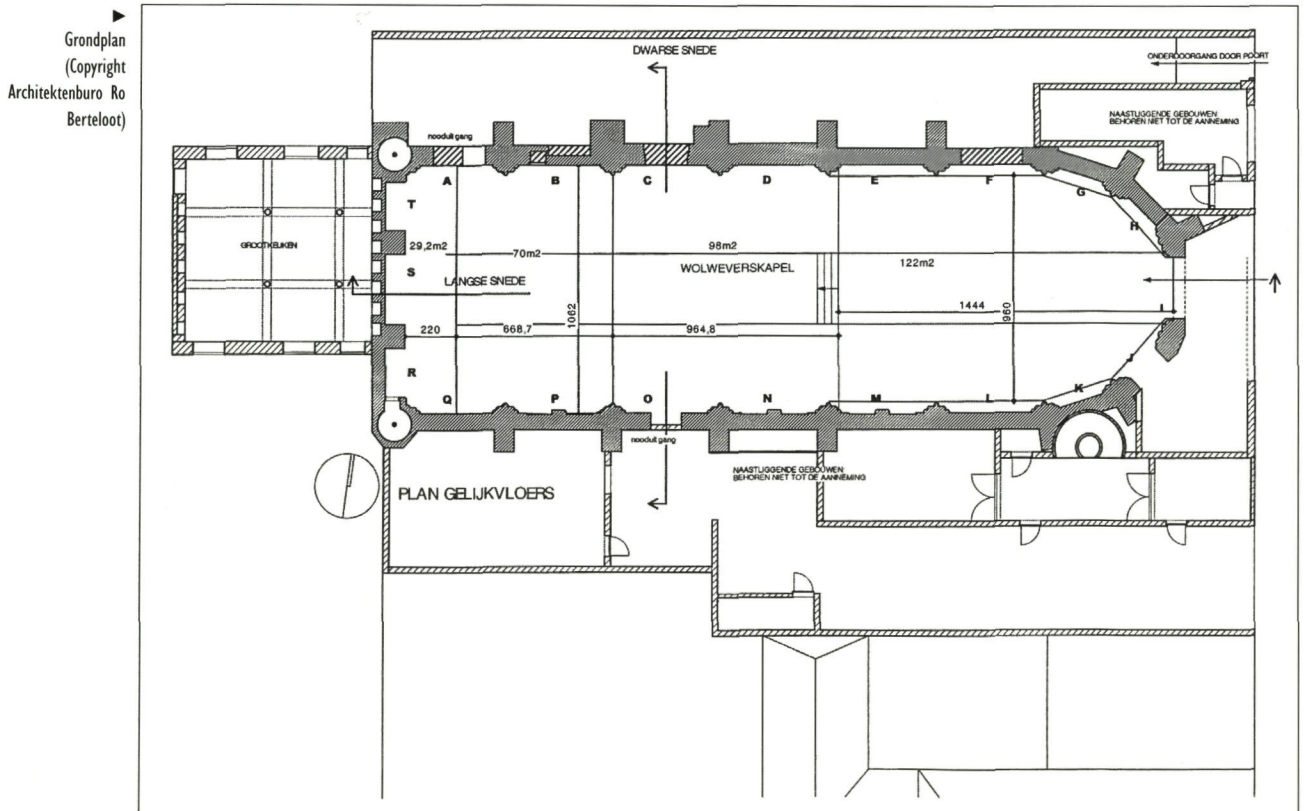
Op het ogenblik van de verkoop in 1999 was van de oorspronkelijke kapelruimte niets meer te merken; alles was verdwenen tijdens de drastische aanpassingen in 1912 en 1934. De hele structuur was verborgen achter een gipsen wand en er was een betonnen balkon ingebracht. Achter deze structuur gingen wel nog enkele authentieke elementen schuil: de basementen, de colonnetten en

de kapitelen van de pijlers, allemaal uit Balegemse steen. Ook het tongewelf was er nog, met sporen van polychromie op de ribben.

De kapel ligt in de Kuip van Gent, die een uitgesproken binnenstedelijk karakter heeft. Naast tal van historische gebouwen, pleinen en straten heeft dit gebied een gevarieerd aanbod van winkels. De Wolweverskapel bevindt zich aan de zuidelijke rand ervan.

De stad Gent past sinds november 1997 het *Mobiliteitsplan* toe. Bezoekers worden aan de invalswegen opgevangen en van daar naar de dichtstbijzijnde parkeergarage begeleid. De stad probeert daarmee een leefbare en bereikbare omgeving te creëren, zowel voor de bewoners als voor de handelszaken. De Wolweverskapel is dankzij de twee nieuwe parkeergarages om de hoek – ‘de Kouterparking’ en ‘de parking aan het Zuid’ – voor elke weggebruiker zeer goed bereikbaar. De Wolweverskapel lag eind jaren 1990 in een gunstig economisch gebied met groeikansen en stijgende potenties, onder meer ten gevolge van het toen nieuwe Zuidcomplex.

De dienst Stedenbouw van de stad Gent onderzoekt de stedenbouwkundige potenties van dit

◀ Winkelinrichting
anno 2008

gebied. Zoals de stad in de jaren 1980 de sanering en de restauratie van het Patershol had gestimuleerd, wou ze nu het gebied tussen de Lammerstraat, de Walpoortstraat en de Muinschelde nieuw leven inblazen. Tussen de Vlaamse Opera op de Kouter en Backstage in de Sint-Pietersnieuwstraat zou als het ware een *horeca-cultuur* ontstaan, in combinatie met winkels.

Herbestemming

Uiteindelijk werd de kapel opnieuw een winkel. Tijdens de karkasrestauratie in 2001-2002 onder leiding van architectenbureau Ro Berteloot werden de gevels en de daken hersteld en kwam de kapelruimte weer vrij. In de kapel werd vloerverwarming gelegd. Een warmeluchtinstallatie op de eerste verdieping van een woning die aansluit bij de kapel, zorgt voor bijverwarming indien nodig. Alle elektrische leidingen liggen in opbouw op de wanden, zodat er niet ingeslepen hoefde te worden. De verlichting hangt aan een passerelle, bevestigd aan de zichtbaar gelaten kapconstructie.

Ook de resten van de 14de-eeuwse muurschilderingen werden weer blootgelegd. Daar kwam een uitgebreid onderzoek bij te pas. De schilderingen

waren indertijd immers wel gekopieerd op calques en de interessantste waren afgedekt, maar de restaurateurs hadden nagelaten om de precieze locatie van alle schilderingen te noteren. De gekopieerde schilderingen werden nog ongeveer in dezelfde toestand teruggevonden. Op de westelijke wand werd bovendien een levensgrote afbeelding van de Heilige Christoffel en het Kindje Jezus ontdekt, naast twee andere heiligen. De Wolweverskapel herbergt zodoende toch een waardevol geheel van gotische muurschilderingen.

Aanvankelijk wou de eigenaar de schilderingen voorlopig beschermen met een glazen constructie en ze later één na één te restaureren naarmate er geld ter beschikking kwam. De kosten van de restauratie (de schildering vrijleggen, lacunes fixeren en invullen) werden geraamd op 2155 euro per m². Voor de schilderingen op de westelijke wand alleen al betekent dit een bedrag van 345.000 euro. Uiteindelijk besliste de eigenaar om de schilderingen te conserveren en opnieuw af te dekken met Japans papier. De muren werden vervolgens witgeschilderd, met een beige tint op de plaats van de schilderingen. Onroerend Erfgoed bewaart een plan waarop de schilderingen zijn aangeduid. En in de

kapel zal niets meer aan de muren bevestigd worden, om de waardevolle schilderingen niet te schenden.

De winkelluitbaters, die de kapel huren, maken gebruik van een vrijstaande constructie die de kapelruimte zichtbaar laat en de structuur nergens raakt. Dit is een oplossing die tegelijk het monument respecteert en een functionele winkelindeling mogelijk maakt. Toch kunnen bij deze manier van werken enkele kanttekeningen geplaatst worden. Sinds de karkasrestauratie in 2001 is de winkelruimte al aan haar derde uitbater toe. Op korte tijd kwamen er twee tijdelijke winkelrichtingen. In 2007 was er al een derde! Hoe bescheiden elke ingreep ook mag zijn, toch ondervindt het interieur telkens weer schade, in het bijzonder de waardevolle muurschilderingen, die al bij al toch onvoldoende bescherming genieten.

Sofie Van Turtelboom – Veerle De Houwer

Over de auteur: Sofie Van Turtelboom is erfgoedconsulent bouwkundig erfgoed bij de afdeling R-O Oost-Vlaanderen.

Adres	Korte Dagsteeg, 9000 Gent
Bescherming	Monument, Besluit van de Secretaris-Generaal van het Ministerie van Openbaar Onderwijs 2/9/1943
Project	Herbestemming van de voormalige Wolweverskapel tot winkelruimte
Status	Voltooid
Opdrachtgever	NV Fico SA
Ontwerper	Architectenbureau Ro Berteloot, Gent
Bronnen	<ul style="list-style-type: none"> – DE SCHEPPER, I., LOUWAGIE, M., VAN TURTELBOOM, S., <i>Beschermd en onterecht onbemind. De problematiek van de Gentse Wolweverskapel</i>, ontwerp artikel voor het tijdschrift M&L, 1998. – REYNIERS, G., <i>Onderzoek naar muurschilderingen en oude afwerkingslagen in de Wolweverskapel, Korte Dagsteeg, Gent</i>. Onuitgegeven rapport, 2000. Voor VandenBorre-Lauwers bvba, in opdracht van Architectenbureau Ro Berteloot. – ARCHITEKTENBURO RO BERTELOOT, <i>Nota bij bouwaanvraag: Restauratie Wolweverskapel, fase 1</i>, 2001. – Gesprek met architect Romain Berteloot.
Website	-

TONGEREN

VAN AGNETENKLOOSTER
TOT KANTOREN
BIJZONDERE JEUGDZORG

Geschiedenis

Het Agnetenklooster in Tongeren ontstond in het begin van de 15de eeuw als een 'sameninghe' van religieus geïnspireerde vrouwen, die hun intrek namen in een huis aan de Repenstraat. Op zijn hoogtepunt was het een volledig ommuurd complex met een kerk, een kloosterpand, een zomerrefter en een boerderij met boomgaard. In de loop van de geschiedenis werd het verschillende malen door brand geteisterd. Tijdens de Franse bezetting werd het klooster geconfisqueerd en verkocht. Tussen 1805 en 1813 werd de kerk afgebroken en kreeg het klooster een nieuwe bestemming als hoeve en later als wooncomplex.

Van het voormalige klooster restten op dat ogenblik nog vijf delen: de kerkruijne, de zomerrefter en de noord-, de midden- en de zuidvleugel. Ook vandaag staan ze nog overeind. In de tuin van het klooster kwam er later een kolenhandel.

Het gebruik als wooncomplex had een drastische impact op de architectuur. Deuren en vensters werden dichtgemaakt, verkleind, vergroot, verplaatst of op nog andere manieren vervormd. De zuidvleugel werd uitgebreid met bijgebouwtjes. De ruïne van de kerk werd gebruikt als steengroeve.

Uiteindelijk werden de gebouwen eigendom van de stad Tongeren. Zonder vast concept en in de

◀ Het Agnetenklooster in Tongeren, zicht op de zuidvleugel en de middenvleugel (Foto Architectenbureau Michel Janssen)

geest van de toenmalige reconstructieve restauratieaanpak, werd in 1967 gestart met werken voor de huisvesting van de Academie voor Schone Kunsten. Vooral in de middenvleugel werd zwaar ingegrepen. Men wou het gotische uitzicht reconstrueren, zonder veel rekening te houden met de aanwezige bouwsporen. Het enige resterende gedeelte van de pandgang dat voor de middenvleugel doorliep, werd afgebroken. Aan het interieur van dit gotische gebouw werd niet geraakt, maar gezien het gebouw geen nieuwe bestemming kreeg, heeft de verkrotting zich hier jarenlang kunnen doorzetten.

Toen aan het einde van de jaren 1970, in opdracht van de stad Tongeren, de ruïneuze restanten van de kerk werden weggegraven, legde de toenmalige Rijksdienst voor Monumenten en Landschappen de werken stil. Er werd een procedure tot wettelijke bescherming opgestart die in 1981 resulteerde in een bescherming als monument. Een deel van de gebouwen was tot 1986 in gebruik, maar uiteindelijk werden alle functies er weggehaald en dreigde het complex een stille dood te sterven. De Stad en Onroerend Erfgoed onderhandelden herhaaldelijk

▲
Perspectieftekening van het herbestemde Agnetenklooster (Copyright Architectenbureau Michel Janssen)

►
De kolenhandel na herbestemming ingericht als onthaal (Copyright Architectenbureau Michel Janssen)

◀ Eén van de gotische haarden met moderne omlijsting (Foto Architectenbureau Michel Janssen)

◀ Detail van het plafond (Foto Architectenbureau Michel Janssen)

over een herbestemming. Op verzoek van Onroerend Erfgoed groef de stadsarcheoloog de binnenplaats op. De mooie archeologische sporen waren bruikbaar voor de herbestemming van de gebouwen. In 2001 kocht de Vlaamse overheid het complex aan.

Project

De Vlaamse overheid wou een gedeelte van de gebouwen herbestemmen tot kantoren voor de Dienst Bijzondere Jeugdzorg. Een ander deel zou gebruikt worden als satellietkantoor voor Vlaamse ambtenaren en nog een ander deel zou verhuurd worden aan

▲ Beelden van de
middenvleugel,
na restauratie
▼ (Foto Architecten-
bureau Michel
Janssen)

de stad Tongeren als polyvalente culturele ruimte. De buitenruimte zou fungeren als voetgangersdoorsteek tussen de Grote Markt en het Begijnhof.

Het restauratiedossier, opgemaakt door het architectenbureau Janssen uit Tongeren, werd via een stuurgroep intens begeleid door Onroerend erfgoed. Vooraf voerde het Studiebureau voor Monumentenzorg van Caroline Vandegheuchte een archeologisch, bouwhistorisch en materiaaltechnisch onderzoek uit.

Het complex zou gerenoveerd worden met respect voor de bestaande bouwhistorische en intrinsieke kwaliteiten van de gebouwen. Nieuwe elementen, zoals de pandgang, trappartijen, raamvulling en de buitenaanleg, zouden in een sobere vormgeving worden toegevoegd zodat er een mooie symbiose zou ontstaan tussen oud en nieuw. De ruïne van de kerk zou maximaal als ruïne geconserveerd worden.

Grenzend aan de kloostergebouwen van het voormalige Agnetenklooster en in de tuin van het klooster was in de 19de eeuw een woning met een kolenhandel opgetrokken. Onroerend Erfgoed had al in de jaren 1980 ongunstig advies verleend voor de sloop hiervan en vervangende nieuwbouw met een appartementsblok. Daarbij speelde al de idee om die te integreren in het Agnetencomplex. Deze kans deed zich nu voor. In dit 19de-eeuwse gebouw werden in één grote, open ruimte het onthaal en de vergaderruimten ondergebracht. De diensten voor Jeugdzorg werden gehuisvest in de voormalige kloostergebouwen. De gebouwen werden zoveel mogelijk ingericht tot flexibele ruimtes, geschikt voor de kantoorfunctie maar ook voor andere. Dit maakt dat niet telkens opnieuw in de waardevolle historische structuur moet worden ingegrepen.

Beide complexen werden ondergronds verbonden. Deze verbinding zou niet storend werken en de openheid van het domein niet visueel of fysiek belemmeren. Tussen de kerk, de noordvleugel en de middenvleugel lag oorspronkelijk de pandgang rond de kloostertuin. Als circulatie tussen de gebouwen werd gekozen voor een hedendaagse interpretatie van de kloostergang. Deze constructie van glas en staal herstelt de verbinding tussen de middenvleugel en de kerkruïne en maakt de kamers van de middenvleugel vlot bereikbaar, zonder dat er in het gebouw zelf ingegrepen moest worden. Zo werd ook het besloten karakter van de binnenhof hersteld. In het interieur van de goti-

sche middenvleugel werden de storende 19de-eeuwse ingrepen verwijderd en alle waardevolle sporen uit vroegere bouwfases geconserveerd en/of geherinterpreteerd. Zo werden de resten van drie gotische haarden geconserveerd en geïntegreerd in een nieuw schouwvolume.

De kerkruipe werd maximaal geconserveerd. De stabiliteit werd verbeterd en loshangende elementen gefixeerd zonder ze te reconstrueren. De bovenkant van de muren werd afgewerkt met stinzeplanten die het muurwerk niet beschadigen. De binnenruimte werd uitgegraven en voorzien van een nieuw loopvlak; zo kunnen er allerlei activiteiten plaatsvinden, zoals openluchtconcerten. De zomerrefter die overdekt is met een mergelstenen tongewelf, werd opnieuw toegankelijk gemaakt, gereinigd, plaatselijk hersteld en bruikbaar gemaakt. Boven het gewelf kwam er een groen dak.

Ook de buitenruimte werd grondig aangepakt. Het oorspronkelijke gesloten kloosterdomein werd ingericht als openbaar domein en wandelgebied. Het terrein ligt op een helling die naar de Jeker loopt en was op sommige plaatsen met 1,5 meter puin opgehoogd. Nadat dit puin weggegraven was, werd de oorspronkelijke toegang tot de zomerrefter weer zichtbaar en bruikbaar. Als verwijzing naar de vroegere boerderij met boomgaarden werden er hoogstamappelbomen geplant. De voormalige kloostertuin werd eveneens geëvoceerd. In de binnenhof werden buxusmassieven aangebracht en kalkstenen platen met ingebeitelde teksten die verwijzen naar de historische begraafplaats die hier ooit lag.

Jos Gijselinck

Over de auteur: Jos Gijselinck is Gewestelijk Erfgoedambtenaar bij de afdeling R-O Limburg.

▲
De gereconstrueerde
kloostergang
(Foto Architecten-
bureau Michel
Janssen)

Adres	Repenstraat 21, 3700 Tongeren
Bescherming	Beschermd als monument bij Koninklijk Besluit van 30/11/1981
Project	Herbestemming van het voormalige Agnetenklooster in Tongeren tot kantoren Bijzondere Jeugdzorg
Status	Uitgevoerd
Opdrachtgever	Vlaamse Overheid
Ontwerper	Architectenbureau Michel Janssen, Tongeren
Bronnen	<ul style="list-style-type: none"> – Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen, online inventaris via www.onroenderfgoed.be – VANRECHEM, H. en JANSSEN M., <i>Agnetenklooster 'Salighe Susteren' Tongeren</i>, Brochure uitgegeven door de Vlaamse Overheid en de stad Tongeren, 2006. – JANSSEN M., VANRECHEM, H. en VANDEGEHUCHTE C., <i>Een nieuwe bestemming voor het Agnetenklooster te Tongeren</i>, in: M&L nr. 2, jg. 24, 2005, p. 33-58. – Gesprek met architect Michel Janssen
Website	-

GENT

VAN BIJLOKEKLOOSTER
TOT STADSMUSEUM GENT

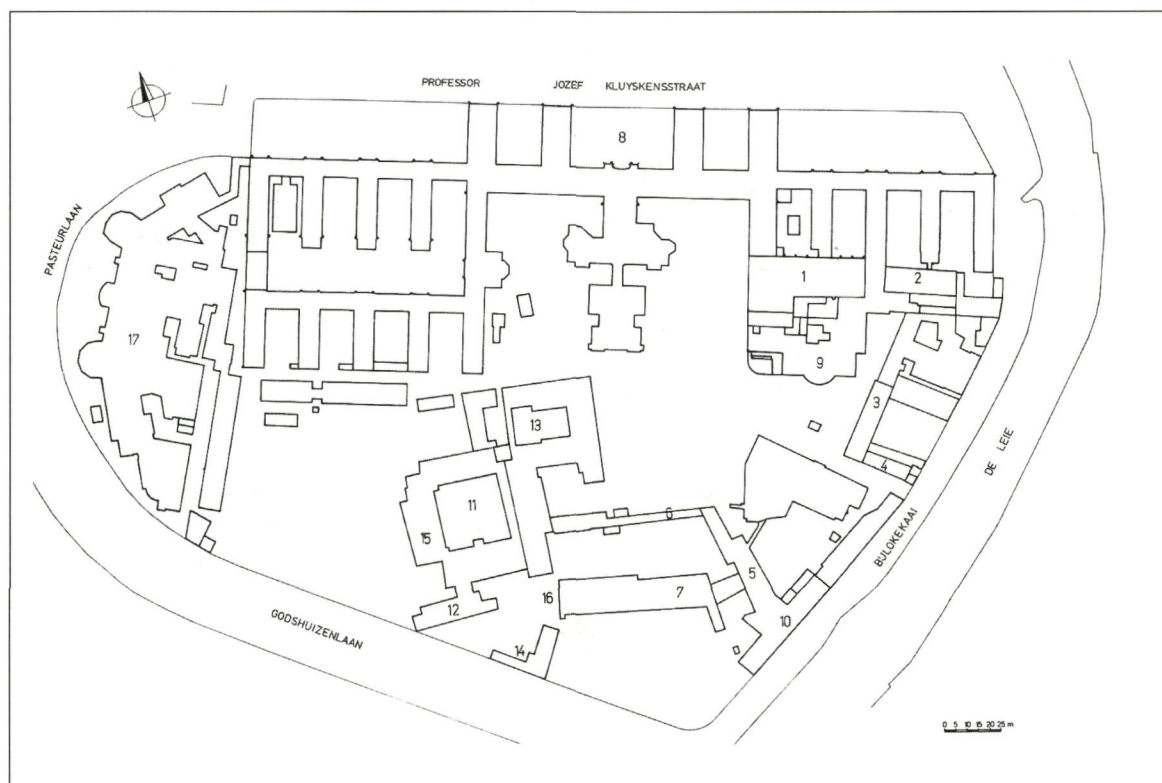
Geschiedenis

De geschiedenis van het Bijlokehospitaal en het Bijlokeklooster van de cisterciënzerinnen in Gent is lang en ingewikkeld. Ze gaat terug tot voor 1204. Het complex werd gesticht door Ermentrude Utenhove en haar broer, kanunnik Fulcro, die stamden uit één van de voornaamste Gentse patriciërsfamilies. Al in 1228 moest het hospitaal uit Onderbergen in het stadscentrum verhuizen. In dat jaar schonken graaf Ferrand en zijn echtgenote, Johanna van Constantinopel, het Utenhovehospitaal een stuk grond naast de 'terra montium' buiten de stadsmuren en palend aan de 'Bijloke', een omheind stuk land. Nog in hetzelfde jaar werd ernaast een cisterciënzerinnenabdij gesticht met de naam 'Portus beatae Mariae' of 'Haven van Maria'. De abdij zou het hospitaal bedienen en beheren.

De oude abdij vertoonde de typische aanleg van een cisterciënzerabdij: vleugels rondom een vierkante kloostertuin met een kruisgang en de kloosterkerk in de noordvleugel. De abdij en het hospi-

taal hadden in 1566 veel te lijden onder de Beeldenstorm. De oude abdijkerk werd door de calvinisten grotendeels gesloopt en later als afbraakmateriaal verkocht en hergebruikt voor de nieuwe stadsversterkingen. Wegens geldgebrek werd ze nooit heropgebouwd. In de 17de eeuw werden de beschadigde pandgangen herbouwd. De 14de-eeuwse zuid- en de oostvleugel van de abdij waren gespaard gebleven. De kapittelzaal en het grootste

◀ Grondplan van het Bijlokecomplex met het cisterciënzerinnenklooster (13) en huis De Ketele (16) (Bron: *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen*, 4nb Zuid-West, Stad Gent, p. 121)

DE CISTERCIËNZERINNEN VAN DE BIJLOKE

► De cisterciënzerzusters van de Bijloke
(Copyright Hans Roels)

Na er meer dan 750 jaar de Gentse zieken te hebben verzorgd, verlieten de laatste cisterciënzerzusters in 2001 het klooster op de Bijlokesite.

De cisterciënzerorde staat in principe voor extreme soberheid en geslotenheid. Door hun werk in het hospitaal namen de cisterciënzerzusters van de Bijloke binnen de orde een uitzonderlijke plaats in. Hun herinneringen vormen een belangrijk deel van het 'geheugen' van de Bijloke:

Zuster Ludwine begint spontaan haar dagindeling te vertellen, een precieze opeenvolging van individuele taken en gemeenschappelijke momenten, een afwisseling van religieus en huishoudelijk werk. Elk kwartiertje van de dag is vastgelegd en is verbonden met een plaats. Voor iedere zuster is de dag een opeenvolging van plaatsen, een beweging die vorm krijgt door de hoge gaanderij, de kleine deurtjes, het ritme van de betegelde vloer. Elke zuster vertelt haar verhaal als een tocht doorheen verschillende

gebouwen: van het noviciaat, naar het hospitaal, naar het klooster, naar Jan Palfijn, opnieuw naar de Bijloke ... Sommige beginnen hun tocht een aantal eeuwen geleden, omdat ze hun levensverhaal identificeren met het verhaal van de orde, of van het Bijlokeklooster. Het is een tocht die nu een nieuwe plek aandoet.

De routes van de verschillende zusters kruisen in de pandgang, in de binnentuin, in de keuken of elders. De plaatsen waar deze bewegingen uiteindelijk samenkomen zijn de refect, de kleine leeszaal of de kapel. (p 16)

Het cisterciënzerinnenklooster zou in eerste instantie gebruikt worden als kantoren voor een aantal Gentse vzw's uit de cultuursector. Eén ervan, de erfgoedcel Gent Cultuurstad vzw, vroeg de antropologen Ann Cassiman en Barbara Drieskens om de verhalen te registreren van de laatste acht zusters die nog op de site woonden. Het resultaat werd in 2002 uitgegeven in het boekje 'De wereld verlaten. Uit het geheugen van de Bijloke' – een uniek document dat een intrigerend beeld schetst van het leven achter de klooster- en hospitaalmuren, want: 'Wat met de zusters in het verleden gebeurde, behoort tot het collectieve geheugen van ieder die de Bijloke bewoonde. Nooit is duidelijk of de verhalen echte herinneringen zijn of stukjes uit een collectief geheugen... elke zuster is slechts een schakeltje in het doorgeven van het verhaal.' (CASSIMAN, A., DRIESKENS, B., *De wereld verlaten. Uit het geheugen van de Bijloke*, Gent, Gent Cultuurstad vzw, 2002, p. 63)

► Het klooster net vóór het vertrek van de zusters
(Copyright Anja Hellebaut, Stad Gent)

deel van de slaapzaal in de oostvleugel werden samengevoegd en omgevormd tot abdijkerk II met een barokke inrichting.

Tussen 1665 en 1667 verrezen er, aansluitend bij de oude abdij, nieuwe gebouwen in traditionele bak- en zandsteenstijl. Ze omvatten een kruisgang rondom een rechthoekige, beplante binnentuin, en een noord-, oost- en zuidvleugel. De kerk in de oostvleugel van de oudste abdijgebouwen vormt het scharnierpunt tussen de twee delen van het complex. In de noordvleugel van het nieuwe complex was het priesterverblijf ondergebracht. De oostvleugel fungeerde als gastenkwartier. De zuidvleugel bevatte onder meer het verblijf van de abdis; deze vertrekken kregen in 1789, onder de laatste abdis, Sabine Brugghe, een rijke versiering in Lodewijk XVI-stijl.

In 1798 werden de cisterciënzerinnen verdreven. Het hospitaal werd nadien bestuurd door de Commissie van Burgerlijke Godshuizen, later de Commissie van Openbare Onderstand. In 1802 keerden de zusters echter terug voor de ziekenverzorging. Van 1805 tot 1911 deden de oudste abdijgebouwen dienst als ouderlingengesticht. Vanaf toen gebruikten de cisterciënzerinnen alleen nog de laat-17de-eeuwse gebouwen (sindsdien bekend als het Bijlokeklooster). Aan de Prof. J. Kluyskensstraat werd tussen 1864-1880 het door architect Adolphe Pauli ontworpen neogotische complex van het Burgerlijk Hospitaal opgericht. Het oude hospitaal werd in dit nieuwe complex geïntegreerd. In 1913 kocht het Gentse stadsbestuur van de Commissie van Openbare Onderstand de delen van de Bijlokeabdij waar het Oudemannenhuis in ondergebracht was. Na een ingrijpende restauratie werd hier in 1928 het Gentse Museum voor Oudheidkunde geopend. Enkele afgebroken panden uit de Gentse binnenstad werden (gedeeltelijk) heropgebouwd op de abdijgronden, bij dit museum.

Project

Het verhaal van het STAM begint met het idee om het verouderde Bijlokemuseum een nieuwe bestemming te geven als stadsmuseum. De bestaande collectie vormde daarbij het uitgangspunt: een typische, 19de-eeuwse verzameling van de meest uiteenlopende objecten, met Gent als bindmiddel. Daarnaast werd vastgesteld dat de meeste Gentse musea veel waardevols in hun depot hadden dat niet paste in hun verhaal. Het ruime perspectief van een stadsmuseum kon een oplossing bieden.

In 2000 werd het eerste erfgoedconvenant afgesloten tussen de Vlaamse Gemeenschap en de stad Gent, met als doel om het lokale (roerende en immateriële) erfgoed zichtbaar te maken. De erfgoedcel Gent Cultuurstad vzw werd opgericht en in 2002 ontving Gent van de Vlaamse Gemeenschap een investeringssubsidie van 8,6 miljoen euro om een stadsmuseum uit te werken. In 2005 stapte de provincie Oost-Vlaanderen mee in het project met een investering van 2 miljoen euro.

De Bijlokesite was toen al volop aan het evolueren naar een culturele bestemming. De oude ziekenzaal van het middeleeuwse Bijlokehospitaal was herbestemd tot concertzaal en ook de kunstencampus van de Hogeschool Gent had zich op de site gevestigd. Daarnaast hadden enkele organisaties uit de cultuursector er hun stek gevonden.

Voor deze locatie kon het Stadsmuseum Gent een toegevoegde waarde betekenen. Er wordt een toeristische infobalie voorzien als antenne van de algemene toeristische dienstverlening van de stad. Ook komen er een parkeerplaats voor bussen en een groepsvriendelijk onthaal. Met het STAM wordt het centrum als het ware vergroot en wordt de verbinding gemaakt tussen de Gentse Kuip, over het 'kunstenkwartier' van de stad tot aan het Sint-Pietersstation. Zo ontstaat er een nieuwe toeristische as, die meer leven brengt in dit deel van de stad.

Concreet zal het STAM gebruikmaken van de ruimten van het voormalige Museum voor Oudheidkunde en van het cisterciënzerinnenklooster,

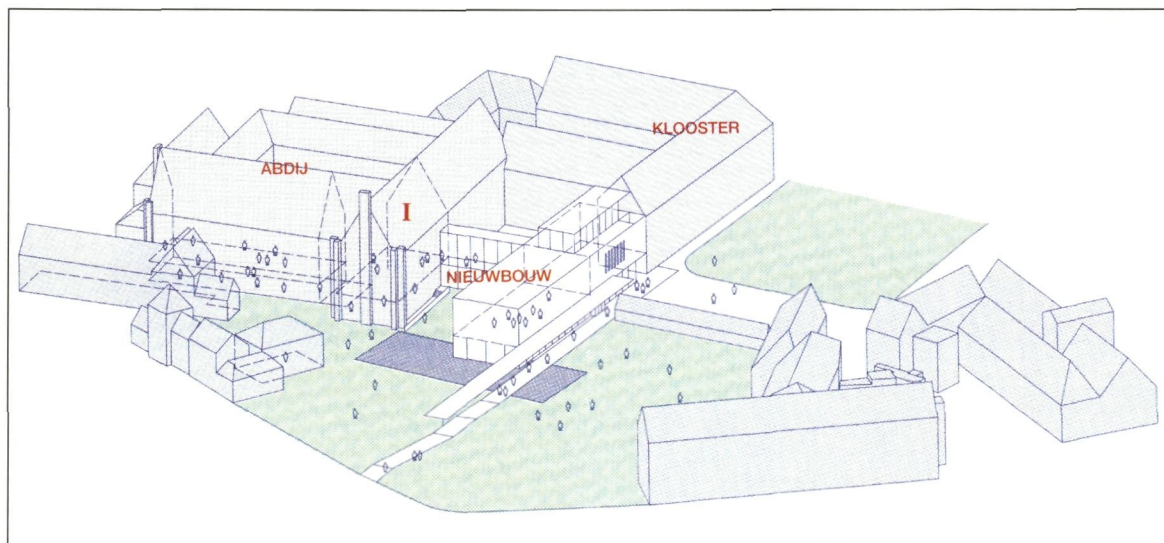
◀
Het Bijlokeklooster
(Foto Veerle De
Houwer)

▲ De eetkamer van de gasten, later muziekkamer, tenslotte TV-kamer. Wachtend op een nieuwe bestemming

► Perspectieftekening van het klooster met de abdijkerk (I) na de herbestemming (Copyright: STAM)

in combinatie met een nieuwbouw. Aanvankelijk contesteerden Onroerend Erfgoed en Ruimtelijke Ordening deze plannen, uit vrees dat een nieuwbouw de historische site (die recent al verschillende wijzigingen had ondergaan) te zwaar zou belasten. Bovendien moest de 19de-eeuwse ziekenzaal van het ouderlingengesticht worden gesloopt. Dit gebouw kreeg in 1930 een gevel in neostijl, waarin enkele originele 18de-eeuwse elementen werden verwerkt. In 2005 werd de sloop van dit pand dan toch toegestaan.

Op Open Monumentendag 2005 was het Bijlokesmuseum voor de laatste keer open voor het publiek, totdat het STAM er zou opengaan. Op de site had al het nodige archeologische onderzoek plaatsgevonden.

De ambitie van het STAM om een eigentijds erfgoedforum te worden en van de Bijlokesite de toegangspoort tot de stad te maken, maakte dat er onthaalfaciliteiten, ontmoetingsruimten, nutsvoorzieningen, technische ruimten en circulatieassen moesten komen. Omdat dit niet kon in de historische abdij- en kloostergebouwen, ontwierp stadsarchitect Koen Van Nieuwenhuysse een gebouw op de site dat enkele typische lijnen van het historische patrimonium versterkt en toch de transparantie van een 21ste-eeuws portaal heeft. Het nieuwe toegangsgebouw sluit aan op een stuk van het 17de-eeuwse complex dat altijd bedoeld was om ooit te worden uitgebreid.

In het STAM komen de functies 'onthaal & introductie' in de nieuwbouw. Op de benedenverdieping bevindt zich een cultuurtoeristische infobalie. Op de eerste verdieping komt een introductie-

ruimte die de overgang vormt naar het chronologische museumcircuit in de abdij. In deze introductieruimte staat het huidige Gent centraal. Een luchtfoto van de volledige stad en een maquette van het centrum fungeren als inleiding op het verhaal van de stad en maakt het mogelijk bepaalde stadsdelen of wijken voor te stellen of 'uit te lichten'. In de nieuwbouw wordt ook het museumcafé ondergebracht. Via een passerelle op de eerste verdieping van de nieuwbouw bereikt de bezoeker het doksaal van de abdijkerk II. Net als de andere abdij- en kloostergebouwen wordt die respectvol gerestaureerd. Het waardevolle interieur blijft integraal behouden, behalve de preekstoel die verplaatst wordt omdat hij een oude toegang blokkeerde. De kerk is uiterst geschikt voor concerten, maar kan ook dienen om grote stukken tentoon te stellen, waarop de bezoekers dan al een eerste blik kunnen werpen van op het doksaal.

Via het doksaal van de abdijkerk II komt de bezoeker in de oude abdijgebouwen terecht. Hier wordt het vaste circuit van het STAM ingepast: het chro-

nologische verhaal van Gent. In de aanloop naar het STAM worden alle ruimten van de abdij grondig opgeknapt en wordt de bewaking van het hele gebouw geoptimaliseerd. Vloeren worden met het oog op een vlotte circulatie, in het bijzonder voor rolstoelgebruikers, op sommige plaatsen verlaagd tot een ouder niveau. Enkele openingen die in de 19de of 20ste eeuw werden dichtgemaakt, worden weer opengebrouwen om de circulatie een logische samenhang te geven. De 14de-eeuwse abdijrefter en de pandgangen, worden zo sober mogelijk aangekleed en krijgen een minimale museale invulling om de ruimten en de interieurs voor zich te laten spreken. Ze vormen ook rustpunten in het museumcircuit.

Voornamelijk in het klooster zal de publiekswerking van het STAM gestalte krijgen. De vzw Gent Cultuurstad blijft er, maar de andere vzw's die er nu gehuisvest zijn, zullen op termijn verhuizen, zodat er ruimte vrijkomt voor tijdelijke evenementen, inspelend op de actualiteit van de stad, maar ook voor stadsklassen. Om de publiekswerking van

▼
De kloosterkerk
voor de
herbestemming
(Copyright: STAM)

▼
De kloosterkerk
tijdens de werken,
met de maquette
van de nieuwbouw

het STAM een esthetisch en efficiënt onderkomen te verschaffen, worden ook hier alle ruimten opgeknapt. Enkele historische openingen worden in ere hersteld zodat de kloostervleugels weer volwaardige eenheden worden.

De werken aan het STAM zijn nog volop aan de gang. Als alles verder volgens plan verloopt, zal het STAM in juni 2010 zijn deuren openen.

Adres	Godshuizenlaan 2, 9000 Gent
Bescherming	Monument, Besluit van de Secretaris-Generaal van het Ministerie van Openbaar Onderwijs van 29/11/1943
Project	Herbestemming van het Bijlokeklooster tot Stadsmuseum Gent
Status	In uitvoering
Opdrachtgever	Stad Gent
Ontwerper	Koen Van Nieuwenhuysse
Bronnen	<ul style="list-style-type: none"> – <i>Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen, Stad Gent 4nb Zuid-West</i>, Gent, 1979. – CASSIMAN, A., DRIESKENS, B., <i>De wereld verlaten. Uit het geheugen van de Bijloke</i>, Gent, Gent Cultuurstad vzw, 2002. – <i>Weer hoop voor Stam op Bijloke</i>, in: De Standaard, 30/04/2004, p. 24. – DE TROYER, E., <i>Laatste bezoek aan Bijlokemuseum</i>, in: Het Laatste Nieuws, 10/09/2005, p. 38. – STAM, nr. 0, Gent, Lieven Decaluwe, 2008. – <i>Stadsmuseum Gent geraakt niet op tijd klaar</i>, in: De Standaard, 06/09/2008, p. 74. – www.stamgent.be – Gesprek met Frederik Verstraete en Wout De Vuyst, van het STAM.
Website	www.stamgent.be

ZOERSEL

VAN BETHANIËNHUIS TOT GEMEENTE- LIJK ADMINISTRATIEF CENTRUM

Geschiedenis

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd het klooster met psychiatrische instelling van de zusters van het Convent van Bethlehem in Duffel verwoest. De instelling was gegroeid uit de vestiging van de Begijnen van het Convent van Bethlehem Oisterwijk, die in 1652 in Duffel plaatsvond. Na de oorlog kregen de zusters aanvankelijk geen toestemming om hun *gesticht* in Duffel weer op te bouwen. Ze moesten een andere oplossing zoeken. Toen in 1920 langs de weg Antwerpen-Turnhout in Sint-Antonius-Zoersel – waar de tram reed – een stuk grond van 28 ha te koop werd gesteld, lieten de zusters deze kans niet liggen.

Ze deden een beroep op architect Jef Huygh, laureaat van de prijs van Rome, om er hun nieuwe instelling te bouwen. De werken aan het Bethaniënhuis gingen van start in 1922. Het werd een fraai complex met een sobere, vormentaal, waarin de art deco al aangekondigd wordt. De instelling omvatte een hoofdgebouw en enkele afzonderlijke paviljoenen. Ze had ook een eigen elektriciteitscentrale, een waterwinning, een boerderij en zelfs een mestverwerkende installatie. Dit 'dorp binnen het dorp' kon volledig zelfstandig functioneren.

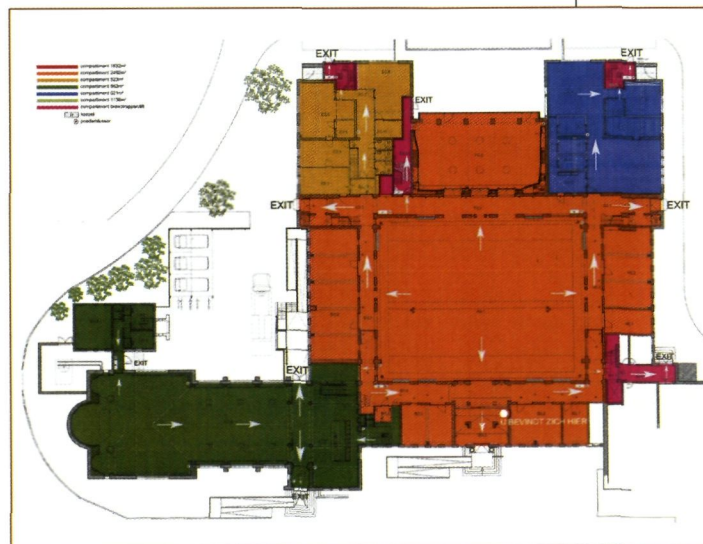
▼
Het Bethaniënhuis
in Zoersel
(Copyright Nerufar)

▲
Het Bethaniënhuis
in Zoersel, toestand
vóór de werken,
met oorspronkelijk
schrijnwerk
(Copyright Nerufar)

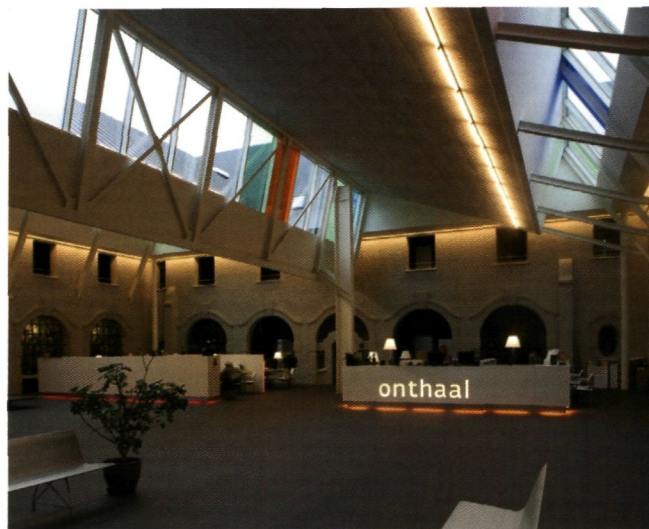
Het hoofdgebouw van het Bethaniënhuis telt vier vleugels rond een vierkante binnentuin. De voorste vleugel met de ingangspartij wordt geflankeerd door een kapel en een feestzaal. De haakse zijvleugels herbergden onder meer de werkzalen van de zusters en de novicen en een eetzaal voor bezoekers. In de achtervleugel bevonden zich een grote keuken, aparte refters voor zusters en novicen en een lokaal om groenten schoon te maken. In de kelders onder het gebouw bevonden zich een bakkerij en een slagerij. Later kwam er aan de voorzijde een nieuwe vleugel bij op een vierkant grondplan.

▼
Grondplan
(Copyright Driesen,
Meersman en
Thomaes architecten,
Antwerpen)

▲ De rozentuin (kloostertuin) vóór de herbestemming (Copyright Nerufar)

▲ De wandelzaal, op de plaats van de kloostertuin

De instelling was aanvankelijk bedoeld om psychiatrische patiënten met tuberculose te verzorgen; de ligging in een toen nog ongerepte groene omgeving leende zich daar uitstekend voor. Vanaf 1958 kreeg ze er een algemene ziekenhuisfunctie bij, niet alleen voor de psychiatrische patiënten zelf, maar ook voor de bevolking uit de regio. Zo was er tot in de jaren 1970 een kraamkliniek te vinden op de tweede verdieping van het hoofdgebouw. Veel van de huidige inwoners van de streek zijn er geboren. In 1929 telde het Bethaniënhuis 297 bedden; in 1950 waren het er 1000, verdeeld over 10 paviljoenen. Zowel het psychiatrisch centrum als het algemeen ziekenhuis kende een verdere explosieve groei, wat leidde tot de bouw van een nieuw algemeen ziekenhuis in 1978. De zustercongregatie trok zich na de jaren 1970 terug in het hoofdgebouw. Daarvan was het interieur in de loop van de jaren functioneel aangepast. We vinden er nog belangrijke decoratieve elementen zoals trapleuningen, tegelvloeren en betegelde lambriseringen, naast fraaie glasramen in de kloostergang. Ook de kapel bewaart nog een deel van de oorspronkelijke aankleding.

In 2002 telde de congregatie nog 230 zusters, van wie er 52 in Sint-Antonius woonden. Door het dalende aantal roepingen en de vergrijzing van de kloosterbevolking hadden de zusters al in 1998 het eigendom van al hun gezondheidsinstellingen, die twee eeuwen lang het profiel van hun congregatie hadden bepaald, moeten overdragen aan de vzw Emmaüs.

Project

Het moederhuis was tot eind jaren 1970 gevestigd in het hoofdgebouw op de Bethaniënsite, wat het een bijzondere betekenis geeft voor Zoersel. Daarom vroeg het gemeentebestuur de zusters in 2003 om als eerste ingelicht te worden als ze ooit een verhuizing en een verkoop zouden overwegen. Het wou vermijden dat dit niet-beschermde gebouw in handen van een privéontwikkelaar zou terechtkomen.

In 2003 was de gemeente ook gestart met een project om de dienstverlening aan de burger te verbeteren. Daartoe zouden de loketten anders moeten worden ingedeeld. Het toenmalige gemeentehuis, ondergebracht in een voormalig kasteel, bood daar weinig mogelijkheden toe, het hoofdgebouw van het Bethaniënhuis echter wel. Het lag centraal, was goed bereikbaar en had voldoende ruimte, niet alleen voor de gemeentelijke administratie maar ook voor het OCMW en de politiesteundienst. De fraaie architecturale vormgeving was een extra argument. Nog in datzelfde jaar, veel sneller dan verwacht, berichtten de zusters dat zij het gebouw effectief wilden verkopen. De gemeente werd er eigenaar van voor 2.1 miljoen euro: de betaling zal worden gespreid over vijftig jaar. De zusters kunnen in de aanbouw aan de voorzijde blijven wonen. Elke stap in het traject van de herbestemming werd daarenboven met de zusters besproken; tenslotte moesten zij afscheid nemen van een gebouw waarin sommigen meer dan 40 jaar hadden gewoond en gewerkt.

▲ De binnenkapel
(Copyright Nerufar)

▲ De voormalige binnenkapel, nu kantoren
(Foto Veerle De Houwer)

De gemeente besliste om de herbestemming van het gemeentehuis niet op eigen houtje aan te vatten, maar in de vorm van een publiek-private samenwerking. In mei 2004 deed ze een Europese oproep tot kandidaatstelling voor een groep bestaande uit een architect, een aannemer en een bank, die het project zou realiseren en de gebouwen nadien zou leasen aan de gemeente. De nv Administratief en Cultureel Centrum Bethaniën (ACCB), met de aannemer Vanhout, het architectenbureau Driesen-Meersman-Thomaes en Dexia

Bank, kwam als winnaar uit de bus. De opdracht omvatte:

- de begeleiding van de reorganisatie van de gemeente- en de OCMW-administratie;
- de conceptie van de verbouwing;
- de verbouwing zelf;
- de financiering en de exploitatie van een nieuw administratief centrum;
- de herbestemming van het oude gemeentehuis en de bijbehorende gebouwen.

▼ Het interieur van het klooster, toestand vóór de werken
(Copyright Nerufar)

▼ Inrichting na de herbestemming
(Foto Veerle De Houwer)

VOORDELEN VAN DE PPS-CONSTRUCTIE

Werken met een publiek-private samenwerking hield voor Zoersel een belangrijk voordeel in. Als er was gekozen voor een klassieke aanbesteding, dan zouden alle stappen van verbouwing tot latere exploitatie één voor één worden uitgewerkt, onafhankelijk van elkaar. Door via een pps-constructie een groep aan te trekken die een totaalproject realiseerde, kon veel efficiënter worden gewerkt.

Alle partijen, zowel de ontwerper en de uitvoerder als de latere beheerder en de gebruikers zaten van meet af aan samen rond de tafel. Zo kon een architecturale oplossing van de ontwerper onmiddellijk praktisch worden getoetst, zowel wat betreft technieken als onderhoudsvriendelijkheid van de materialen. De gemeente geeft hiermee de hele logistiek, die haar werking mogelijk moet maken, uit handen, zodat ze zich optimaal op haar kerntaak kan concentreren: de dienstverlening aan de burger. De private partner, ACCB, treft voorzieningen voor de hele exploitatie van het gebouw, van het dagelijkse onderhoud, over het voorzien van de nodige kantoormaterialen en een ICT-platform, tot het betalen van een bepaalde hoeveelheid gas, water en elektriciteit. Bij de investeringskeuzes wordt er dan ook naar gestreefd om de exploitatiekosten zo laag mogelijk te houden. Vooral voor het energieverbruik geeft dat opvallende resultaten. Het contract stelt dat de privépartner de administratie een welbepaalde comfortnorm moet kunnen leveren. Om dat zo kostenefficiënt mogelijk te doen, heeft ACCB sterk geïnvesteerd in isolatie en in een natuurlijke koeling door nachtventilatie, in plaats van een dure airco. Op dit punt kan ACCB winst maken, of minstens een break-even bereiken bij eventueel stijgende energieprijzen.

Het project werd eind juli 2006 gegund. Hoewel het gebouw niet beschermd is, werd Onroerend Erfgoed toch uitgenodigd om de werken mee op te volgen.

De ruimten van het klooster uit 1923 kwamen grotendeels tegemoet aan hun nieuwe functie. Ook de typologie van het kloostergebouw, met binnentuin, rondgang en kamers, was verenigbaar met een gemeentehuis. Minpuntjes waren de lage (valse)

▲ De kapel,
na herbestemming

plafonds en de soms zware decoratieve elementen – geen deel van het oorspronkelijke ontwerp – die niet bijdroegen tot een frisse, inspirerende ruimtelijkheid. De diensten moesten logisch geschikt worden voor zowel de medewerkers als de burgers. Ook moesten de afdelingen onderling vlot contact kunnen hebben. Elke investering in bouwkundige werken en technische infrastructuur moest bovendien beantwoorden aan de eisen van duurzaam energiegebruik.

De ruime kelders onder het Bethaniënhuis worden, ondanks vochtproblemen, optimaal benut in het project. Er komen onder meer een sanitaire ruimte, een kleedkamer voor de politie, nutsvoorzieningen en een archiefruimte.

De kapel wordt een polyvalente ruimte. In de sacristie worden de loges en een industriële keuken ingepast. De kapelvloer, die in zand lag, had erg veel schade opgelopen en moest verwijderd worden. Dat bood een gelegenheid om vloerverwarming in te brengen. Een groot deel van de faience-tegels op de kapelmuren was in de loop van de jaren verdwenen; een beperkt aantal tegelvlakken werd gereconstrueerd. Een constructie van zicht-

◀ De nieuwe gemeenteraadzaal

baar gelaten grote buizen zorgt voor de ventilatie. Doeken die opgespannen of losgelaten kunnen worden, verbeteren de akoestiek. Onder het doksaal werd een vrijstaande bar geplaatst. De kapel is bijna voortdurend in gebruik, voor tentoonstellingen, concerten, recepties ... Ook een burgerlijke uitvaart of een bewonersvergadering is er mogelijk.

De publieke functies liggen op de gelijkvloerse verdieping. De voormalige kloostertuin werd omgevormd tot een wandelzaal, een grote informele ontmoetingsruimte tussen administraties en burgers. De afdelingen die het dichtst bij de burger betrokken zijn, kregen een plaats in de ruimten naast de wandelzaal. De rondgang behoudt zijn functie als circulatiezone en vormt de fysieke overgang tussen het publieke deel en de interne administratieve zone.

Via de hoofdingang bereikt de bezoeker de wandelzaal, die met een sheddak werd overkapt. Het sheddak is van gekleurd glas; de kleuren verwijzen naar de bewaarde, oorspronkelijke glasramen in de kloostergang. De grote centrale ruimte bevat vier infobalies. Er werden enkele polyvalente medewer-

kers opgeleid om hier de meest gevraagde producten en diensten te leveren over alle beleidsdomeinen heen. Zo nodig verwijzen ze naar de administraties, die in kantoren op de benedenverdieping zijn ondergebracht. Voor de kantoren werden de meeste bestaande ruimten vergroot door ze samen te voegen. Dit had vooral gevolgen voor de oude (al sterk gewijzigde) tegelvloeren, die in elke ruimte anders waren en daardoor niet hergebruikt konden worden. Ze werden vervangen door vast tapijt. De bestaande, donkere wandbekleding bevatte asbest en werd eveneens weggenomen. Er wordt nog steeds verwarmd met de oorspronkelijke (oerdegelijke) gietijzeren radiatoren. In het gebouw kwamen 154 verschillende types voor: het was dan ook een hele uitdaging om voor elke ruimte voldoende gelijksoortige radiatoren te vinden. Nog op de benedenverdieping, in de achtervleugel, bevindt zich de nieuwe raadzaal, die over twee verdiepingen heen loopt. Ze kwam in de plaats van de keuken, die oorspronkelijk dezelfde hoogte had maar later met een vals plafond werd opgesplitst. De verbouwing herstelt dus de oorspronkelijke toestand. Twee later aangebouwde garages achter de raadzaal werden afgebroken, zodat hier een volledig beglaasde achtergevel kon worden opgetrok-

De glas-in-lood ramen van de kloostergang bleven bewaard in het nieuwe project

ken. Om nog meer licht in de raadzaal en op de verdiepingen te brengen, werden drie vides getrokken door het gebouw. De raadzaal wordt ook gebruikt als trouwzaal en als opleidingslokaal. Het gemeentehuis biedt tegelijk onderdak aan enkele sociaal-culturele diensten en stelt ruimten ter beschikking van verenigingen; de kapel maakt hier deel van uit. De diensten liggen aan de voorzijde van het gebouw, die integraal van de achterzijde kan worden afgesloten. Dat maakt een zeer flexibel gebruik mogelijk.

De bestuursfuncties, burgemeester, schepenen en secretarissen, kregen hun plek op de eerste verdieping. De zolderverdieping werd zo veel mogelijk getransformeerd tot een groot landschapskantoor. Alle binnendeuren werden vervangen door brandwerende deuren, geplaatst in vluchtrichting.

Het exterieur werd grotendeels in de oorspronkelijke staat hersteld. Enkele banale toevoegingen werden verwijderd, zoals de ingangspaviljoenen op de hoeken en een oud liftmassief. De gevels werden opnieuw geschilderd. Het bleek onbetaalbaar om het oorspronkelijke schrijnwerk, met gefacetteerde, vierkante ruitjes, te behouden op een voldoende energiezuinige manier. Bovendien moesten de ramen 's nachts automatisch kunnen ventileren.

Daarom werd nieuw schrijnwerk ontworpen, met een grote onderverdeling, wat ook voor meer lichtinval zorgt. Om de zolderruimtes meer licht te geven werden in de buitengevel enkele nieuwe ramen toegevoegd op een onmiskenbaar hedendaagse manier.

Besluit

Het Bethaniënhuis in Zoersel is duidelijk een gebouw met erfgoedwaarde. Het is niet beschermd als monument. Niettemin werd hier een kwaliteitsvol project gerealiseerd met respect voor de oorspronkelijke architecturale kwaliteiten van het gebouw. Op vrijdag 13 juni 2008 opende het Bethaniënhuis zijn deuren als gemeentehuis.

Adres	Handelslei 167, 2160 Sint-Antonius (Zoersel)
Bescherming	Opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed
Project	Herbestemming van het Bethaniënhuis tot gemeentelijk administratief centrum
Status	Voltooid
Opdrachtgever	Gemeente Zoersel
Ontwerper	Driesen, Meersman en Thomaes architecten, Antwerpen
Bronnen	<ul style="list-style-type: none"> – <i>550 jaar Convent van Betlehem – 200 jaar psychiatrische zorgverlening</i>, v.u. Zr. Lauryssens, Sint-Antonius, 1990. – Persmap opening gemeentehuis Zoersel, 13/06/2008. – <i>Verklarende nota over de verbouwing van Bethaniën</i>, Driesen-Meersman-Thomaes architecten cvba, 2008. – Gesprek met schepenen Bart Sebreghts van Zoersel en met Katrin Janssens van de gemeente.
Website	www.zoersel.be

LEUVEN

VAN KAPEL
VAN HET IERS COLLEGE
TOT CONFERENTIEZAAL

Geschiedenis

In 1607 stichtten Ierse minderbroeders het Iers college in Leuven. Na de religieuze hervormingen van Elisabeth en Jacob I was het leven voor de Ierse katholieken immers uiterst moeilijk geworden. Zo werd het katholieke onderwijs verboden. Via clandestiene *hedge schools* werd het meest noodzakelijke onderricht gegeven, maar de nood aan hoger onderwijs kon niet gelenigd worden. Daarom verzezen er in heel Europa, van Praag tot Lissabon, Irish Colleges, meestal in de omgeving van belangrijke universiteiten.

De Ierse *friars* kochten een huis op de hoek van de Sint-Antoniusplaats en de Broekstraat in Leuven en trokken op het terrein hun klooster op. De aartshertogen Albrecht en Isabella waren de stichting bijzonder genegen en waren aanwezig bij de eerstesteenlegging van de kerk in 1617. Het Iers college had een tweevoudige functie: enerzijds als verblijfplaats en opleidingshuis voor minderbroeders, anderzijds als een voornaam filosofisch-theologisch en wetenschappelijk centrum.

Het Iers college van Leuven was uiterst belangrijk voor de geschiedenis van Ierland. De broeders

beseften immers dat het angliciseren en het protestantiseren ook een bedreiging vormden voor de Ierse taal, literatuur en cultuur. Ze begonnen oude Ierse teksten te verzamelen en te kopiëren en stelden de *Annals of the Four Masters* samen – een compilatie van oude teksten die vijftienveertig eeuwen Ierse geschiedenis omvat. Het overgrote deel van wat bewaard bleef van de middeleeuwse Ierse cultuur, is via de Leuvense broeders tot ons gekomen. Zij ontwikkelden ook een eigen Ierse letter, die ze in vorm lieten gieten bij de Antwerpse drukkerij Plantijn. Deze letter zou vier eeuwen lang de standaard zijn voor de Ierse boekdrukkunst. Zij zorgden er tot slot voor dat de katholieke kerk Saint Patrick heilig verklaarde en bezorgden Ierland daarmee een nationale held.

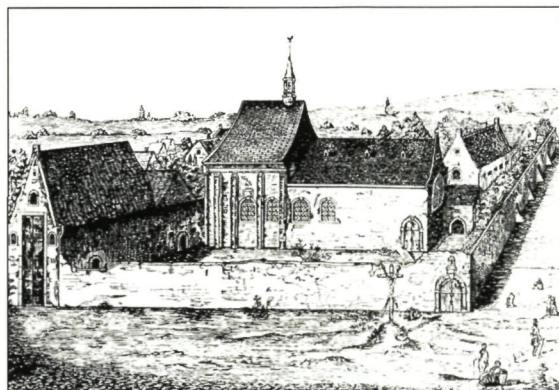
Ook op de Leuvense universiteit hadden de broeders van het Iers college een impact: tien van hen werden tot rector verkozen.

Met een aanwezigheid van gemiddeld zestig broeders bloeide het Iers college tot aan de Franse Revolutie. In 1796 werden de broeders verdreven en de kloostergebouwen verkocht. In de loop van de jaren kregen ze verschillende andere functies en werden ze sterk verbouwd. Eén kloostervleugel werd afgebroken tussen 1828 en 1840. De Ieren slaagden er pas in de jaren 1920 in om hun klooster terug te kopen en te herstellen.

Project

Vanaf de jaren 1970 liep het aantal studenten in het Iers college sterk terug. De daling van het aantal roepingen bij de franciscanen deed zich gelijktijdig voor met een stijgend opleidingsaanbod in

▼
Het Ierse minderbroedersklooster, naar een tekening van 1799 (Bron: LODEWIJCKX M., WOUTERS M., *Het Iers College te Leuven. Archeologisch onderzoek in de huidige binnentuin* (augustus 2002-januari 2003). Onuitgegeven onderzoeksrapport, K.U. Leuven, Faculteit Letteren, Afdeling West-Europese Archeologie, 2003)

▲
Het Iers college
anno 2008

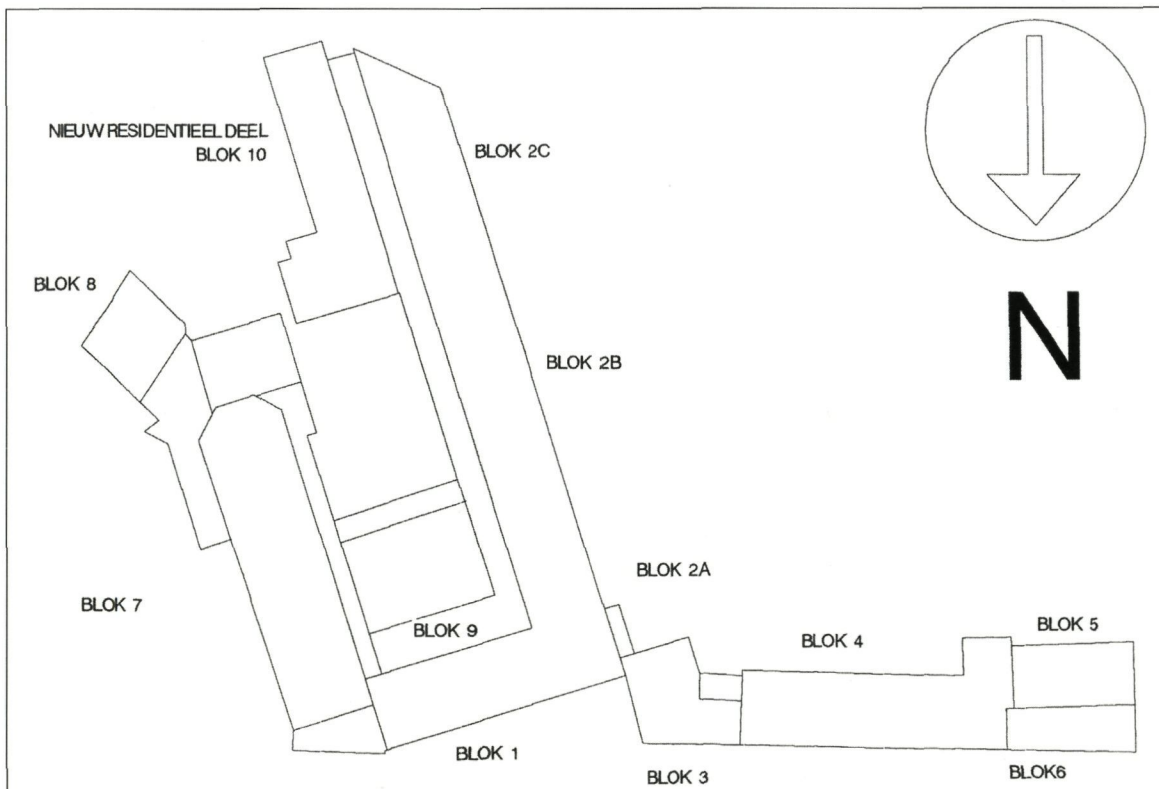
Ierland zelf. Begin jaren 1980 waren er in Leuven nog maar twee Ierse broeders over. Het moment was gekomen om zich over de toekomst van het college te bezinnen. Een verkoop van de gebouwen behoorde tot de mogelijkheden maar lag erg gevoelig, gezien hun grote historische betekenis voor de Ierse cultuur. Het idee rees om het college, dat altijd voor Ierland had gewerkt, dit ook voor het moderne Ierland binnen Europa te laten doen. In 1984 werd daarom het Leuven Institute for Ireland in Europe opgericht.

De missie van deze vzw is tweeledig:

'To help maximise the benefits, for both Northern Ireland and the Republic of Ireland, of EU membership, by increasing awareness of EU policies/programmes and developments as well as mainland European business practices, through the provision of high quality programmes for business, the public sector, higher education and the voluntary sector. To facilitate the promotion of all forms of cultural activity from both parts of Ireland, including the Arts, Theatre, Music, Dance and Literature.'

Het *Institute* verwezenlijkt die missie door op verzoek van Ierse belanghebbenden activiteiten, opleidingen en seminars te organiseren rond Europese thema's. Dat kan gaan van een opleiding voor Ierse advocaten over Europees recht tot een seminarie voor de Ierse toeristische sector. De vzw kreeg de gebouwen van de minderbroeders in erfpacht en bracht er gastenkamers, seminarielokalen en een restaurant in onder. Er is nog steeds een band met de Ierse minderbroeders: elke geplande ingreep in het klooster wordt met hen besproken.

Gezien de politieke en religieuze situatie in Ierland was het van meet af aan duidelijk dat het *Institute* geen enkele elke religieuze connotatie mocht hebben om optimaal voor de 'twee Ierlanden' te kunnen werken. De kerk van het kloostercomplex paste hier aanvankelijk niet bij. Er werd beslist om

◀ Plattegrond van het Iers college, huidige toestand, met kapel (A) (Copyright Architectenburo Ro Berteloot)

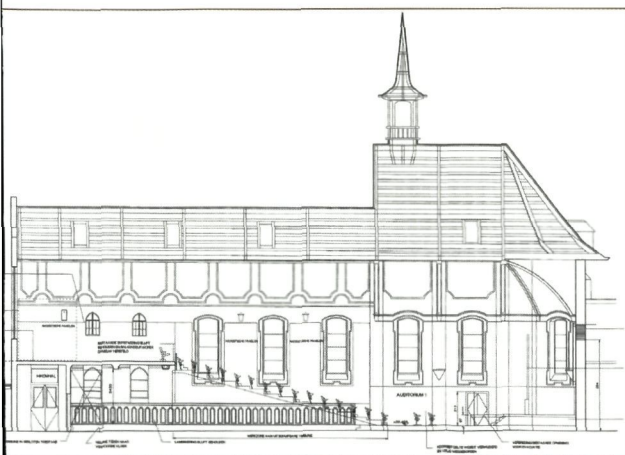
▲
Zicht op de
kloostertuin

voor de overgebleven broeders een nieuw huis te bouwen op de kloosterterreinen en de kerk aan hen te laten. Zij zouden er missen houden voor de Engelstalige gemeenschap in Leuven. Maar de vraag daarnaar bleek zo klein dat een kamer in het huis van de broeders daarvoor volstond. De kerk raakte in onbruik en diende enkel nog voor missen op Saint Patrick's Day. Toen één van de twee broeders overleed, besliste de orde dat er een nieuwe priester uit Ierland zou overkomen. Hij zou in Leuven zou wonen maar voor de Ierse katholieke gemeenschap Brussel werken. De kerk van het college verloor zo helemaal haar functie.

In 2004, bij het twintigjarige bestaan van het *Leuven Institute*, werd de balans opgemaakt. Het initiatief had zeker zijn nut en kon nog verder groeien, maar er was absoluut nood aan een moderne infrastructuur met onder meer een congresruimte voor minstens 150 personen. Het *Institute* liet de staat, de waarde en de mogelijkheden van de gebouwen onderzoeken door het Ierse Office of Public Works, tevens verantwoordelijk voor de monumentenzorg in Ierland. Ook de kerk werd onderzocht: er bleek een investering van ongeveer 1 miljoen euro nodig voor onderhouds- en herstellingswerken.

De Ierse franciscanen vonden dat een te hoge prijs voor een kerk die geen nuttige bestemming meer had. Ze stelden het *Institute* voor om de kerk mee in erfpacht te nemen en te herbestemmen tot de congresruimte die ze nodig hadden.

Een internationale oproep tot kandidaatstelling voor de restauratie, herinrichting en uitbreiding van het Iers college werd uitgeschreven en gegund aan het Ierse bureau Murray Ó Laoire Architects. Dat werkte samen met het bureau van Ro Berteloot uit Gent. Het project omvatte de volledige restauratie en herinrichting van alle gebouwen van het kloostercomplex en een gepaste integratie van nieuwe onderdelen, zoals een nieuwbouw met gastenkamers op de binnenplaats. Een strikte voorwaarde voor alle ingrepen in de bestaande gebouwen was dat ze volledig omkeerbaar moesten zijn. Voordat de nieuwbouw op de binnenplaats werd opgetrokken, voerde de K.U.Leuven een uitgebreid archeologisch onderzoek uit. Dat bracht de funderingen van de vroegere kloostergang en van de verdwenen vleugel aan het licht. Een nieuwe beglaasde corridor evoceert de kloostergang en herstelt de verbinding tussen de verschillende delen van het complex. De nieuwbouw werd niet opgericht op de plaats van de

▲
Doorsnede
van de kapel
na herbestemming

(Copyright
Architektenburo Ro
Berteloot)

oude vleugel, maar werd naar achteren geschoven. Eén arm van de gereconstrueerde kloostergang verdeelt de binnenplaats nu in tweeën.

De eerste fase van de werken was in juli 2006 voltooid en omvatte naast de nieuwbouw ook de restauratie en de herbestemming van de kerk tot congresruimte. De kerk bewaarde op dat ogenblik nog interieurelementen in Lodewijk XV-stijl (sommige oorspronkelijk, andere als kopie), zoals fraaie stucplafonds, het koorgestoelte en de lambriseringen. Het uitgebreide onderzoek naar afwerkingslagen dat de werken voorafging, leverde geen bijzondere resultaten op.

De eisen die oorspronkelijk aan de ruimte gesteld werden waren hoog, vooral op akoestisch vlak, omdat de hoge nagalm voor congresgebruik onderdrukt moest worden. De toenmalige afdeling Monumenten en Landschappen, die de werken mee opvolgde, kon niet instemmen met bepaalde voorstellen, zoals het volledig inkapselen van het plafond of het gebruik van een geluidsabsorberende coating (die de stucwerkdetails teniet zou doen). Ook andere voorgestelde ingrepen, als het aanbrengen van een airco-installatie via openingen in het stucplafond of het vergroten of uitbreken van de monumentale glasramen waren voor Monumenten en Landschappen niet aanvaardbaar. In 2003 oordeelde de afdeling dat deze herbestemming te zwaar was voor de kapel. Ze stelde voor om er een concertruimte, vergaderzaal, foyer of tentoonstellingsruimte van te maken. Het auditorium zou dan op een andere locatie moeten worden ondergebracht, of in de nieuwbouw. De opdrachtgever ging echter niet op dit voorstel in.

◀ De kapel, ingericht met uitschuifbare tribune en akoestische panelen

Het gerealiseerde programma was uiteindelijk iets minder zwaar. Tegen de wanden kwam een beperkt aantal akoestische panelen en er werd een uitschuifbare tribune ingebracht. De oorspronkelijke kapel-vloer bleef behouden, maar kreeg er een houten vloer bovenop om de verwarming en technieken weg te stoppen. Achter in de kapel, op het doksaal, kwamen drie gesloten cabines voor vertalers. Het stucwerk bleef bewaard en zichtbaar, de lambrisering is nog gedeeltelijk zichtbaar maar het koorgestoelte werd verwijderd en elders opgeslagen.

Volgens het Leuven Institute zijn bezoekers en gebruikers over het algemeen positief over de nieuwe invulling. Toen de werken achter de rug waren, werden alle nog levende minderbroeders die ooit in het Iers college gestudeerd hadden, uitgenodigd voor een bezoek. Ook zij vonden het een meer dan geslaagde herbestemming. De kapel is in gebruik voor de verschillende activiteiten van het Instituut en wordt ook ingezet voor concerten (Festival van Vlaanderen, klassieke muziek, Ierse muziek), tentoonstellingen, filmvertoningen en toneelopvoeringen. Toch twijfelt Onroerend Erfgoed nog steeds over de zwaarte van de ingreep, in de uiteindelijk niet eens heel grote kapel.

De gereconstrueerde
kloostergang

Adres	Pater Damiaanplein 8, 3000 Leuven
Bescherming	-
Project	Herbestemming van de voormalige kapel van het Iers college tot conferentiezaal
Status	Voltooid
Opdrachtgever	Leuven Institute for Ireland in Europe vzw
Ontwerper	Murray Ó Laoire Architects uit Ierland in samenwerking met Architectenbureau Ro Berteloot, Gent
Bronnen	<ul style="list-style-type: none"> - BLYTH, D., <i>The Grand Project. How the Irish found their roots in a Flemish University town</i>, in: Flanders Today, nr. 20, 12/03/2008. - LODEWIJCKX, M.; WOUTERS, M., <i>Het Iers College te Leuven. Archeologisch onderzoek in de huidige binnentuin (augustus 2002-januari 2003)</i>. Onuitgegeven onderzoeksrapport, K.U.Leuven, Faculteit Letteren, Afdeling West-Europese Archeologie, 2003. - MEYVIS, L. <i>Een herontdekking: geschiedenis en toekomst van het Iers college</i>, in: Campuskrant, 22/06/2006. - <i>Lobhain 1607-2007: 400 jaar leren in Leuven</i>. Persbericht van de persdienst van de K.U.Leuven. - <i>Refurbishment & extension to the Irish College, Louvain, Belgium</i>. www.murrayolaoire.com. - www.louvaininstitute.com - Restauratiedossier Iers college, archief van het Team Onroerend Erfgoed van de afdeling R-O Vlaams-Brabant. - Gesprek met Malachy Valley, Director General Leuven Institute for Ireland in Europe.
Website	www.louvaininstitute.com

LIER

VAN JEZUÏETENKERK EN ZWARTZUSTERS- KLOOSTER TOT CONCERTRUIMTE EN MUZIEKCAMPUS

Geschiedenis

De Sint-Jozefskerk aan de Berlaarsestraat in Lier werd tussen 1749 en 1752 gebouwd als onderdeel van de jezuïetenresidentie die sinds 1616 in de stad gevestigd was. Broeder Albert Del Plancke was er de architect van. Het is de laatste jezuïetenkerk die in de Zuidelijke Nederlanden gebouwd werd, in een periode toen de orde in Europa al onder vuur lag. In 1773 werd de jezuïetenorde opgeheven bij breve van paus Clemens XIV. De eenbeukige, longitudinale kruiskerk is opgetrokken in een fraaie laatbarokke stijl. Sinds de verbreding van de Berlaarsestraat na de Tweede Wereldoorlog is ze ingebouwd in de straatwand en sluit ze aan de achterzijde aan op de jezuïetenresidentie en het bijbehorende neogotische retraitshuis met zijn grote tuin.

De geschiedenis van de kerk en de residentie was erg bewogen. Na de opheffing van de jezuïetenorde deed de kerk achtereenvolgens dienst als parochiekerk en hooimagazijn, maar uiteindelijk kwam ze opnieuw in handen van de jezuïeten.

De hele site lag zwaar onder vuur tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het retraitshuis werd ernstig beschadigd, de residentie volledig vernield. Van de kerk stortte het dak in. Ook het interieur liep aanzienlijke schade op. Alleen het Onze-Lieve-Vrouwealtaar in het linkertransept en vijf biechtstoelen in het schip bleven gespaard. Dat is het enige wat ook vandaag nog rest van de oorspronkelijke interieuraankleding. De heropbouw en de restauratiewerken vonden plaats tussen 1916 en 1922. Tijdens de Tweede Wereldoorlog bleef de kerk ongeschonden.

Al in de jaren 1960 was bij de jezuïetenresidentie in Lier op verschillende vlakken een terugval merkbaar – waarschijnlijk een gevolg van de crisis die de jezuïetenorde doormaakte na het Tweede Vaticaans Concilie, toen één zesde van de leden de orde verliet. Het aantal retraites daalde gevoelig en ook het kerkbezoek nam af. In 1968 kregen de overgeble-

ven paters te horen dat ze de residentie waarschijnlijk eind dat jaar zouden moeten verlaten. Twee notarissen werden aangesteld om de verkoop van de goederen te regelen. De stad Lier toonde onmiddellijk belangstelling om de gebouwen aan te kopen. Dat was echter buiten de Lierse bevolking gerekend, die met een petitie met duizenden handtekeningen kon afdwingen dat de kerk voor de eredienst in gebruik zou blijven, bediend door de jezuïeten. De residentie en het retraitshuis werden in 1972 uiteindelijk toch verkocht aan de stad

◀ De Sint-Jozefskerk aan de Berlaarsestraat in Lier (Foto Veerle De Houwer)

► De voormalige
jezuïetenresidentie,
zicht vanuit de tuin
(Foto Veerle De
Houwer)

▲ Interieur van de
kerk, zicht op het
doksaal
(Foto Veerle De
Houwer)

Lier, die er de Stedelijke Academie voor Muziek, Woord en Dans onderbracht.

De paters zelf vonden een onderkomen in een kleiner gebouw. In 1980 was het aantal intredingen in de jezuïetenorde zo sterk teruggelopen, dat zij de bediening in de Sint-Jozefskerk niet langer konden verzorgen. De residentie in Lier werd opgeheven.

Bij Koninklijk Besluit van 8 september 1981 werd de Sint-Jozefskerk als monument beschermd, samen met de naastliggende huizen, die eveneens eigendom waren van de jezuïeten. Bij de inspectie die hiermee gepaard ging, werd vastgesteld dat er intussen nog meer interieurelementen uit de kerk verdwenen waren.

In 1986 kwamen de kerk en de naastgelegen gebouwen in privéhanden. Een resem mogelijke bestemmingen passeerde de revue, van parkeerplaats, over meubelstapelplaats tot speelruimte met badmintonveld ... Geen enkele daarvan werd echter gerealiseerd. De kerk verviel tot een stapelruimte voor afgedankt materiaal. Een bunker uit cellenbetonblokken werd in de kerk ingepast als een uitbreiding van de kantoren van de eigenaar, die zich in de naastgelegen panden bevonden.

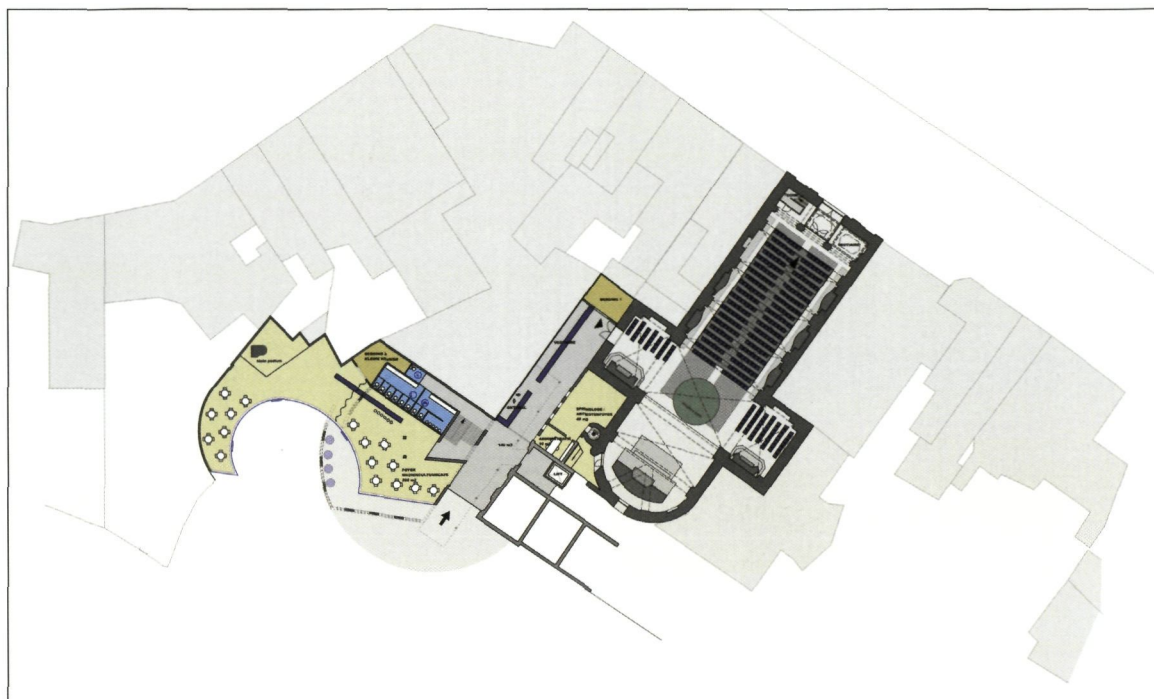
Nadat de kerk in 2004 verkocht was aan de vzw Open Monumentenvereniging Eduard Bressinck, voerde de vroegere eigenaar vijf vrachtwagens materiaal weg en ruimde de vzw nog eens drie containers van 20 m³ afval. De laatste decennia waren er immers geen onderhoudswerken meer uitgevoerd.

Het interieur van het gebouw is een weidse, rechthoekige ruimte. Grote ramen (mozaïeken van wit en lichtgekleurd glas) laten het daglicht volop binnenstromen. De drie nog bestaande altaren, samen met de vijf ingewerkte biechtstoelen en de kruiswegstaties, tonen nog iets van de glorie van het voormalige bedehuis.

Project

De Stedelijke Academie voor Muziek, Woord en Dans (SAMWD) van Lier groeide door de jaren heen uit tot de grootste muziekacademie van het land. Ze heeft een lerarenkorps van ongeveer 170 leerkrachten en meer dan 3.600 leerlingen, gespreid over de hoofdschool, 7 filialen en 1 bijhuis.

De academie kiest resoluut voor een tweesporenbeleid: het 'gewone' muziekonderwijs wordt er ge-

Plattegrond van de kerk met de nieuwbouw
(Copyright TV Beeck-Verwilt architecten)

combineerd met het streven om de leerlingen onmiddellijk podiumervaring te laten opdoen.

De school was al lang vragende partij om de voormalige jezuïetenkerk aan te kopen en te gebruiken. De eenbeukige kerk is immers akoestisch uiterst geschikt voor koormuziek, een niche waarin de academie zich speciaal wil ontwikkelen. De groeiende academie kampt bovendien met een acuut plaatsgebrek.

Verschillende pogingen om de aankoop te realiseren via de stad Lier, als inrichtende macht van de muziekschool, mislukten echter. Maar toen enkele enthousiaste Lierse vrijwilligers zich verenigden in de vzw Eduard Bressinck, kon de jezuïetenkerk in 2004 worden aangekocht. De vzw heeft als doel de Stedelijke Academie voor Muziek, Woord en Dans te helpen bij de verdere realisatie van haar opdracht. Ze doet dat momenteel op drie vlakken:

- de aankoop en de restauratie van de voormalige jezuïetenkerk tot een volwaardige concertruimte;
- een nieuwbouw voor onder meer de ontsluiting van het kerkgebouw;
- de herbestemming van het klooster van de zwartzusters.

De vzw beschikte op het ogenblik van de aankoop nog niet over voldoende fondsen om het hele project te realiseren. Maar ze was ervan overtuigd dat ze via creatieve, gerichte acties op het enthousi-

MAATSCHAPPELIJK DRAAGVLAK

De Open Monumentenvereniging Eduard Bressinck bereikt het ruime publiek via verschillende doelgroepen. Dat zijn in de eerste plaats de leerlingen en leerkrachten van de SAMWD, daarnaast ook het publiek van de concerten en de andere voorstellingen en tentoonstellingen waarvoor de kerk kan worden afgehuurd. Dat laatste kan ook voor bredere activiteiten, op voorwaarde dat ze geen last meebrengen voor de omwonenden en dat er een band is met de SAMWD. Deze beperking werd omschreven in de verkoopovereenkomst met de vorige eigenaar.

De actieve betrokkenheid van het publiek is de kracht van het hele project, dat gebaseerd is op de persoonlijke bezieling van directie, leerkrachten en leerlingen, het enthousiasme van enkelingen verenigd in de vzw, en het talrijke publiek dat telkens weer de weg vindt naar de concerten en de andere activiteiten.

Via fondsenwervende initiatieven tracht de vzw Eduard Bressinck het project nog verder open te trekken tot een gedeelde verantwoordelijkheid. De vzw wil het project als een issue van de stad laten leven door veelvuldig naar buiten te treden en elk concert aan te grijpen als een gelegenheid om over de realisatie van dit gemeenschappelijke patrimonium te communiceren. Zo raakt het hele project verankerd in de samenleving, vergroot het maatschappelijk draagvlak en groeit de appreciatie voor het initiatief.

▲ De kerk wordt momenteel gebruikt in ongerestaureerde toestand

▼ Adriaan Van den Hoof, ambassadeur van het project, in de brochure 'Conserveren – Concerteren' van de vzw Eduard Bressinck (Copyright Barbara Lettany)

UIT DE BELEIDSNOTA VAN DE VZW EDUARD BRESSINCK

“We willen niet in de val van ‘een kerk met polyvalente bruikbaarheid’ trappen. Polyvalentie betekent immers vaak: voor alles bruikbaar, maar voor niets echt goed. We kiezen daarom bewust voor de afbakening van datgene waarvoor de kerk zich het beste leent. Uit de ervaring van de afgelopen 2 jaar weten we dat de kerkruimte in het bijzonder geschikt is voor de uitvoering van koormuziek. Het is dan ook hoofdzakelijk deze niche waarop de VZW Eduard Bressinck zich zal toeleggen om de uitstraling en het imago van de jezuïetenkerk verder vorm te geven.”

asme en de materiële steun van sponsors en van de Lierse bevolking zou kunnen rekenen en zo de financiering rond zou krijgen. Met de Stad Lier werd een gebruikersovereenkomst afgesloten die haar 5 dagen per week het recht geeft om van de kerk gebruik te maken. Uiteraard wordt het grootste deel van deze tijd ingevuld door de academie, maar ook andere activiteiten zijn mogelijk. Zo wordt de kerk gebruikt voor repetities van orkesten en koren en is er een concertagenda opgemaakt.

AMBASSADEURS

Om de eigen fondsen sneller te werven, zocht de vzw negen ambassadeurs voor haar zaak, met een netwerk in verschillende richtingen van waaruit (financiële) steun zou kunnen komen. Dat zijn: Marco Beasley en Guido Morini uit de wereld van de klassieke muziek, Mark Rotsaert, Europees voorzitter van de jezuïeten, Gabriël Fehervari van Alfacam voor het bedrijfsleven, Marleen Vanderpoorten, burgemeester van Lier en voorzitter van het Vlaams Parlement voor de politiek, en tot slot Karel Vingerhoets, Lucas Van den Eynde, Bart De Pauw en Adriaan Van den Hoof als bekende Vlamingen om het grote publiek te mobiliseren. Ze werkten onder meer mee aan een informatiefolder en een affichecampagne voor het project. Dankzij de promotie van de negen ambassadeurs heeft de vzw het eigen aandeel van 20% voor de eerste fase van de restauratie nu zo goed als rond.

▲
Het altaar met het podium

Architecturale uitwerking via de Open Oproep

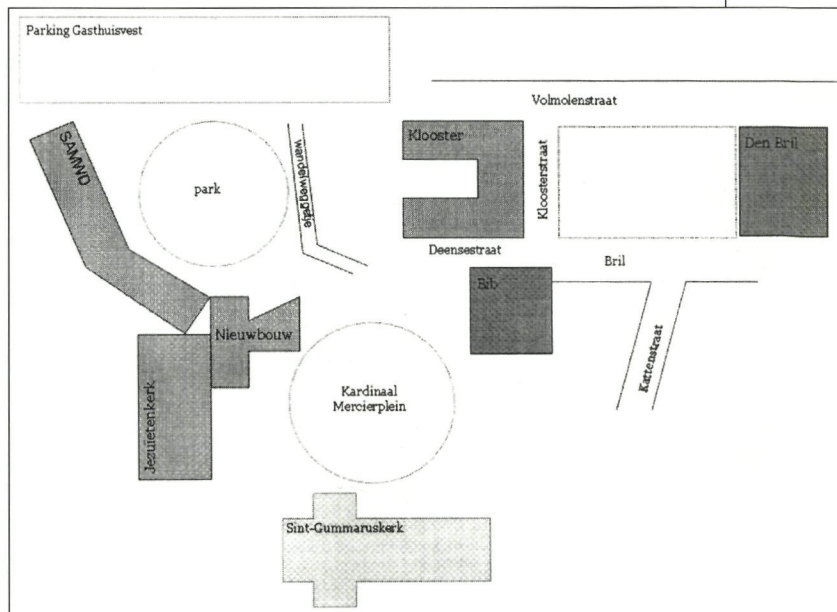
De jezuïetenkerk is met het retraitehuis verbonden door een deur in de gang ter hoogte van het kantoor van de directeur, die uitgaat achter het koor. Dat is uiteraard geen geschikte toegang voor het publiek. Een andere deur geeft rechtstreeks uit op het park van de muziekschool. Om de kerk als concertruimte te kunnen laten functioneren, waren nog meer lokalen nodig, zoals een foyer, een vestiaire en een uitnodigende toegang. De tweede fase van het project, een nieuwbouw tussen de kerk en het retraitehuis, biedt hiervoor de oplossing. Voor het ontwerp werd gewerkt met de Open Oproep van de Vlaamse Bouwmeester. Uit de inzenders werd het project van de tijdelijke vennootschap architectenbureau

▲
Presentatietekening van de geplande nieuwbouw (Copyright TV Beeck-Verwilt architecten)

Het geplande project voor de kerk bestaat uit drie fasen. Eerst wordt het exterieur aangepakt. Kort voor de aankoop werd tijdens een brand de sacristie in de as gelegd, waarbij enkele ramen van het koor sneuvelden. Het dak was er heel slecht aan toe. Bij de restauratie van de kerk gaat bijzondere aandacht naar het akoestische comfort van dit gebouw, een monument in de binnenstad dat aan de kant van de Berlaarsestraat omgeven is door zowel private woningen als commerciële panden. Die aandacht geeft betrekking op het interieur (akoestische kwaliteit voor de uitvoerders) én het exterieur (geluïdsisolerende kwaliteit voor omwonenden). De restauratie verzekert met andere woorden het behoud en de versterking van de akoestische topkwaliteit voor koormuziek.

Het restauratiedossier voor deze eerste fase werd in december 2006 ingediend. Verwacht werd dat de premie een tweetal jaar op zich zou laten wachten. De criteria voor de toekenning van de restauratiepremie waren net op dat ogenblik veranderd en het premiedossier werd uiteindelijk veel sneller goedgekeurd dan verwacht, in april 2007. De werken gingen van start in augustus 2008.

▼
Situatieplan van de cultuurcampus (Bron: beleidsplan van de vzw Eduard Bressinck)

K. Beeck en architectenatelier Verwilt-Cautreels gekozen. De nieuwbouw omvat een grote ontvangstruimte (140m²) met de toegang tot het kerkgebouw, links de nieuwe foyer/muziekcafé (232m²) in directe verbinding met het aantrekkelijke park en met een podium voor kleinere optredens, en rechts de toegang tot het schoolgebouw.

De laatste fase van de werken omvat de restauratie van het kerkinterieur. Hoe die zal worden aangepakt, hangt af van de financiële middelen die ter beschikking zullen staan. Voorlopig wordt uitgegaan van een consolidatie van de bestaande toestand. De kerk wordt momenteel gebruikt in de staat waarin ze zich bevindt. Het ongerestaureerde interieur heeft een eigen, krachtige uitstraling – als het ware de romantische charme van het verval – die ook een troef is voor de site.

Tot zover het project zoals het oorspronkelijk gepland werd. Hiermee zou de SAMWD een fraaie campus hebben gekregen met een hoogwaardige, toegankelijke concertruimte, maar het plaatsgebrek zou niet volledig zijn opgelost. In 2006 deed er zich echter een nieuwe kans voor.

Uitbreiding tot cultuurcampus

In 2006 contacteerden de zwartzusters de muziekacademie met de vraag of ze interesse hadden om het orgel van hun kapel te gebruiken voor de jezuïetenkerk, die er geen had. Het niet-beschermd zwartzustersklooster ligt op 200 meter van het retraitshuis en grenst aan het park. De zusters bouwden op dat ogenblik een rust- en verzorgingshuis, waar ze ook zelf naartoe zouden verhuizen. Het klooster zou dan leeg komen te staan en verkocht worden. De vzw Eduard Bressinck besloot

▼
Zicht op het koor

CULTUURCAMPUS

De aankoop van het zwartzustersklooster biedt een eenmalige gelegenheid om te werken aan de verdere ontwikkeling en ontsluiting van een belangrijk cultureel baken in dit gedeelte van de Lierse binnenstad. Niet alleen de SAMWD vindt er al jaren haar stek. In de buurt liggen ook nog verschillende andere monumenten (de gotische Sint-Gummaruskerk, de romaanse Sint-Pieterskapel, het oud archief of het OCMW-gebouw) en culturele instellingen (bibliotheek met leescafé, vergaderaccommodatie en kleine concertruimte De Colibrant en iets verderop het ontmoetingscentrum Den Bril). Dit is werkelijk een concentratie van mooie locaties verbonden door een ruime culturele bestemming. Zowel de Lierenaar als de bezoeker van Lier wordt ontvangen op een inspirerende plaats, maar doordat een totale omkadering ontbreekt, ontsnapt elk monument momenteel aan het oog. Deze 'cultuurcampus' beschikt over een sterk potentieel als pleisterplaats voor al wie participeert aan het culturele leven van de stad. Ze is schitterend bereikbaarheid dankzij parkeerfaciliteiten en het openbaar vervoer.

om ook deze kans aan te grijpen. Onder haar impuls kocht de stad Lier intussen het zwartzustersklooster aan.

Het idee groeide om de jezuïetenkerk, het retraitehuis, het park en het zwartzustersklooster uit te bouwen tot een cultuurcampus, naar het model van de Duitse Landesmusikakademien. Dat concept zou uniek zijn voor Vlaanderen. Het combineert een academie voor podiumkunsten met een verblijfsmogelijkheid en didactische/pedagogische ondersteuning. In het plan wordt één vleugel van het zwartzustersklooster alvast ingericht als jeugdhotel.

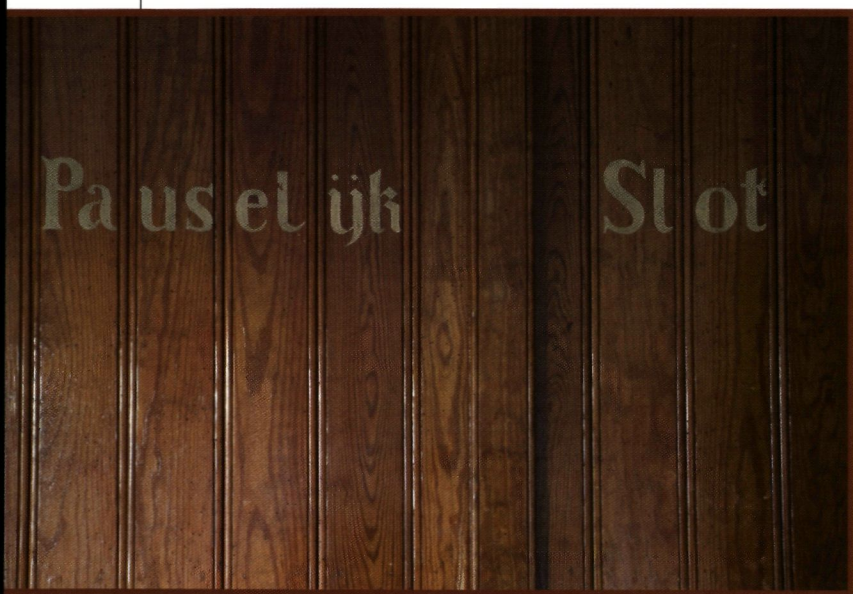
Het jeugdhotel staat open voor jongeren die muziekkampen volgen, maar ook voor reizende (vaak omvangrijke) koren die er een betaalbare accommodatie met repetitiemogelijkheid vinden, dit alles in een rustige, groene omgeving. Ook voor binnenlandse koren en orkesten, die vaak een jaarlijkse retraite plannen om in een rustige omgeving te repeteren, kan de cultuurcampus een geschikte locatie zijn.

Via Toerisme Vlaanderen bood zich een kans op financiering aan. Deze organisatie plande immers een inhaaloperatie voor jeugdverblijfscentra in Vlaanderen. Oorspronkelijk wou ze in negen grote cultuurcentra een nieuw jeugdverblijfscentrum inrichten. Het Lierse project voor de cultuurcampus overtuigde echter, zodat er 1,1 miljoen euro ter beschikking kwam.

Adres	Berlaarsestraat 12, 2500 Lier
Bescherming	Monument, Koninklijk Besluit van 8/9/1981
Project	Herbestemming van de voormalige jezuïetenkerk tot concertruimte
Status	Ontwerp, in gebruik 'as is'
Opdrachtgever	vzw Eduard Bressinck
Ontwerper	TV architectenbureau K. Beeck en architectenatelier Verwilt-Cautreels
Bronnen	<ul style="list-style-type: none"> – BROUWERS, L., <i>De Jezuiten te Lier, 1616-1773, 1841-1981</i>, Mechelen, Huis Leliëndaal, 1981. – CEULEMANS, A., <i>De voormalige Jezuitenkerk, Berlaarsestraat 12 te Lier</i>, onuitgegeven verhandeling Henry Van de Velde Instituut Antwerpen, 1994. – DE VOS B., <i>Beleidsplan Open Monumentenvereniging Eduard Bressinck</i>, 2007. – <i>Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen</i>, deel 13n1, Kanton Lier, Turnhout, 1990. – Gesprek met Bart De Vos, gedelegeerd bestuurder van de vzw Eduard Bressinck.
Website	www.jezuïetenkerk.be

HASSELT

VAN CLARISSEN- KLOOSTER TOT MULTIFUNCTIONEEL STADSPROJECT VOOR SENIOREN

Geschiedenis

Het klooster en de kapel van de zusters clarissen-coletienen in Hasselt liggen achter een vrijwel blinde muur aan de straat. Zowel de sobere, bakstenen kloostergebouwen, gegroepeerd rond twee vierkante binnenplaatsen, als de kapel dateren uit 1901. Rond het klooster is een boomrijke tuin aangelegd. Zo vormt de site een groene long aan de drukke kleine ring rond Hasselt.

▼ Het clarissenklooster aan de Guffenslaan in Hasselt

▲ Eerste binnentuin, tussen de kapel, het slotklooster en het buitenklooster

Eind 19de eeuw waren er veel nieuwe roepingen bij de orde van de clarissen-coletienen. Vanuit hun klooster in Roeselare stichtten de zusters in België vier nieuwe kloosters tussen 1889 en 1911. Dankzij een weldoener uit Hoei konden ze in 1899 een stuk grond kopen aan de Guffenslaan in Hasselt, waar een nieuw clarissenklooster zou verrijzen. Diezelfde weldoener nam ook de bouwkosten op zich.

In februari 1900 startten de bouw van het klooster en de aanleg van een tuin. Hiervoor werd een beroep gedaan op architect *frère* Maiscentis uit Malonne bij Namen, bijgestaan door een bouwkundige, L. Loodts. Op 22 mei 1901 werd het klooster ingewijd.

Het kloostercomplex omvat vijf delen omsloten door een hoge kloostermuur die aan drie zijden acht meter hoog is. Langs de Guffenslaan liggen, achter een vier meter hoge muur, de kapel en de binnenkapel met een klein open atrium ervoor, en het buitenklooster. Daarachter bevindt zich het

◀ De kloostergang op de benedenverdieping van het slotklooster

slotklooster. Het slotklooster, het buitenklooster, de kapel met het atrium en de eerste binnentuin vormen een rechthoekig blok in een L-vormige kloostertuin.

Vermeldenswaardig is dat bezoekers slechts toegang hadden tot twee delen van het slotklooster: de kapel, die dienstdeed als parochiekerk, en het buitenklooster, dat de spreekkamer bevatte waar de slotzusters via een getraliede wand en een doorgeefluik contact hadden met hun familieleden. Deze kamer ligt op de grens van het buitenklooster en het slot.

Net als alle armenklarenkloosters is ook het Haseltse kloosterpand heel sober van vormgeving en materialen. De regel van de Heilige Clara is gebaseerd op afzondering van de wereld via het slot, gehoorzaamheid, kuisheid en het strikt naleven van de regel van de absolute armoede. De zusters kozen dan ook bewust voor eenvoudige en kostenbesparende oplossingen. Zo zijn de raamopeningen in het klooster maximaal 1,20m breed, de grootste opening die met een bakstenen steekboog overspannen kan worden. Op die manier werd het gebruik van duurder metaal, hout of beton vermeden. Deze consequent doorgedreven manier van

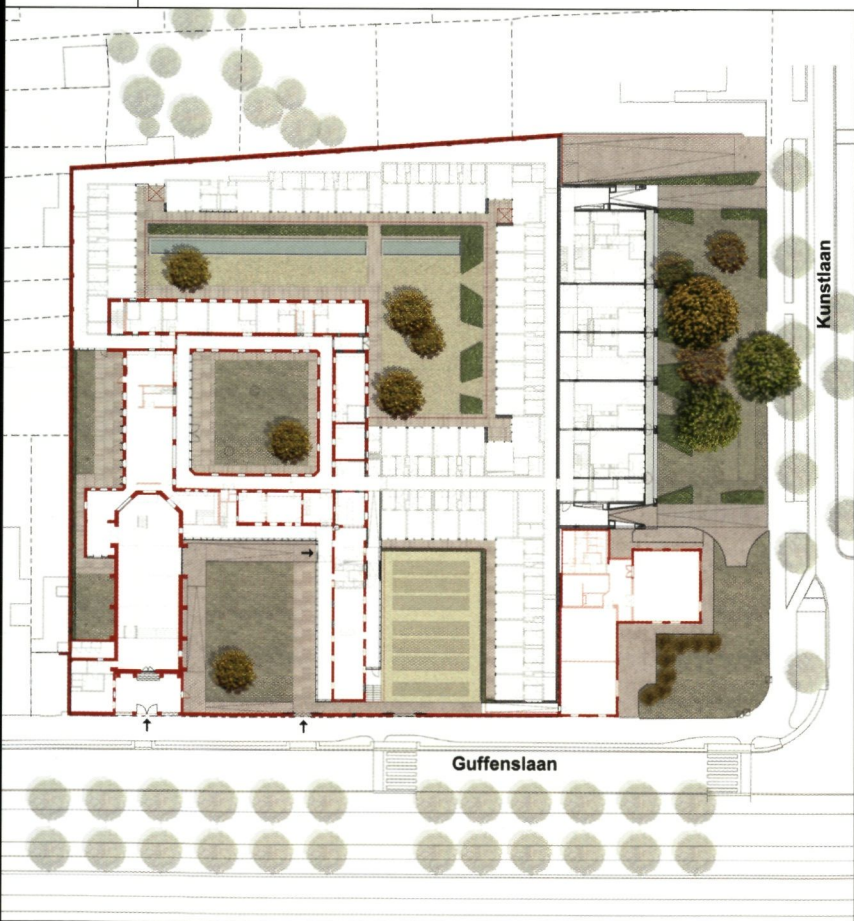
▼ De deuren in het klooster zijn eenvoudig uitgewerkt

► Kloostergang en kamers op de verdieping van het slot. De beschilderde vloeren zijn het werk van de clarissen-coletienen

▼ Grondplan van het klooster na de herbestemming (Copyright a2o architecten)

werken resulteert in een architectuur met een eenvoudige, klare vormtaal, gespeend van bijna elke ornamentiek. Alleen in de kapel zijn enkele eenvoudige consoles met bloemmotieven te zien.

Afgezien van het bescheiden dienstbetoon en de vroegere bedeltochten van de buitenzusters, hun openbare kerkelijke diensten, is de geschiedenis van de clarissen-coletienen van Hasselt hoofdzakelijk beperkt tot een leven van schouwend gebed en van handenarbeid om in hun bestaan te helpen voorzien. Naast het gewone werk in huis, tuin, keuken, was- en naaikamer, zorgden zij, naar het voorbeeld van de Heilige Clara, voor het onderhoud van kerken, wasten en streken ze het altaarlinnen, soms ook voor de missies, en hadden ze een hostiebakkerij.

Project

Nadat de zusters iets meer dan 100 jaar in het klooster aan de Guffenslaan hadden gewoond, verhuisden ze op 6 juni 2005 naar hun dochterstichting in Genk. De inboedel van het klooster verhuisde naar het clarissenklooster van Eindhoven; het houten altaarretabel van de kapel ging mee naar Genk.

Het bisdom Hasselt, de eigenaar van het complex, besliste om het klooster te verkopen, het complex te slopen en het terrein te herbestemmen. Hierbij drongen zich twee vereisten op. De bestemming moest in overeenstemming zijn met de zonering op het gewestplan en ze moest – volgens de wens van de zusters – aansluiten bij hun jarenlange werk in dienst van de gemeenschap. Er werd geopteerd voor een combinatie van zorgtehuis en serviceflats.

Het architectenbureau A20 van Hasselt werkte de plannen uit en eind 2005 werd een stedenbouwkundige vergunning aangevraagd. Na een ongunstig advies van Onroerend Erfgoed, weigerde de Stad Hasselt de vergunning.

Door het Team Onroerend Erfgoed van de afdeling R-O Limburg werd eind 2007 een beschermingsvoorstel uitgewerkt in het kader van het thema 'Neo-stijlen'. De definitieve bescherming werd ondertekend op kerstavond 2008. In plaats van een herbestemming van het terrein, zou het kloostertje uit 1901 herbestemd worden.

Het spreekt echter voor zich dat het uitgebreide programma van de herbestemming, dat vooropgesteld werd, de draagkracht van de erfgoedsite oversteept. Een werkgroep met vertegenwoordigers van

Onroerend Erfgoed begeleidde de planning. Na lang onderhandelen werd een oplossing gevonden.

Naast het klooster, op de hoek van de Guffenslaan en de Kunstlaan, ligt het seniorentrefcentrum 'De Boelvaar', met een petanqueterrein aan de Kunstlaan. Beide zijn eigendom van de stad Hasselt. 'De Boelvaar' werd opgenomen in het project. In ruil voor de grond van het petanqueterrein, kon de Stad Hasselt de activiteiten van De Boelvaar uitbreiden op het kloosterterrein. Op het petanqueterrein kon de projectontwikkelaar een nieuwbouw met de gewenste serviceflats realiseren. De wisselwerking tussen rusthuis, serviceflats en seniorentrefcentrum komt de werking van de drie ten goede.

De toegang tot het rusthuis komt in het buitenklooster. Een deel van het privérusthuis zal op de benedenverdieping van het slotklooster worden ondergebracht. Binnenwanden en deuren worden maximaal bewaard; het programma schikt zich naar de historische indeling. De kamers worden gebruikt als rusthuiskamers of als kantoren. De kloostergang blijft uiteraard behouden. Ter hoogte van de voormalige binnenkapel komen er extra doorbrekingen in de muren tussen de kamers en de kloostergang, om meer lichtinval te verkrijgen.

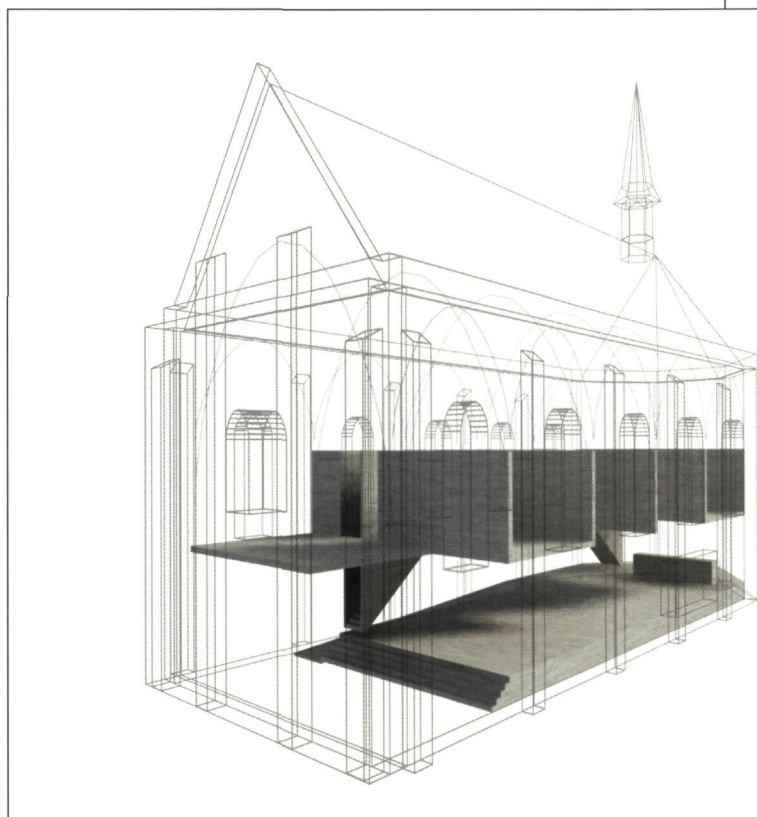
Op de verdieping van het slot komen 'zorglofts', die deel uitmaken van het serviceflatgedeelte van de site. De uiterst kleine cellen op de verdieping, die amper 4,5 meter breed is, worden wel aangepast. Er komt een gang rond de binnentuin, met daarrond kamers. Boven op de kloostergang op de benedenverdieping wordt een glazen passerelle gebouwd die toegang geeft tot de zorglofts.

◀ De eenvoudige kapel van het klooster

De kapel wordt de zitruimte van het rusthuis. De buitenkant van deze eenbeukige kapel blijft zo goed als ongewijzigd en zal gerestaureerd worden. Haar interieur wordt wel aangepast. Dat was altijd al sober, en de zusters namen het altaar mee bij hun vertrek. Het doksaal is later toegevoegd en kan verwijderd worden zonder afbreuk te doen aan de erfgoedwaarde. De kapel krijgt een nieuwe, verhoogde, witgebeitste grenen vloer, die tegelijk de verschillende niveauverschillen in het rusthuis verbindt en diverse technieken, zoals vloerverwarming, kan onderbrengen zonder de oorspronkelijke kapelvloer te schaden. Een nieuwe opening in de kerkwand zorgt voor zicht op de voorste binnentuin en voor extra licht.

In de ruimte worden drie nieuwe volumes opgehangen met metalen vakliggers verankerd ter hoogte van de steunberen. Een trap en een lift

▼ Perspectief van de geplande herinrichting van de kapel (Copyright a2o architecten)

▲ Simulaties van het voorgestelde interieur voor de kapel (Copyright a2o architecten)

ontsluiten deze volumes, die met loopbruggen met elkaar verbonden zijn. De open ruimte tussen de volumes blijft voldoende groot om het ruimtegevoel van de kapel te bewaren. De hoge ramen van de kapel garanderen een bijzondere lichtinval. De wanden en vloeren van de volumes worden eveneens uitgevoerd in witgebeitst grenen. Dit eenvoudige materiaal sluit perfect aan bij de manier waarop de arme klaren zelf hun klooster bouwden.

In deze nieuwe volumes worden functies ondergebracht die losstaan van de gemeenschappelijke ontmoetingsruimte op de benedenverdieping. Er wordt gedacht aan een bibliotheek, een vergaderruimte, een stille ruimte, een ruimte waar het verhaal van de clarissen verbeeld wordt ... Dat gebeurt steeds met respect voor de bestaande structuur en de sobere sfeer van de kapel. Tegelijk ontstaat er een nieuwe, bijzondere architecturale ruimte.

De aansluitende binnenkapel wordt de refter. Enkele kleinere aangrenzende lokalen krijgen eveneens een andere functie: de ziekenzaal wordt verpleegsterspost, de sacristie een dienende bijkeuken.

Het programma van een rusthuis vraagt minstens veertig kamers op één niveau om goed te kunnen functioneren. Dat was te veel voor het slotklooster. Daarom werden extra kamers voorzien langs de hoge kloostermuur. Een deel van de L-vormige binnentuin, langs de Guffenslaan en naast 'De Boelvaar' wordt afgescheiden en wordt ingericht als petanquebanen voor het seniorentrefcentrum.

De nieuwe kamers aan de kloostermuur worden opgebouwd met een betonnen skeletstructuur, ingevuld met lichte wanden. Hierdoor worden de aanpasbaarheid en de duurzaamheid vergroot. De buitengevels worden uitgewerkt in glas en hout – sobere materialen, aansluitend bij de bouwwijze van de arme klaren. De hoge kloostermuur onttrekt de nieuwe kamers volledig aan het zicht, zodat het buitenaanzicht van het klooster ongewijzigd blijft.

Naast de site van het voormalige klooster, op de plaats van de petanqueterreinen van 'De Boelvaar' aan de Kunstlaan, komt een nieuw volume met 29 serviceflats.

Adres	Guffenslaan 43, 3500 Hasselt
Bescherming	Beschermd als monument, Ministerieel Besluit van 24/12/2008
Project	Herbestemming van het voormalige Clarissenklooster in Hasselt tot multifunctioneel stadsproject voor senioren
Status	Ontwerp
Opdrachtgever	Bisdom Hasselt Vestio NV Promotor Vangronsveld nv en Ed Somers invest nv VGV – Vastgoed nv
Ontwerper	a2o Architecten, Hasselt
Bronnen	– <i>Bouwen door de eeuwen heen, deel 6n1</i> , p. 1981, Gent, 1981. – LEUS Maria, <i>Bouwhistorische nota</i> , 2006/7 – MINTEN, D., <i>Verklarende nota Clarenhof</i> , onuitgegeven, 2008. – Gesprek met Dimitri Minten, architect bij a2o Architecten. – Gesprek met Jos Gyselinck, gewestelijk erfgoedambtenaar Limburg
Website	-

RUISELEDE

VAN KAPEL TOT SCHOOLGEBOUW VOOR LESSEN ALGEMENE VORMING

Geschiedenis

De gebouwen van de Gemeenschapsinstelling Bijzondere Jeugdbijstand 'De Zande' werden in 1836 opgetrokken als suikerfabriek. Ze liggen op de gronden van het 'Bulskampveld', waartoe op het grondgebied van Ruislede het Sint-Pietersveld behoort, eigendom van de Sint-Pietersabdij van Gent sinds 1221.

Deze gronden, toen nog heidegebied, werden door de Franse Republiek als zwart goed aangeslagen en in 1800 verkocht. In 1834 was ongeveer 16 ha van het heidegebied in cultuur gebracht. De bebouwing beperkte zich toen nog tot enkele kleinere hoeses. In 1835 werd Jan Perneel, een advocaat uit Brugge, de nieuwe eigenaar.

In het jonge koninkrijk België heerste een gunstig klimaat voor nieuwe ondernemingen. In 1835 richtten enkele industriëlen de 'Société Nationale pour entreprises industrielles et commerciales' op. Daaruit ontstond in 1836 de dochtermaatschappij

'Société de Bruges pour la Fabrication du Sucre de Betteraves', opgericht door de Engelsman William Chantrell. Die maatschappij zou een suikerfabriek vestigen in Ruislede, op het terrein van Jan Perneel.

Door gebrek aan kennis over de teelt en de verwerking van suikerbieten gingen meerdere suikerfabrieken over de kop. Ook in Ruislede bleek het project niet te slagen. De magere zandgrond was niet geschikt voor de suikerbietenteelt. De fabriek werd in 1848 verkocht aan de Belgische staat.

Een diepe economische crisis trof Vlaanderen halfweg de 19de eeuw. De overheid besliste om twee hervormingsscholen op te richten in Ruislede om criminele en verwaarloosde kinderen op te vangen. De scholen pasten in een grote internationale beweging waarbij in Europa diverse heropvoedingstehuizen ontstonden. Er kwam een school voor 500 jongens in de voormalige suikerfabriek en een school voor 400 meisjes in Beernem. De gebouwen van de suikerfabriek werden met een minimum aan middelen en in korte tijd heringericht.

Een plattegrond uit 1851 toont gebouwen die twee binnenpleinen omsluiten. In het complex werd ook een kapel ingericht.

In 1860 was de bestaande kapel te klein en werd ze vervangen door een grotere in neogotische stijl, die centraal in de achterste vleugel werd ingepast. Deze ruime kapel, gewijd aan Sint-Vincentius à Paulo, biedt plaats voor 300 mensen. Ze heeft een driebeukig schip van acht traveeën en een koor van één travee met een vijfzijdige apsis. Van de oorspronkelijke neogotische, polychrome beschilder-

▲ De kapel, zij aanzicht

▲ Het interieur van de kapel, toestand vóór de herbestemming

▼ Plattegronden na herbestemming (Copyright Hootsmans architecten)

ring is enkel in de sacristie nog een restant te zien.

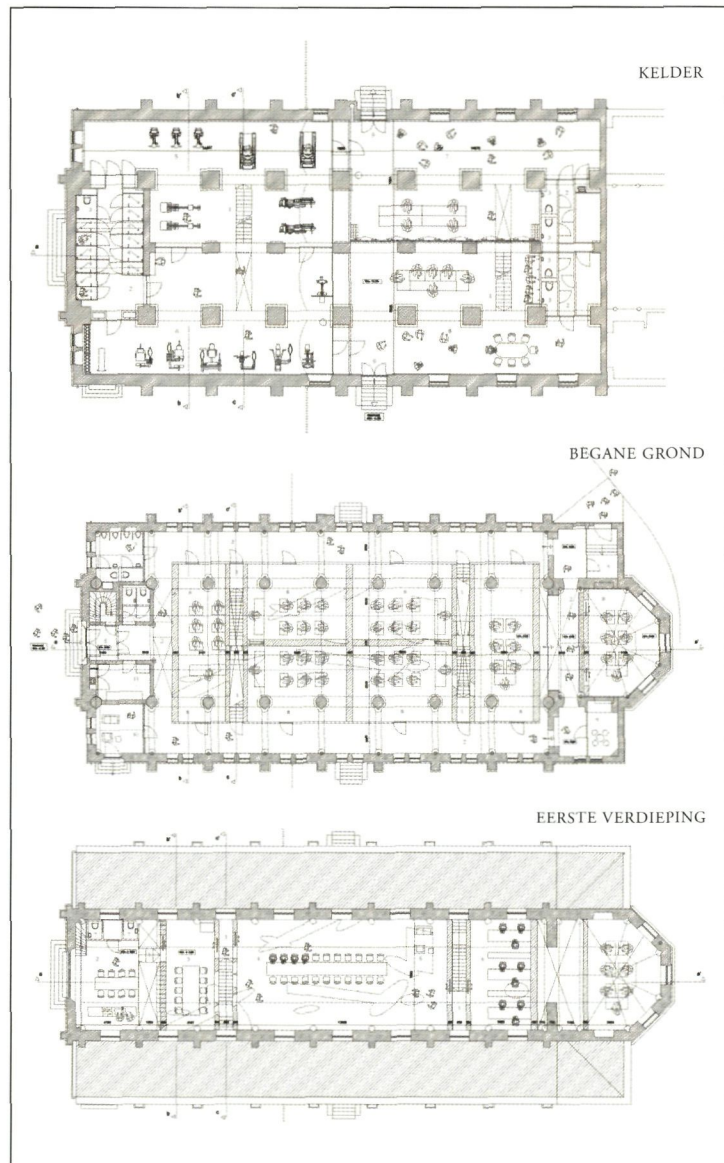
In de 20ste eeuw werd de school verder uitgebreid. Tijdens de Eerste Wereldoorlog, in 1917, liet de directeur de drie scholen ontruimen en namen Duitse troepen er hun intrek. De kapel werd gedegradeerd tot bommenopslagplaats voor het nabijgelegen vliegveld.

Na de Eerste Wereldoorlog werd de instelling opnieuw in gebruik genomen als 'Rijksheropvoedingsgesticht' en werden er naast delinquente jongeren ook probleemjongeren opgevangen. Hoewel de inzichten, de benaderingswijze en de benaming van de instelling grondig veranderden in de loop van de jaren, hebben de gebouwen deze functie behouden. De neogotische kapel werd tot 1974 gebruikt voor de eredienst. Vervolgens diende ze voornamelijk als opslagplaats voor materialen.

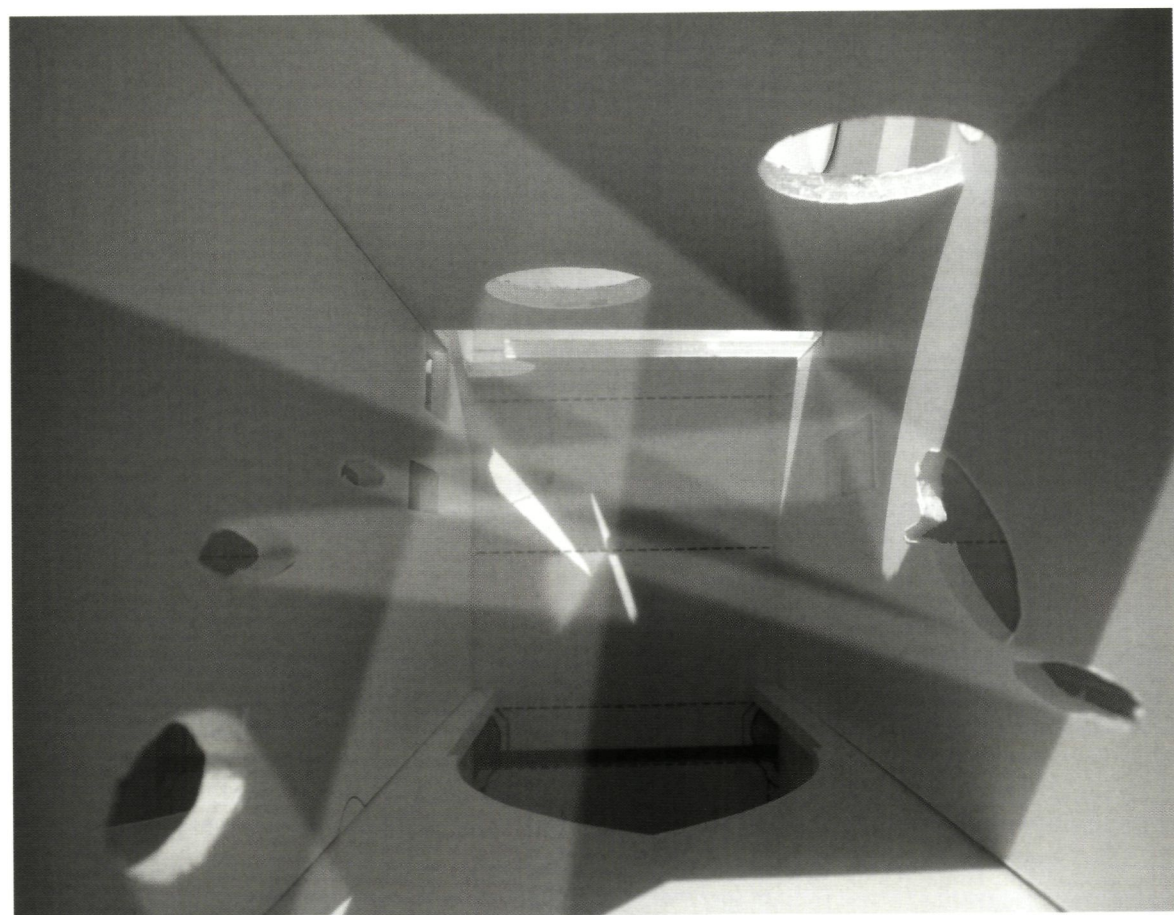
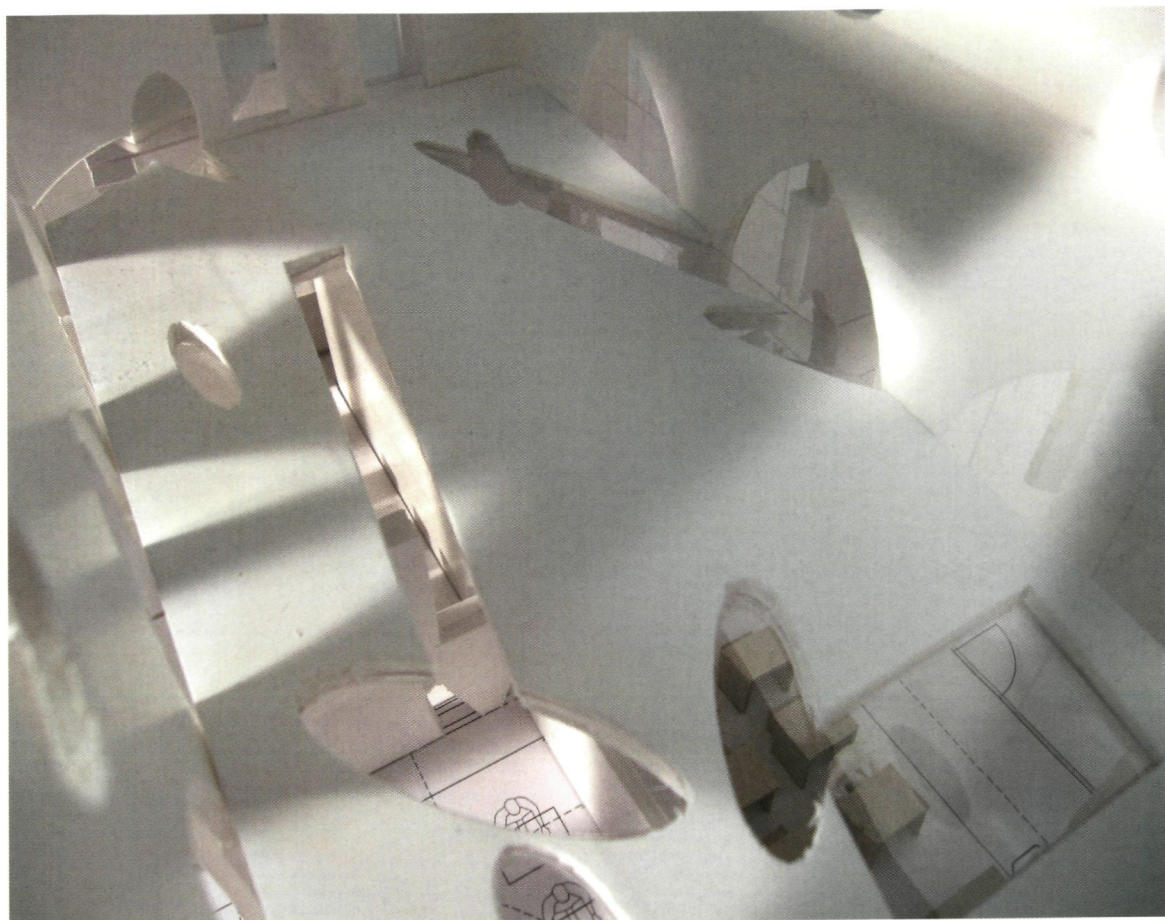
De rijksheropvoedingsgestichten kregen bij besluit van de Vlaamse Executieve uit 1989 de naam 'Gemeenschapsinstelling voor Bijzondere Jeugdbijstand'. De instelling te Ruiselede herbergt twee categorieën van bewoners: jongeren die een misdrijf hebben gepleegd en jongeren die in een problematische opvoedingssituatie verkeren.

Project

In opdracht van de Vlaamse overheid lanceerde de Vlaamse bouwmeester in juli 2007 een open oproep om de kapel een nieuwe functie te geven als schoolgebouw. De gevels, het dak en de klokkentor-

►
Impressie
van de doorkijken
na herbestemming
(Copyright Hoots-
mans architecten)

ren waren kort voordien volledig gerestaureerd. Op de kapel, de landschappelijke omgeving en de rest van het complex waren liefst drie beschermingsbesluiten van toepassing. Onroerend Erfgoed, dat als adviesverlenende instantie bij de Open Oproep betrokken werd, hechtte veel belang aan het behoud en het herstel van de oorspronkelijke elementen in het interieur en het exterieur. Een andere essentiële voorwaarde voor het nieuwe ontwerp was dat het ruimtegevoel in de kapel behouden zou blijven. Een willekeurige bezoeker moet zich na de herinrichting nog een idee kunnen vormen van de oorspronkelijke kapelruimte. Ook de opdrachtgever vond dit laatste belangrijk, voor de pedagogische meerwaarde van de open, lichte ruimte.

De kapel moest een schoolgebouw worden voor de lessen algemene vorming, met theorieklassen voor telkens maximaal zes leerlingen. Daarnaast was er

nood aan ruimten voor creatieve technieken, vrije expressie, audiovisuele technieken, een fitnesszaal en gescheiden sanitaire voorzieningen. En verder: een kantoor voor de hoofdleraar en een leraarskamer met koffiekeuken voor vijftien leerkrachten. Het ontwerp moest bovendien duurzaam en energiebewust zijn.

Dit is een heel zwaar bouwprogramma voor de kapel. Van de vijf bureaus die voor de open oproep werden geselecteerd, wilden drie één of meerdere nieuwe volumes naast de kapel realiseren voor een deel van het programma. Maar de opdrachtgever wou nieuwbouw vermijden bij de kapel. Zo bleven twee bureaus over die het volledige programma in de kapel realiseerden. Het ontwerp van Hootsmans architecten kon de opdrachtgever overtuigen met een inventief spel met doorkijken tussen de verschillende ruimten. De opdracht werd in oktober 2008 aan Hootsmans architecten gegund.

Het Team van de Vlaamse Bouwmeester toonde zijn appreciatie voor het inventieve project van Hootsmans:

Deze opgave stelt de ontwerpers voor een dilemma. Om klaslokalen in te richten zullen ze moeten raken aan het interieur van de kapel. Tegelijk wil de opdrachtgever dat de monumentale binnenruimte van de kapelikbaar blijft voor elke bezoeker en gebruiker. Het is de verdienste van de Amsterdamse architect Rob Hootsmans dat hij dit dilemma niet probeert te omzeilen, maar juist tot de kern van zijn project maakt. Hij kiest ervoor om de onvermijdelijke fragmentatie van het interieur van de kapel zo ver door te drijven dat er nieuwe kwaliteiten en betekenissen ontstaan. Met lichte, ruimtehoge wanden deelt Hootsmans de volledige ruimte van het schip van de kapel, en een deel van de zijbeuken, op in klaslokalen. Enkel langs de buitenmuren wordt een smalle zone vrijgehouden die als rondgang en ontsluiting dienst doet. Vervolgens voorziet hij de nieuwe scheidingswanden van perforaties. Deze 'gaten in de emmentaler' lijken willekeurig, maar worden bepaald door de stand van de zon en door mogelijke zichten vanuit de

rondgang op fragmenten van het interieur van de kapel. Met deze uitsnijdingen speelt Hootsmans in op de menselijke capaciteit om een onvolledige weergave mentaal te reconstrueren. Het geheel van de binnenruimte van de kapel blijft dus ervaarbaar als subjectief beeld.

Bron: *Project in de kijker: metamorfose van de kapel van de jeugdinstituering 'De Zande' in Ruislede (Open Oproep 1401)*, op www.vlaams-bouwmeester.be.

De kwaliteitsvolle architecturale oplossing kon ook de goedkeuring van Onroerend Erfgoed wegdragen. Het voorstel van Hootsmans is intrigerend, omdat een beladen bouwprogramma leidt tot een volledige benutting van de kapel, waarbij door een spel van doorzichten en 'doorlichten' toch telkens een deel van het grotere geheel (de kapelruimte) kan worden ervaren. Het ontwerp is zeker geen typevoorbeeld van herbestemming, dat zomaar gekopieerd kan worden. Het is wel erg vernieuwend en fascinerend. De ingebrachte structuur is daarenboven vrijdragend en kan weer volledig weggenomen worden.

Adres	Bruggesteenweg nr. 128-134, 8755 Ruislede
Bescherming	De hoofdvleugel in neoclassicistische stijl is beschermd bij Koninklijk Besluit van 14/10/1976, tegelijk werd de omgeving beschermd als landschap. Uitbreiding van de bescherming met de belangrijkste gebouwen en verruiming van het beschermde landschap bij Ministerieel Besluit van 05/03/2001.
Project	De kapel omvormen tot schoolgebouw voor lessen algemene vorming
Status	Ontwerp
Opdrachtgever	Gemeenschapsinstelling voor Bijzondere Jeugdbijstand 'De Zande'
Ontwerper	Hootsmans architecten
Bronnen	– Bouwen door de eeuwen heen, online inventaris op www.onroerenderfgoed.be . Informatiepakket Open Oproep 14, juli 2007, Vlaams Bouwmeester. – <i>Project in de kijker: metamorfose van de kapel van de jeugdinstituering De Zande in Ruislede (Open Oproep 1401)</i> , op www.vlaams-bouwmeester.be
Website	-

LO-RENINGE

VAN GRAUWZUSTER-
KLOOSTER TOT
STADHUIS

Geschiedenis

De geschiedenis en het werk van de grauwezusters in Lo werd in 1993, naar aanleiding van het 500-jarig bestaan van het klooster, in opdracht van de zusters beschreven en onderzocht door historica Roos Herpelinck.

Het klooster van de grauwezusters-fransciscanessen in Lo is ontstaan uit een soortgelijke stichting in Nieuwpoort, die in 1491 van paus Innocentius IV de toestemming kreeg om een tweede stichting op te zetten. In 1493 werden in de Zuidstraat in Lo het huis en het erf van David De Mol aangekocht. Hierop werden een kleine kapel, een eetzaal, een slaapplaats en een torentje met een klok gebouwd. Het bouwvolume van de huidige kapel, het doksaal, de keuken en mogelijk ook de haakse uitbouw (zuidoostelijke vleugel) gaan wellicht terug op deze fase.

In de 16de en de 17de eeuw breidde het klooster uit met een T-vormige vleugel aan de westzijde, een traptoren in de oksel van de kapel, en een brouwerij, een hoeve en een schooltje aan de zuidzijde. Tijdens de Franse bezetting werden het klooster en de school aangeslagen en openbaar verkocht aan een vertrouweling van de zusters. In augustus 1798 opende de school opnieuw haar deuren en in de periode 1815-1820 kochten de zusters al hun goederen terug.

Het klooster werd erg getroffen door de Duitse beschietingen van Lo tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het werd gelukkig opgemeten en geregistreerd door de 'Mission Dhuicque'. Tussen 1922 en 1926 werd het hersteld onder leiding van architecten Charles Pil en Henri Carbon uit Oostende. Vooral de westvleugel werd ingrijpend historiserend gerestaureerd – toch rest nog heel wat van het oorspronkelijke gebouw. Naast het klooster, aan de westkant, verrees er na de Tweede Wereldoorlog een bijgebouw, de Fiorettizaal.

Tijdens de hele geschiedenis van het klooster waren de zusters actief betrokken bij het dorpsleven. In de eerste twee eeuwen van hun bestaan

gingen ze zieken verzorgen aan huis, vanaf 1763 werd onderwijs meer en meer hun hoofdactiviteit. De kloostergemeenschap was nooit talrijk. In principe werd er een bijhuis gesticht vanaf het ogenblik dat er meer dan 20 kloosterlingen waren. De meeste intreden werden geteld in de 18de eeuw, 36 in totaal.

In de jaren 1960 gingen de zusters op zoek naar een andere bestemming voor het klooster in Lo. Het werd beperkt aangepast om er een rusthuis van te maken, maar in het kleine Lo-Reninge was daar weinig vraag naar. Vanaf 1963 werd dan getracht het in te richten als bezinningscentrum, waar ook studenten een rustige studeerplaats konden vinden. Dit werd wel een succes. Als antwoord op de steeds groeiende nood van de moderne samenleving aan stilte, tot rust komen en herbronning, nam grauwzuster Paula Van Robaeyns in 1972 het

▼
Lo-Reninge, zicht op
het klooster van
de Grauwezusters,
met het schooltje

▶ Grondplan
bestaande toestand
(Copyright noA.
Architecten)

initiatief om het klooster officieel open te stellen als 'Trefcentrum Huyze Syt Wellecome'. Het bood een jaarprogramma aan van lezingen rond spiritualiteit, maar ook natuurvakanties tijdens de zomermaanden, activiteiten voor groepen met een eigen programma of retraites voor enkelingen. Op

35 jaar tijd bezochten 82.517 mensen het Trefcentrum. De laatste jaren vonden in de kapel van het klooster ook de weekdiensten van de parochie plaats.

In 2008 woonden en werkten er nog twee zusters in het Trefcentrum in Lo. Ze probeerden al een

▼ Het Grauwzusters-
klooster ten tijde
van het trefcentrum
(Bron: HERPELINCK,
R., *De Grauwzusters
van Lo 1493-1993*,
Lo, 1993)

▼ De keuken van het
rauwzustersklooster.
In het nu voorlig-
gende ontwerp zou
dit de kitchenette
worden, waar zelfs
het oude hout-
fornuis zou blijven
staan

◀ Grondplan
nieuwe toestand
(Copyright noA.
Architecten)

aantal jaren tevergeefs opvolging te vinden voor hun werk. Er was genoeg interesse van andere congregaties en groeperingen voor het klooster op zich, maar niet voor de voortzetting van de activiteit. Daarom besliste het bestuur van de Grauwzusters om het klooster te verkopen. Zuster Paula Van Robaeys en zuster Lena Ghyselen wonen wel nog in Lo, waar ze zich blijven inzetten voor de gemeenschap.

Project

De stad Lo-Reninge, die het plan had opgevat om in het klooster het nieuwe stadhuis onder te brengen, kocht het aan voor 350.000 euro. Vooraf had het stadsbestuur, met financiering van de provincie West-Vlaanderen, een haalbaarheidsstudie uitgeschreven, die twee opties tegen elkaar afwoog:

- de uitbreiding van het bestaande stadhuis, gevestigd in de voormalige kapelanie van Lo, op de naastgelegen brandweersite;
- de aankoop, restauratie en herbestemming van het Grauwzustersklooster tot stadhuis, met of zonder behoud van de naastgelegen Fiorettizaal.

De tweede optie, gecombineerd met een nieuwbouw op de plaats van de parochiezaal, gaf de voordeligste kostenraming. Een belangrijk element was bovendien dat het Grauwzustersklooster op de

Markt zelf ligt. Zo zouden de stadsdiensten zich opnieuw pal in het stadscentrum bevinden, op een boogscheut van het oude stadhuis, waar sinds jaren een hotel uitgebaat wordt.

Het nieuwe project moest ruimte bieden voor het kabinet van de burgemeester en 3 schepenen, de raadzaal (ook trouwzaal) en de schepenzaal, een landschapskantoor voor de administratie met een ontvangstruimte en een wachtruimte. Voorts waren

▼ De bovenverdieping van het klooster werd door middel van lichte wanden verder onderverdeeld. Deze latere toevoegingen werden weggenomen

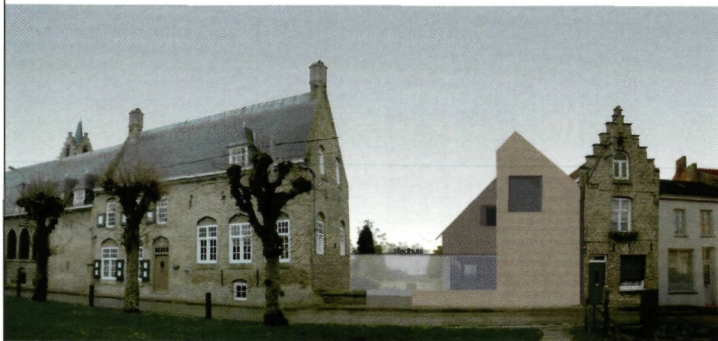
► De kapel, die een nieuwe functie zal krijgen als raadzaal

er lokalen nodig voor het OCMW, een archief-ruimte, een refter, een kopieerlokaal en een publiek sanitair.

▼ Volumestudies van de toestand na herbestemming (Copyright noA. Architecten)

Hoe pas je dit alles echter in een beschermde kloostersite in? Al tijdens de haalbaarheidsstudie

werd de nood gevoeld aan een nieuwe, liefst transparante, passage aan de achterzijde van het klooster, die alle ruimtes beter toegankelijk maakt en een verbinding voorziet met de geplande nieuwbouw. Voor deze passage moeten enkele kleinere, later bijgebouwde toegangsvolumes wijken. Door het wegnemen van een stuk van de twintigste eeuwse tuinmuur zal een doorzicht van op de Markt naar de kloostertuin ontstaan.

Op basis van de haalbaarheidsstudie maakten vijf architectenbureaus een ontwerp dat rekening hield met deze elementen. Het project van noA.Architecten uit Brugge werd geselecteerd en zal tussen 2009 en 2011 worden uitgevoerd.

In samenspraak met Onroerend Erfgoed worden de minder publiek toegankelijke ruimten – kabinetten van burgemeester en schepenen, raadzaal en schepenzaal, ontvangstruimtes, refter en kitchentte voor het personeel – in het kloostergebouw zelf ondergebracht. Zo ondervindt het beschermde monument zo weinig mogelijk belasting. De meer publieke functies komen dan in de nieuwbouw terecht. Het klooster bevat heel wat niveaunderschillen, wat het moeilijk toegankelijk maakt voor andersvaliden. Op de provinciale verordening ter zake is wel een uitzondering voorzien voor waardevolle monumenten. Om enkele ontvangstruimtes

en de schepenzaal in het kloostergebouw beter toegankelijk te maken voor alle gebruikers, komt er in de nieuwe passage een platformlift.

Voorts worden in het kloostergebouw alleen later toegevoegde lichte wanden weggebroken, zodat de oorspronkelijke ruimteverdeling wordt hersteld. De raadzaal komt in de monumentale kapel, die ontwijd werd, maar waarin de waardevolle inte-

rieurelementen, waaronder het altaar, vanzelfsprekend behouden zullen blijven. Er komt een publieke toegang tot de raadzaal via het doksaal, waarvoor een dichtgemaakte oude ingang weer opengebroken wordt. De architecten voorzien enkel een vergadertafel voor de nieuwe functie als raadzaal. De kitchenette komt op de plaats van de oude keuken, waarvan zelfs het oude houtfornuis bewaard blijft.

Adres	Markt 11, 8647 Lo-Reninge
Bescherming	Monument, Ministerieel Besluit van 29/11/2001
Project	Herbestemming van het Grauwzustersklooster tot stadhuis
Status	Ontwerp
Opdrachtgever	Stadsbestuur Lo-Reninge
Ontwerper	noA.architecten, Brugge
Bronnen	– HERPELINCK, R., <i>De Grauwzusters van Lo 1493-1993</i> , Lo, 1993. – VERHULST F, BLIJLEVENS K., <i>In gesprek met zr. Paula Van Robaey</i> , in: LEVEN, 33ste jaargang nr. 4, juni 2008, p. 43-48. – Bouwen door de eeuwen heen, online inventaris op www.onroerenderfgoed.be
Website	www.lo-reninge.be

TONGEREN

VAN PREDIKHEREN-KLOOSTER TOT ANTIEKZAAK

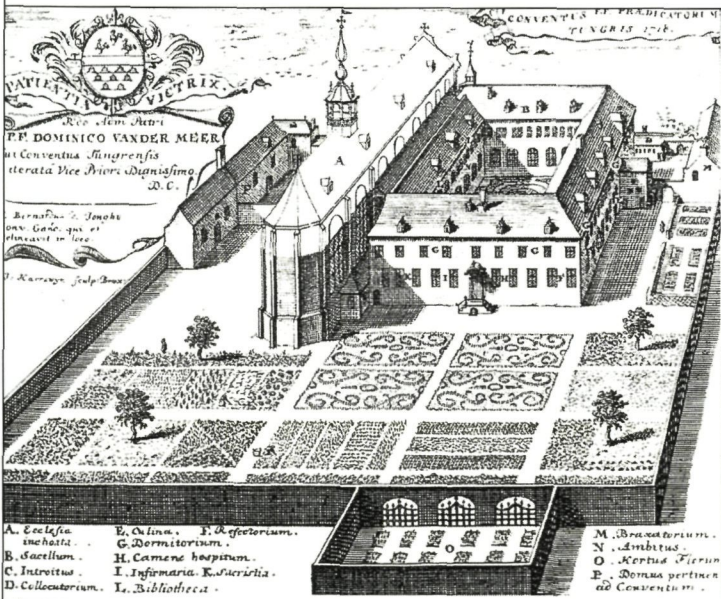
Geschiedenis

Vanaf 1266 kwamen de Maastrichtse predikheren op vaste tijdstippen tijdens de vasten en de advent prediken te Tongeren. Pas in de 17de eeuw vatten zij daadwerkelijk het plan op om zich in de stad te vestigen. Aanvankelijk kochten ze twee huizen op de hoek van de Kielenstraat en de wijk *aen Commerput* (de latere Predikherenstraat), grenzend aan een vanouds onbebouwd terrein. In 1635 werd de bouw aangevat van het dominicanenpand in de Predikherenstraat.

Een gravure uit 1718 van Jacob Harrewijn geeft een duidelijk beeld van het klooster: een eenvoudig, traditioneel kloostergebouw met vier vleugels rond een binnenplaats met een omgang, en een zaalkerk. Het kloosterpand had eenvoudige, vlakke parementen, met kruisramen aan de buitenzijde en rondboogopeningen aan de zijde van de pandgang. Bij het kloosterpand sloot een uitgestrekte ommuurde tuin aan.

Tijdens de Franse Revolutie werd het kloostercomplex als zwart goed aangeslagen. Het klooster werd op 25 oktober 1797 verkocht, de bijgebouwen in de Kielenstraat op 24 september 1798. Vanaf 1799 nam de progressieve sloop een aanvang. De kerk werd afgebroken tussen 1804 en 1820; de zuidvleugel verdween grotendeels vóór 1829, de noord- en oostvleugel werden ingekort in 1865. De restanten van het klooster werden verder verbouwd en uitgebreid.

▼ Gravure van Jacob Harrewijn uit 1718 (Bron: beschermingsbesluit van het voormalige predikherenklooster, opgemaakt door de Afdeling R-O Limburg)

▼ De voorgevel aan de Predikherenstraat

◀ Interieur met de kloostertrap

Van het 17de-eeuwse complex resteren momenteel enkel nog fragmenten van de noordelijke en de oostelijke vleugel. Tot 1865 waren die verdeeld over twee eigenaars. In de Predikherenstraat 13 bleven de straatparementen bewaard; in de Predikherenstraat 11 hielden de parementen aan de binnenplaats stand, in de vorm van twee gekoppelde, mergelstenen rondbogen op de benedenverdieping, en sporen van mergelstenen kloosterkozijnen en rondboogramen op de eerste verdieping. Beide panden werden in 1865 samengevoegd en in dezelfde beweging werd het restant van de oude oostelijke vleugel ingekort, waardoor een nieuwe tuingevel ontstond.

Onder de oostelijke en noordelijke kloostervleugels zijn de uitgestrekte kelders met bakstenen tongewelven nog aanwezig. Ze zijn nu grotendeels opgevuld met puin en het gewelf is op één plaats ingestort. Op de hogere niveaus kunnen nog vaag de pandgangen worden onderscheiden, gemarkeerd door stevige, laterale wanden, en op de benedenverdieping ook door de originele tegelbevloering: een ensemble van bruine achthoeken en zwarte ruitjes, afgeboord met een smallere, bruinzwarte, florale strook en een rij bruine rechthoeken. Op de eerste verdieping bleven sporen van rondboogopeningen bewaard, uitkijkend over de binnentuin. Ook bevindt zich daar nog een een-

◀ Enkele oude rondboogramen zijn nog zichtbaar

voudige, vlak gestucte zoldering met een kooflijst. Andere markante elementen zijn te vinden in de hoekruimte tussen de trappenhuizen op de eerste verdieping: sporen van troggewelfjes tussen de kinderbalken en de stucboezem van een hoekschoorsteen.

Project

In de 19de eeuw werd het klooster opgeheven en zoals op vele andere plaatsen (o.a. naburige Agnetenklooster) werd het oorspronkelijke perceel opgesplitst. De gebouwen werden deels afgebroken en deels verbouwd tot herenhuizen. Deze situatie is uiteraard onomkeerbaar. Het voorliggende herbestemmingproject wil de bouwhistorische leesbaarheid van de huidige gebouwen op een aantal plaatsen verbeteren, zodat toch iets van de oorspronkelijke structuur weer zichtbaar wordt. Enkele sto-

Dhr. Toussaint Leiheld & Mevr. Christel Doornen
RESTAURATIE PREDIKHERENKLOOSTER, Tongeren

PLAN GEELJKVLOERS schaal 1:100 voorontwerp 02 16-06-2007

ARCHITECTENBUREAU
MICHEL JANSSEN
18de Oogstruwal 1 bus 5 Tongeren
T 0820 27 28 F 0820 27 1 1 web@micheljanssen.be

ARCHITECTENBUREAU
MICHEL JANSSEN
18de Oogstruwal 1 bus 5 Tongeren
T 0820 27 28 F 0820 27 1 1 web@micheljanssen.be

ARCHITECTENBUREAU
MICHEL JANSSEN
18de Oogstruwal 1 bus 5 Tongeren
T 0820 27 28 F 0820 27 1 1 web@micheljanssen.be

1	3
2	4

1. Plattegrond na herbestemming (Copyright Architectenbureau Michel Janssen)

2. Perspectief na herbestemming (Copyright Architectenbureau Michel Janssen)

3. Impressie van de kelders, na restauratie (Copyright Architectenbureau Michel Janssen)

4. Modern toegangsvolume naar de kelders in de tuin (Copyright Architectenbureau Michel Janssen)

rende bijbouwsels worden verwijderd. De nog originele rondboogramen van de kloostergang zullen opnieuw geopend worden. Daarvoor moet onder meer een banaal 19de-eeuws hoekvolume onder een plat dak wijken. Ook de kloostergang zelf wordt opnieuw vrijgemaakt. De grote kelders onder de tuin worden opnieuw waterdicht afgedekt en extra ontsloten via een strak, rond tuinpa-

viljoen met een spiltrap boven op het ingestorte keldergewelf. Dankzij deze tweede keldertrap ontstaat er een relatie tussen de kelders en de tuin, kan er daglicht binnenvallen en kan de brandweer toestemming geven om de kelders voor het publiek toegankelijk te maken. Deze tuin wordt strak aangelegd met leilinden, haagmassieven en verdiepte paden die de contouren van de verdwenen kloostergang en binnentuin aangeven.

De gevels van de gebouwen worden met natuurlijke kalk gekaleid in een witgrijze kleur zodat ze een uniform karakter krijgen en beschermd zijn tegen neerslag. Om ze geschikt te maken voor hun nieuwe functie als woning en antiekzaak, wordt de bestaande 17de-eeuwse trap behouden (op zijn 19de-eeuwse positie) maar wordt tegelijk een centrale lift aangebracht. Enkele nieuwe toevoegingen in een hedendaagse vormtaal verbeteren de bruik-

◀ Tuinontwerp
(Copyright
Architectenbureau
Michel Janssen)

baarheid van de panden. In de tuin wordt tegen de rechter scheidingsgevel een strak volume van geoxideerd koper toegevoegd met een gelijkvloerse handelsruimte maar vooral met een geïntegreerde buitentrap en dakterras voor de woning op de eerste verdieping

Op de benedenverdieping worden de nog bestaande 19de-eeuwse plafonds en schouwen behouden. De 19de-eeuwse tegels in de centrale gang worden gerecupereerd. Op de eerste verdieping worden de plafonds met kooflijsten gerestaureerd en in de lokalen waar sporen te vinden zijn van trogplafonds, worden die gereconstrueerd. De nog aanwezige schouw wordt gerestaureerd, de andere krijgen een eigentijdse mantel. De houten vloerroosteringen in het hele gebouw worden gerestaureerd en krijgen nieuwe plankenvloeren. Ook de monumentale 17de-eeuwse trap wordt gerestaureerd.

Het restauratiedossier voor dit project werd in 2008 ingediend en ontvankelijk verklaard.

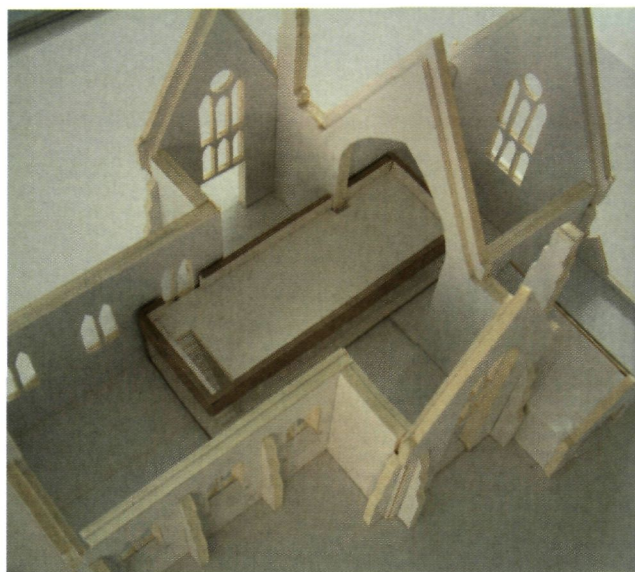
Adres	Predikherenstraat 13, 3700 Tongeren
Bescherming	Monument, Ministerieel Besluit van 23/05/2002
Project	Herbestemming van het voormalige predikherenklooster in Tongeren tot antiekzaak
Status	Ontwerp
Opdrachtgever	Toussaint Leliveld en Christel Doomen
Ontwerper	Architectenbureau Michel Janssen, Tongeren
Bronnen	<ul style="list-style-type: none"> – Informatie over de geschiedenis van het gebouw uit het beschermingsbesluit, opgemaakt door Jos Gijselink. – Bouwhistorische nota uit het restauratiedossier door M. Janssen. – Gesprek met architect Michel Janssen. – Tekst nagelezen en aangevuld door Jos Gijselink.
Website	-

NIET UITGEVOERD PROJECT

VAN KERK TOT
ARCHIEFRUIMTE

Het project van SOM-architecten bvba uit Diksmuide om een beschermde kerk om te vormen tot een archiefruimte, kon de goedkeuring wegdragen van Onroerend Erfgoed, maar werd om verschillende redenen niet uitgevoerd. Toch stellen we het hier voor, omdat projecten met een kwaliteitsvolle architecturale ingreep in een kerkruimte uiterst zeldzaam zijn.

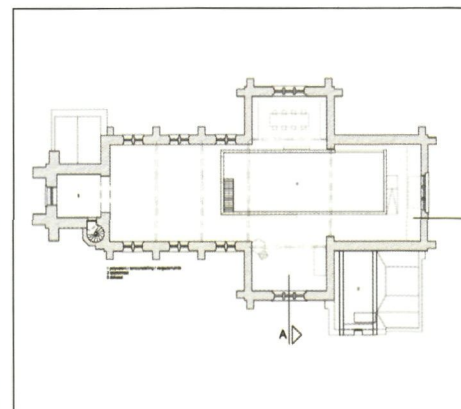
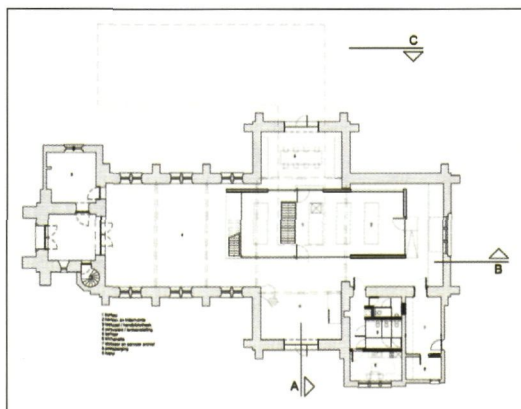
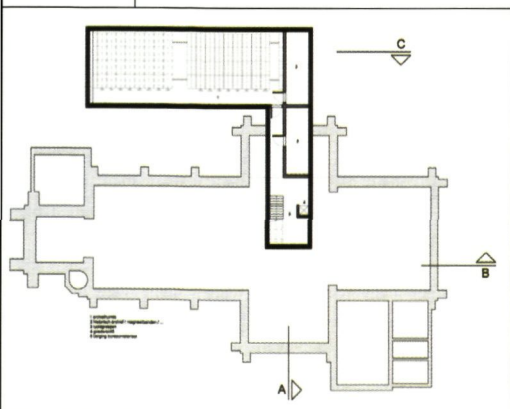
De neogotische kerk met een westertoren is een verankerde baksteenbouw met leien zadeldaken en een naaldspits, een witgepleisterd interieur met een

houten spitstongewelf en een zwartmarmeren vloer. Het interieur bevat nog waardevolle vaste en losse elementen en heeft fraaie glasramen en muurschilderingen.

Ook de intact bewaarde omgeving van de kerk is belangwekkend: de relatie tussen kerk en pastorie is er nog duidelijk herkenbaar. Nog andere elementen dragen bij tot het gave, landelijke karakter van de site: het beboomde grasplein met paadjes rond de kerk, en de kleine boomgaard ten noorden van het bedehuis.

In het project wordt de kerk opgesplitst in een 'box', een 'open space' en een 'bunker'. Enkele liturgische ornamenten zoals het hoofdaltaar, de communiebank en de preekstoel, blijven als vaststaand gegeven in het gebouw behouden. De voormalige doopkapel naast de westertoren behoudt een religieuze functie en kan door de afzonderlijke toegang los van het archief worden gebruikt.

De 'box', de kantoorruimte annex leeszaal, is een lichte constructie van hout en staal die als een los blok in het schip van de kerk staat. Deze balkvormige constructie wordt boven op de kerkvloer geplaatst, in de lengterichting van het schip. De kantoorruimte staat bijna tegen de noordgevel van het schip waardoor in de noordelijke dwarsbeuk een leeszaal ontstaat. De openheid en de grote transparantie creëren een aangenaam werkklimaat in de kantoorruimte en maken dat het ruimtegevoel in de kerk grotendeels bewaard wordt. Boven op deze doos is een vergaderruimte voorzien.

De resterende ruimte in de kerk is een 'open space', een polyvalente ruimte voor tijdelijke tentoonstellingen, voordrachten en andere evenementen. In deze ruimte blijven het altaar, de communiebank, de preekstoel en de muurschilderingen geïntegreerd.

De 'bunker' is het archiefdepot en bestaat uit een zware betonnen bunker, die ondergronds naast de kerk wordt gesitueerd. Hij is met de kerk verbonden

via een ondergrondse gang die uitkomt in de 'box'. In de zuidgevel van de zuidelijke dwarsbeuk komt een tweede toegang, de ingang van het archief. Met deze ingreep willen de ontwerpers de nieuwe functie van de kerk duidelijk maken. Daarnaast blijft de toegangsdeur in het westportaal onder de toren functioneel behouden als toegang tot de kapel, die gebruikt kan worden bij speciale gelegenheden.

Nevenfuncties zoals keuken, sanitair, berging en stookruimte worden ondergebracht in de voormalige sacristie.

Projecten: praktische richtlijnen

Uit de beperkte selectie van projecten kunnen een aantal conclusies getrokken worden. Enerzijds zijn er een aantal praktische richtlijnen vanuit Onroerend Erfgoed, die gaan over de veranderingen aan de gebouwen op zich. Een aantal zijn specifiek voor religieus erfgoed, andere zijn evengoed toepasbaar op andere monumenten. We geven ze in de volgende paragrafen weer. Daarnaast zijn er een aantal voorzichtige, meer theoretische conclusies terug te vinden in het volgende hoofdstuk.

Het exterieur van de beschermde site Omgeving en uitbreidingen

In principe is de beschikbare ruimte bij een beschermd monument een vaststaand gegeven. Uit verschillende projecten blijkt echter dat historische gebouwen niet steeds alle functies kunnen opnemen die voor de nieuwe bestemming vereist zijn. In de meeste gevallen in het boek wordt wel ergens ruimte voor een uitbreiding gezocht.

Bij verschillende projecten vormt bijvoorbeeld een aangepaste toegang voor de nieuwe functie een praktisch probleem. Het gaat bijvoorbeeld om het plaatsen van een lift of een hellend vlak, een brandtrap of een nooduitgang. Deze verregaande ingrepen kunnen de historische structuur van een complex erg aantasten. In de meeste gevallen worden deze functies dan ook ondergebracht in een nieuw volume, waar vaak nog nutsvoorzieningen (van extra bergruimte tot bijkomend sanitair) in worden voorzien:

- Antwerpen, Augustinus Muziekcentrum > nieuwe ingang via nieuwbouw in de Kammenstraat
- Antwerpen, Instituut voor Tropische Geneeskunde (ITG) > moderne aanbouw ten behoeve van de circulatie
- Mechelen, De Noker > nieuwbouw met lift, trappen en sanitair op de plaats van de noordvleugel
- Lier, Jezuïetenkerk > nieuwbouw met toegang, foyer, loges ...
- Gent, STAM > nieuw toegangsgebouw
- Kortrijk, 1302 > nieuw toegangsgebouw met cafetaria, vestiaire, toiletten ...
- Lo-Reninge, gemeentehuis > de meest publieke delen van het gemeentehuis worden in een nieuwbouw ondergebracht, een nieuw glazen volume dient als verbinding tussen de verschillende delen van het complex en optimaliseert de circulatie.

De toevoeging van een nieuw volume is uiteraard het voorwerp van zorgvuldige afweging. Zelfs al is een onbebouwd terrein beschikbaar, dan nog moet rekening gehouden worden met enkele parameters. De open ruimte van een religieuze erfgoedsite maakt immers meestal een betekenisvol onderdeel uit van het geheel. Zo is het uitgesloten dat kloostertuinen met een typerende aanleg of het kerkhof bij een beschermd kerk volledig worden volgebouwd. Er moet ook rekening mee worden gehouden dat deze sites al eeuwenlang bebouwd zijn; in elk geval moet elke ingreep in de ondergrond voorafgegaan worden door een archeologisch onderzoek (zie verder). In een aantal gevallen, met name bij kloosters, is het bijbehorende gebied omvangrijk en vormt het als het ware een groene oase van rust, iets wat in Vlaanderen steeds zeldzamer wordt. Het is van belang dat dit karakter erkend wordt en dat het door de herbestemming gevaloriseerd wordt. Dit is bijvoorbeeld het geval bij de Parkabdij en bij Herkenrode.

Bij het Clarissenklooster in Hasselt waren de bestaande gebouwen te klein om voldoende rusthuiskamers onder te brengen. Bijkomende kamers worden voorzien langs de kloostermuur, waarbij de kloostertuinen toch nog een open karakter behouden. De nieuwbouw wordt aan de buitenzijde aan het zicht onttrokken door de 8m hoge kloostermuur, zodat het gesloten karakter van het slotklooster aan de buitenzijde niet verloren gaat.

Bij enkele projecten wordt een bestaande buitenruimte overkapt om binnenruimte te creëren. Zo werd bij de Universiteit Antwerpen en bij het Bethaniënhuis in Zoersel de kloostertuin overdekt. In beide gevallen werd de ruimtelijkheid van de kloostertuin bewaard: de oppervlakte werd niet volgebouwd, zodat het karakter toch deels bewaard blijft.

Bij De Noker in Mechelen kwam de nieuwe aanvulling in de plaats van de noordvleugel van het kloosterpand, die te ingrijpend verbouwd was. Bij het klooster in Lo-Reninge zal de Fiorettizaal, een minder waardevol bijgebouw uit de jaren 1950, worden vervangen door een nieuwbouw. Bij het Stadsmuseum Gent komt de nieuwbouw op de plaats van het huis De Ketele, een gebouw met een gereconstrueerde historische gevel uit de Gentse binnenstad. Onroerend Erfgoed was aanvankelijk voorstander van het behoud van dit pand.

Bij het Augustinus Muziekcentrum en bij Campus Rochus van het ITG in Antwerpen kon de nieuwbouw gerealiseerd worden door bestaande panden in handen van dezelfde eigenaar af te breken of door een grondruil, gekoppeld aan medegebruik met een aangrenzende instelling. Ook bij het Clarissenklooster in Hasselt kon een deel van het programma door een grondruil met de Stad op een naastgelegen terrein gerealiseerd worden. In bepaalde gevallen loont het dus de moeite om bij een project verder te kijken dan alleen maar de site op zich.

De nieuwe structuur helpt soms ook om de oude functie weer gedeeltelijk leesbaar te maken, zoals in het Agnetenklooster in Tongeren en het Iers college in Leuven, waar de circulatie via de gereconstrueerde kloostergang verloopt.

Elk nieuwe volume moet uiteraard op schaal zijn van het oorspronkelijke monument. In de geest van het Charter van Venetië opteert Onroerend Erfgoedzorg tegenwoordig meestal voor een duidelijk hedendaagse architecturale vormtaal, die een nieuwe kwaliteitsvolle laag toevoegt aan het gebouw.

Gevels en bedakingen

Van beschermde monumenten moet het uitzicht uiteraard zoveel mogelijk bewaard worden. *Authenticiteit* is een belangrijk begrip in de monumentenzorg: het globale uitzicht van het gebouw en de erfgoedwaarden die aan de basis lagen van de bescherming, moeten zoveel mogelijk behouden worden. Veranderingen aan gevels zoals het vergroten of verkleinen van gevelopeningen of het voorzien van bijkomende openingen, vinden we bij de beschermde voorbeelden onder de projecten niet terug. Het schrijnwerk wordt er behouden, gereconstrueerd naar bestaand model of er wordt - zoals bij het Agnetenklooster, waar geen voorbeeld van oorspronkelijk schrijnwerk meer ter beschikking was - gekozen voor een duidelijk moderne versie van het type schrijnwerk dat er oorspronkelijk geweest moet zijn.

Een herbestemming kan ook gevolgen hebben voor de bedaking, wanneer ook zolders in gebruik worden genomen om de beschikbare binnenruimte optimaal te benutten. Hier moeten dan bijkomende lichtopeningen voorzien worden.

De Nederlandse Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten bracht in 2008 een brochure uit over deze problematiek. De principes zijn even goed van toepassing op de Vlaamse monumenten. In feite primeert het behoud van het gesloten beeld van het dakvlak. Daarom worden bijkomende lichtopeningen slechts zelden toegestaan. Dit kan heel concrete problemen stellen, bijvoorbeeld bij de Universiteit Antwerpen, in het Grauwzustersklooster. De zolders zijn er ingericht als kantoren voor onderzoekers, zonder bijkomende lichtopeningen. De gebruikers ervaren de ruimtes nu als te donker.

Daarnaast heeft de kapconstructie op zich een monumentale waarde, als '*neerslag van bouwkundig ambachtswerk*'. De vorm en de ouderdom van de kapconstructie bepalen mee de mogelijkheden voor bijkomende lichtopeningen.

Bibliografie

RIJKSDIENST VOOR ARCHEOLOGIE, CULTUURLANDSCHAP EN MONUMENTEN, *Licht op zolder*, brochure Cultuurhistorie 15, 2008.

Maatregelen in het kader van de energieprestatieregelgeving en inbrengen van nieuwe technieken

Eén van de grote uitdagingen voor de moderne Onroerend Erfgoedzorg, is in te spelen op de energieprestatie-regelgeving. Bij een herbestemming worden hierover regelmatig vragen gesteld.

Op dit moment genieten beschermde monumenten, gebouwen gelegen binnen een beschermd stads- of dorpsgezicht of landschap, of gebouwen opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed, een uitzondering op het *Besluit van de Vlaamse Regering tot vaststelling van de eisen op het vlak van de energieprestaties en het binnenklimaat van gebouwen* uit 2005. Toch tracht de sector zoveel mogelijk tegemoet te komen aan deze vereisten. Voor dubbel glas bestaan er alternatieven, zelfs met behoud van het oorspronkelijke schrijnwerk. Ook een voorzetraam aan de binnenzijde is soms een optie. Een vervanging van het bestaande schrijnwerk door een hedendaags ontwerp met dubbel glas, zoals bij het Bethaniënhuis in Zoersel, is echter moeilijk denkbaar bij een beschermd monument.

Andere ingrepen, zoals het aanbrengen van een isolerende buitenbepleistering, zijn meestal uitgesloten bij een beschermd monument, omdat ze het uitzicht van het monument ingrijpend wijzigen. Het isoleren van daken is doorgaans wel mogelijk.

In 2008 gaf gewestelijk erfgoedambtenaar Miek Goossens van de afdeling R-O West-Vlaanderen in haar lezing *Energiebesparing en erfgoedzorg*, volgende beschouwing mee voor het isoleren van historische constructies:

'Het binnenklimaat van oude gebouwen is meestal gunstig: er is een natuurlijke ventilatie en buffervermogen. Al te dikwijls wordt voorbij gegaan aan de nadelen van een overdreven isolatie door een verslechterd binnenmilieu en gebrek aan ventilatie waardoor houtrot, schimmel en stof ontstaat wat nadelig is voor de gezondheid van de bewoner/gebruiker. Daarenboven degradeert het bouw materiaal door onvermijdelijke vochttransmissie en inwendige condensatie. In vele gevallen zal het zonder voldoende voorzorgsmaatregelen toepassen in oude gebouwen van methoden zoals ontwikkeld voor nieuwbouw, evenals het zijn toevlucht nemen tot onaangepaste materialen en technieken, een bedreiging vormen voor de architecturale en technische en dus hygiënische integriteit van dit type van constructies.

Door het ontbreken van spouwmuurconstructie en van ingebouwde sperlaag tegen opstijgend vocht bij oude gebouwen bijvoorbeeld, zal de overaccentuering van de isolatie van de ramen bijna automatisch leiden naar condensatievorming op de muren, waarbij de koudebruggen van de constructie de volle lading krijgen, niet zelden met verrottingsverschijnselen van de balkenlagen tot gevolg.

En men mag zich niet blind staren op de stookkosten voor verwarming 's winters; er zijn ook de warme dagen die koelte vragen. Oude gebouwen met hun beperkte glasoppervlakken zijn inert: zij warmen trager op en blijven langer koel, wat uitspaart op het verbruik van airco en ventilatoren.'

Verwant hiermee is dat de meeste functies bij een herbestemming eisen stellen aan de verwarming (minimale temperatuur ...) of de klimaatregeling die niet overeenstemmen met de toestand waarin het gebouw zich decennia- of zelfs eeuwenlang bevond. Vooral in combinatie met een intensiever gebruik door de herbestemming, kan dat aanleiding geven tot bouwfysische problemen en mogelijk zelfs tot schade aan de structuur en de afwerking van het gebouw en de aanwezige cultuurgoederen. In een aantal gevallen is zelfs het gebruik als tentoonstellingsruimte niet evident, door de eisen voor de klimaatregeling.

Een nieuw verwarmingssysteem vereist bovendien soms ingrepen in de ondergrond van het beschermde gebouw, hét terrein van de archeologische monumentenzorg (zie verder). In enkele gevallen (Leuven, kapel lers college en Hasselt, Clarissenklooster) werden verwarming en andere technieken ondergebracht in een vloer die bovenop de oorspronkelijke vloer gelegd werd. Zo worden ingrepen in de ondergrond vermeden, blijft de vloer ongeschonden en is de ingreep omkeerbaar. Daarentegen is de oorspronkelijke vloer niet meer zichtbaar, wat de beleving van het interieur verandert.

In enkele gevallen werden elektriciteitsleidingen aangelegd (Tongeren, Agnetenklooster en Gent, Wolweverskapel) in opbouw, zodat de wanden niet hoefden te worden ingeslepen.

Ook sanitaire voorzieningen kunnen vaak niet zonder blijvende schade ingepast worden in het bestaande gebouw. Daarom worden ze dikwijls in een nieuwbouwgedeelte ondergebracht (zie hoger).

Nog andere bouwfysische eigenschappen van een gebouw liggen vast zodat er meestal niet veel aan gesleuteld kan worden. Bij een herbestemming van een kerk of kapel wordt vaak gedacht aan een functie als auditorium of concertruimte. Maar de heel specifieke akoestiek (nagalm) vergde bij enkele opgenomen projecten aanpassingen of beperkte de mogelijkheden:

- Antwerpen, Augustinus Muziekcentrum > akoestische aanpassingen door gordijnen en geluidsisolatie
- Antwerpen ITG > hoge nagalm in de kapel stelt problemen voor gebruik als auditorium (bemoeilijkt interactief lesgeven); nog altijd geen volledig bevredigende oplossing
- Zoersel, Bethaniënklooster > akoestische isolatie door beweegbare doeken, kan aangepast worden volgens het gebruik
- Leuven, Kapel Iers College > akoestische isolatie voor gebruik als auditorium.

Het interieur van de beschermde gebouwen

Cultuurgoederen die integrerend deel uitmaken van het monument

Het interieur van een monument is altijd beschermd samen met het exterieur, tenzij dat anders vermeld wordt in het beschermingsbesluit. Ook de roerende cultuurgoederen kunnen deel uitmaken van de bescherming, zoals verwoord in de definitie van een monument. In principe blijven deze cultuurgoederen ter plekke bewaard, aangezien zij integrerend deel uitmaken van het onroerende erfgoed. Zij hebben een band met het monument en dragen bij tot zijn waarde en zijn betekenis. Een herbestemming moet daarom rekening houden met de roerende interieurelementen die in de bescherming zijn opgenomen.

Veel van de herbestemde sites die werden geselecteerd, verloren hun interieurinrichting in de loop van de eeuwen. Bij enkele voorbeeldprojecten werden de interieurelementen behouden bij de herbestemming.

De Sint-Augustinuskerk in Antwerpen is in gebruik als concertzaal, waarbij alle aanwezige cultuurgoederen behouden werden. Ook de monumentale preekstoel bleef staan, hoewel hij het aantal zitjes in de concertzaal beperkt. Ook in de Jezüetenkerk in Lier zullen alle interieurelementen bewaard blijven. En het Eburonhotel in Tongeren en de Universiteit Antwerpen gebruiken de kerkruijnte zoals ze is, inclusief het nog aanwezige meubilair. In Lo-Reninge behoudt de kapel haar interieurelementen, maar bijvoorbeeld ook de keuken, die herbestemd wordt tot cafetaria en waar het oude houtfornuis blijft staan.

In de Predikherenkerk in Leuven echter werden de altaren niet herplaatst, omdat ze te veel plaats innemen en het gebruik van de ruimte beperken.

Het is duidelijk dat een aangepaste herbestemming vinden voor een monument met een rijk uitgewerkt en ingericht interieur geen evidentie is.

Ruimtetewerking en indeling

Bij een herbestemming moet ook de ruimte van een beschermd monument op de meest optimale manier benut worden, uiteraard terdege rekening houdend met de erfgoedwaarde. Bij een beschermd kerk of kapel ziet Onroerend Erfgoed duidelijke grenzen. Het bijzondere karakter van de meeste historische kerken wordt bepaald door de ruimtetewerking: de afwisseling tussen midden- en zijbeuken, de opeenvolging van schip-transept-koor, de omvang van de overwelfde ruimtes. Dit alles verhoogt de herkenbaarheid en de monumentaliteit van het gebouw. Die specifieke ruimtetewerking in het interieur blijft bij beschermde kerken ook na een herbestemming bij voorkeur behouden. Concreet betekent dit dat zowel het vloeroppervlak als de hoogte meestal niet optimaal benut kan worden. Om de typische ruimtetewerking niet in de verdrukking te brengen, is het immers wenselijk een belangrijk stuk van het gebouw vrij te houden. Toch is compartimentering soms mogelijk, bijvoorbeeld wanneer volumes of vloerniveaus ingebracht worden die de wanden gedeeltelijk vrijlaten. Die houden best rekening met de indeling of de onderverdeling van de interieuraankleding. Een vloer of een wand die een waardevol glasraam in tweeën snijdt, kan in principe niet.

De algemene indruk van een grote, hoge, open ruimte moet echter behouden blijven. Maar een totale herverdeling en een maximale benutting van de binnenruimte, waarbij uitsluitend het 'omhulsel' van het beschermde kerkgebouw rest en de ruimtetewerking volledig verloren gaat, zal vrijwel altijd afbreuk doen aan de monumentale waarde.

Bij heel wat beschermde kerken of kapellen, die al of niet als onderdeel van een groter geheel een nieuwe bestemming krijgen, wordt de ruimte gebruikt zoals ze is, met hooguit een verwijderbaar podium. Dit is het geval bij:

Augustinus Muziekcentrum, Antwerpen
Antwerpen, Universiteit Antwerpen
Mechelen, De Noker
Lier, Jezuïetenkerk.

De beide kapellen in Aalst maken gebruik van een losstaande structuur die nog enig zicht op het gewelf mogelijk maakt. Bij de Kapelaan werd de kapel beschermd met inbegrip van een bestaande structuur met verdiepingen, die bij de herbestemming helemaal hertekend en transparanter gemaakt werd. Ook de geplande projecten in Ruiselede en in het Clarissenklooster in Hasselt brengen een compartimentering aan in de kapelruimte, op een voor onroerend erfgoed aanvaardbare, architecturaal kwaliteitsvol uitgewerkte manier. De structuur ingebracht in de kapel van Campus Rochus van het ITG geeft alleen langs de zijkanten een indruk van de volledige kapelruimte. Daartegenover staat dat de bezoeker zich in het auditorium op de verdieping toch een goed beeld kan vormen van de kapel zoals ze was. De Wolweverskapel in Gent maakt gebruik van een losstaande winkelinrichting, die een goed zicht op de kapelruimte geeft en de ruimtewerking niet in het gedrang brengt. Ook het niet-uitgevoerde project van SOM-architecten bracht een kleine structuur in de kerkruijnte in, waardoor een beter bruikbare indeling tot stand kwam, zonder het ruimtegevoel te verstoren.

De tribune van het Iers college in Leuven is inschuifbaar, wat flexibeler is in het gebruik, maar wat ook, wanneer ze ingeschoven is, een beter zicht op de ruimte toelaat.

Bij het inbrengen van een nieuwe structuur is het ook van belang dat die ingrepen omkeerbaar zijn en geen schade toebrengen aan het gebouw.

Klooster- en abdijgebouwen kunnen over het algemeen wel vrij efficiënt benut worden qua vloeroppervlakte. Het zijn grote complexen, waarin monumentale en meer utilitaire ruimtes elkaar afwisselen - ze kunnen zodoende een heel aantal nieuwe bestemmingen aan. De cellen van de kloosterlingen zijn meestal te klein van oppervlak om praktisch bruikbaar te zijn in een nieuwe functie. Ze zijn over het algemeen allemaal gelijk, met een Spartaanse inrichting, en werden in de loop van de jaren functioneel aangepast. In veel gevallen is een oplossing bespreekbaar, bijvoorbeeld door kamers samen te voegen. Wanneer er twee kleine rijen kamers liggen aan weerszijden van een gang, wordt soms zelfs één rij kamers opgeofferd om de gang en de andere kamers te verbreden. Dit was het geval in het Clarissenklooster in Hasselt en in het Grauwzustersklooster (Universiteit Antwerpen) in Antwerpen. Hebben de cellen op zich voldoende erfgoedwaarde, dan zal een andere oplossing overwogen moeten worden (bv. één cel restaureren en behouden zoals ze is).

Ingrepen in de ondergrond

Kerken en kloosters liggen in een dichte stedelijke structuur, op plaatsen waar al eeuwenlang bewoning is of waar al vroeger een heiligdom stond. Een bovengronds monument en het bodemarchief onder het monument zijn onlosmakelijk verbonden. Het bodemarchief bevat sporen die informatie kunnen verschaffen over de geschiedenis zowel van het huidige monument en zijn eventuele voorloper(s) als van het terrein. Het bodemarchief is erg kwetsbaar en wordt snel aangetast. Bij een herbestemming is het van belang om ondoordachte ingrepen te vermijden. Onroerend Erfgoed houdt toezicht op de meeste ingrepen in de ondergrond van archeologisch kwetsbare gebieden. Een opgraving voorkomen is beter dan opgraven. Integratie in de planvorming impliceert dat een archeologisch onderzoek vermeden kan worden door bijvoorbeeld alternatieven naar voren te schuiven voor de geplande bodemingreep of door een verplaatsing te suggereren naar archeologisch oninteressante zones.

Projecten: conclusies en aanbevelingen

Uit de voorgestelde projecten kunnen we een aantal theoretische conclusies afleiden, gaande van de factoren die een herbestemmingsproject op gang brengen tot de eindbeoordeling van de uitgevoerde projecten. Een overzicht.

Gebruik en bestemming van de sites op het ogenblik van de herbestemming

18 sites waren in gebruik op het moment van de herbestemming, 10 sites stonden leeg. Van de 18 sites die nog in gebruik waren, hadden er nog 12 een religieuze bestemming. De overige 6 hadden al een andere functie. Bij 4 van deze 6 was het gebouw ernstig verwaarloosd en werd het op een onaangepaste manier gebruikt.

Bij de 10 leegstaande sites had net de helft nog een religieuze functie op het ogenblik dat ze verlaten werden, de andere helft had al een andere bestemming. De leegstaande sites waren zonder uitzondering in slechte toestand.

De meeste (16) van de herbestemde gebouwen zijn kloosters, hoewel de situatie enigszins vertekend is: bij de selectie werd immers speciaal gezocht naar herbestemde kerken of kapellen, wat hun oververtegenwoordiging verklaart.

Waarom een nieuwe bestemming?

Bij 10 van de 12 sites met een actieve religieuze bestemming ging de religieuze partner zelf op zoek naar een nieuwe bestemming. De ontwikkeling van de overige sites heeft verschillende oorzaken: na een opwaardering van het omliggende gebied, omdat de site als een kankerplek werd ervaren, uit bezorgdheid over de teloorgang van de site op zich, of door een toevallige samenloop van omstandigheden, wanneer een gebruiker in de site net de ruimte vindt die hij nodig heeft, *'het juiste gebouw op het juiste moment'*. Bij 13 van de 28 projecten speelde het toeval een rol bij het vinden van een nieuwe bestemming, ook al stonden bepaalde gebouwen al meerdere jaren leeg.

De opdrachtgever van het herbestemmingsproject

19 van de 28 projecten ontstonden op initiatief van een overheid: lokaal (12 projecten), provinciaal (1 project) en Vlaams (5 projecten). 1 project werd getrokken door een overheid uit het buitenland. 3 projecten werden opgestart door een vzw uit de cultuur- of welzijnssector. Bij 1 project tekende de religieuze overheid de krijtlijnen uit waarbinnen een ontwikkeling door een privépartner mogelijk was. 5 projecten ontstonden op initiatief van een privépartner; 4 ervan waren kleinschalig en betroffen een kapel of een deel van een kloosterpand ter grootte van een privéwoning.

Karakter en beoordeling van de nieuwe bestemming

De herbestemming van een religieus gebouw brengt de gemoederen soms in beroering. Steevast wordt dan verwezen naar bekende voorbeelden: een Brugse kerk die een Bourgondische feestzaal werd, Nederlandse kerken die als supermarkt of appartementsgebouw dienstdoen. In de discussie over een dergelijke herbestemming staat een andere dimensie van het kerkgebouw centraal: het sacrale karakter, het kerkgebouw als architecturale uiting van een gemeenschap van gelovigen.

Uiteraard wordt bij een herbestemming in de mate van het mogelijke rekening gehouden met het sacrale karakter en de gevoeligheden van de omringende gemeenschap. Bij voorkeur wordt daarom in eerste instantie gezocht naar een zachte herbestemming die aansluit bij een gemeenschappelijk sociaal of cultureel gebeuren. Die mogelijkheden zijn echter niet onuitputtelijk, vooral niet in steden met zeer veel religieuze gebouwen.

Over het algemeen liggen de projecten, 21 van de 28 die in deze publicatie opgenomen werden, in de 'zachte lijn' van herbestemmingen:

- 11 projecten horen thuis in de culturele sector
- 5 projecten kregen een niet-commerciële kantoorfunctie: twee voor een gemeentelijke administratie, drie voor een overheidsinstelling of vzw uit de welzijnssector
- 3 projecten kregen of behielden een bestemming als onderwijsinstelling
- 1 project werd een begraafplaats
- 1 project werd een rust- en verzorgingstehuis

Daarnaast zijn er 7 'harde' herbestemmingen: 4 uit de horecasector (brasserie, feestzaal/hotel, hotel en fietskluis), en 3 echt commerciële (winkels). De harde herbestemmingen worden niet echt als problematisch ervaren, omdat het gaat om gebouwen die al jarenlang hun religieuze functie verloren hadden of leegstonden. We zouden hieruit kunnen concluderen dat het karakter van de herbestemming minder een probleem vormt, naarmate de afstand met het religieuze verleden van het gebouw groeit.

Herbestemmingen van religieus erfgoed kunnen wel problemen geven wanneer de religieuze gemeenschap onvoldoende bij het beslissingsproces betrokken wordt. Dat was bijvoorbeeld het geval bij de Sint-Niklaaskerk in Ieper, waarrond nog een heel actieve parochie bestond.

Samenvattend

Op zich zijn deze conclusies niet zo veelzeggend. Er is een overwicht van overheidsinitiatieven, veel sites kennen een voorgeschiedenis met leegstand, de meeste herbestemmingen zitten in de 'zachte' sector en worden als weinig problematisch ervaren, de meerderheid van herbestemde gebouwen is een klooster of een abdij. Ze worden wel zinvol als we de bevindingen koppelen aan de secularisatie en haar gevolgen op termijn. Al meer dan 10 jaar wordt een vloedgolf van te herbestemmen religieuze gebouwen verwacht. Voorlopig neemt het aantal vrijgekomen kloosters nog maar voorzichtig toe. Maar als deze situatie zou veranderen en als het aantal functieloze gebouwen opmerkelijk zou toenemen, dan dringen enkele vragen zich op:

- Zullen er op termijn keuzes gemaakt moeten worden rond behoud, herbestemming en mogelijk zelfs afbraak? Hoe doen we dat op de juiste manier? Kunnen we anticiperen welke gebouwen leeg zullen komen te staan en kunnen we dit overzicht koppelen aan kansen die zich voordoen?
- Momenteel komen herbestemmingen er overwegend op overheidsinitiatief. Kunnen we meer en andere partners betrekken bij de zorg voor dit erfgoed?
- Zullen eigenaars en beheerders van dit erfgoed nieuwe taken krijgen? Hoe kunnen we hen daarin begeleiden?
- Hoe kunnen we de kwaliteit van herbestemmingsprojecten bevorderen? Hoe zorgen we ervoor dat we steeds naar een gedragen herbestemming werken, ook bij 'harde' herbestemmingen?

Als antwoord op deze vragen zijn er nieuwe instrumenten denkbaar, waarbij bestaande initiatieven uit het buitenland als voorbeeld kunnen dienen. Welke sporen Vlaanderen uiteindelijk zou kunnen volgen, wordt het best bepaald in een open dialoog met alle actoren. Veel zal uiteraard afhangen van de beschikbare middelen en van de partners.

In Nederland was 2008 het jaar van het religieuze erfgoed, dat afgesloten werd met de publicatie *'Geloof in de toekomst! Strategisch plan voor het religieus erfgoed'*. Dat jaar had als doel om de publieke belangstelling voor religieus erfgoed aan te wakkeren en de kennis erover te verhogen. Zo werd de reliwiki-databank van het religieuze erfgoed online geplaatst (www.reliwiki.nl). De databank heeft een vergelijkbare werking als Wikipedia en bevat informatie over alle religieuze gebouwen in Nederland.

Is een dergelijk themajaar ook in Vlaanderen denkbaar? Kan een specifieke website over het religieuze onroerend erfgoed in Vlaanderen de kennis erover verhogen en er meer partners bij betrekken?

Kunnen we investeren in de herwaardering van religieus erfgoed aantrekkelijker maken voor de privé-sector, bijvoorbeeld door de hoogte van de restauratiepremie los te koppelen van het type eigenaar?

In Groot-Brittannië werkten *English Heritage* en het Anglicaanse diocees Manchester een project uit voor al de kerken in groot Manchester. Dat ging uit van de bedenking dat er voor het beheer van parochiekerken te veel ad hoc werd gewerkt. Een totaalbeeld ontbrak, evenmin was er zicht op de werkelijke kwaliteiten van dit erfgoed en op de daadwerkelijke noden van de gemeenschap. Eerst werd een inventaris opgemaakt van alle 350 kerken en werd hun erfgoedwaarde opnieuw ingeschat. Ook hun bouwfysische toestand werd beoordeeld. Een projectmanager hielp de beheerders van dit religieuze erfgoed - het bisdom en de parochies - om een strategisch plan uit te werken en gaf hen ondersteuning bij het management van dit patrimonium, onder meer op het vlak van fondsenwerving. Er werd gesteld dat de meeste kerken die als waardevol erfgoed gelden (190 in getal) waar mogelijk voorrang moesten krijgen en dat de 'groei' toegespitst moest worden op deze gebouwen. Beheerders van kerken die overtollig zijn of worden, krijgen hulp bij het zoeken naar een gepaste nieuwe bestemming. Omgekeerd krijgen externe sponsors te horen waar hun hulp bij voorkeur naartoe gaat. Deze planmatige en overkoepelende aanpak vermijdt dat belangenconflicten ontstaan en dat kansen gemist worden. Is een dergelijke strategische en planmatige aanpak op lokaal of intergemeentelijk niveau ook in Vlaanderen wenselijk? Hoe kunnen we ervoor zorgen dat opgedane kennis centraal gegroepeerd wordt en doorstroomt naar andere projecten?

De overheid en de *Church of England* richtten in Groot-Brittannië al in 1968 de *Advisory Board for Redundant Churches* op. Dit adviesorgaan moest, wanneer een kerk in onbruik raakte, afwegen wat ermee kon gebeuren. Het advies werd meegegeven aan de *Church of England*, die vervolgens een beslissing nam. Er waren drie adviezen mogelijk:

- (a) churches which are of such interest, quality and importance that they should be preserved in the interest of the nation and the Church of England by vesting in the Churches Conservation Trust;
- (b) churches which are of such small interest or quality, or require such extensive structural repair that demolition would not in [the Board's] opinion be objectionable;
- (c) and churches of interest and quality which should be preserved by appropriation to a suitable alternative use.

In 2008 nam de *Church Buildings Council* de werking van de Board over en werd de procedure transparanter gemaakt. De *Churches Conservation Trust* bestaat ook nog steeds en heeft 340 voormalige parochiekerken in beheer. De kerken krijgen doorgaans geen nieuwe functie, gezien hun hoge erfgoedwaarde, maar worden wel ontsloten. Een vergelijkbaar - hoewel regiogebonden - initiatief, is de Stichting Oude Groninger Kerken in Nederland. Is een dergelijk centraal adviesorgaan ook in Vlaanderen wenselijk? Is er nood aan een vertrouwensinstelling voor eigenaars en beheerders van dit erfgoed, waar zij met vragen terecht kunnen?

Bij elk herbestemmingsproject vraagt het waarborgen van kwaliteit uiteraard de nodige aandacht, enerzijds bij de architecturale uitwerking, anderzijds bij het vinden van een aangepaste en gedragen herbestemming. Op de slotdag van het jaar van het religieuze erfgoed in Nederland werd de winnaar van de prijs 'Erfgoed op eigen benen' bekendgemaakt, specifiek gericht op de herbestemming van religieus erfgoed. De Onze-Lieve-Vrouw van Lourdeskerk van Zuidermeer kreeg 100.000 euro voor de verdere planvorming voor de omvorming tot gemeenschapshuis. Dit bracht de kwaliteitsvolle herbestemming van religieus erfgoed alvast op een positieve manier onder de aandacht.

In de praktijk zien we goede resultaten op het vlak van architecturale kwaliteit vanaf het ogenblik dat Onroerend Erfgoed actief bij het plan- en ontwerpproces betrokken wordt. Dat gebeurt nog niet systematisch. Soms wordt een begeleidingscommissie voor een project opgericht, soms kan een procedure als de Open Oproep van de Vlaamse Bouwmeester voor een goed resultaat zorgen. Is het wenselijk om bij delicate en complexe projecten standaard een begeleidingscommissie in te stellen? Op welke manier kunnen we een proactieve samenwerking tussen opdrachtgever, lokaal bestuur en hogere overheid stimuleren?

Ook het creëren van gepaste, gedragen projecten is van belang. In de Angelsaksische wereld wordt voor de herbestemming van religieus erfgoed meer en meer gewerkt volgens de principes van het Burra Charter, dat in 1999 voorgesteld werd door ICOMOS Australië. Het *Australia ICOMOS charter for the conservation of places of cultural significance* kan als richtlijn gelden voor de conservering van natuurlijke, historische en 'native' sites met culturele waarde. Het is ontstaan tegen de achtergrond van onder meer het erfgoed van de Aboriginals in Australië. Om begraafplaatsen, geboorteplaatsen en andere ceremoniële plaatsen van 'inheemse' volkeren te

bewaren, vaak met een grote spirituele lading maar weinig of geen materiële resten, is een traditionele benadering van monumentenzorg of archeologie immers amper geschikt; er is een ruimere interpretatie nodig. Het charter is ook toepasbaar op religieuze sites.

Burra plaatst de betekenis van de plek in het hart van de besluitvorming, zowel wanneer het gaat om het loutere behoud van een site als om een herbestemming. Het behoud van de culturele betekenis is het doel van de conservering, wat uiteraard veel verder reikt dan het behoud van de materiële toestand. Het besluitvormingsproces over de voorgestelde maatregelen is belangrijk en helpt om zicht te krijgen op de precieze betekenis en op de manier waarop die levend gehouden kan worden. De waardeanalyse kan erg ver gaan en betreft in het bijzonder de waarde van het erfgoed voor alle belanghebbenden. Met deze manier van werken, *value centered preservation*, wordt gezocht naar de ziel van de plek.

Het charter wordt aangevuld met een reeks documenten, zoals 'conservation management plans' en richtlijnen voor verdere praktische toepassing. Het Burra Charter is nog niet algemeen bekend in de Vlaamse erfgoedwereld. Of en hoe het hier ingang zal vinden en evolueren, is nog een open vraag. Het Charter bevat in ieder geval elementen om verder over na te denken.

Bibliografie

- BAKER, D., *Advisory Board for Redundant Churches. Criteria for determining heritage values and the scope for change in closed Anglican churches, 2008*, Gepubliceerd op: www.ecclsoc.org
- MARTENS, John, *Revitaliseren, herbestemmen of slopen? Toekomstperspectieven voor kerkgebouwen*, niet-gepubliceerde verhandeling, K.U.Leuven, 2003.
- MEUL, Veerle, *Venetië voorbij. Het Burra Charter als Leidraad voor het behoud en beheer van sacrale erfgoedsites*, Lezing gehouden op dag 1 van de studietweedaagse "IN ANDER LICHT", 23 februari 2008.
- MORISSET, L., NOPPEN, L. en COOMANS, T. *Quel avenir pour quelles églises*, Québec, 2006.
- www.visitchurches.org.uk

Summary

In a different light. New purposes of religious heritage

Throughout Flanders' history, the Roman Catholic Church has exerted a strong influence, not only on a spiritual level but also on a larger social scale. Architecturally, this influence was expressed in the numerous church buildings, cloister and chapels that can be found in Flanders. Flanders' religious heritage represents monumental witnesses covering over a thousand years of architectural history. In Belgium, monument care had always been interwoven with the care for religious buildings. When the Royal Monuments Commission was founded in 1835, it had the specific task, besides advice on historical monuments, to supervise the plans relating to the construction and repair of religious buildings. The heritage value of a large part of the religious buildings is beyond dispute. Many churches, chapels, cloisters and abbeys have been listed for protection. The religious heritage is given the corresponding care.

Over the past few decades, we have been confronted with what could be considered as a key moment for religious heritage: the historical and social importance of religious buildings is faced with the increasing secularization of today's society. How does this affect our relationship with religious immovable heritage?

In 2008, the Agency R-O Vlaanderen and VCM, the Contact panel for Heritage Associations, organised a two-day workshop "In a different light", attended by over 400 heritage carers. The present publication is a result of this workshop. The introduction presents an overview of religious heritage in Flanders, the partners involved and the role of the Flemish government as concerns conservation, management and new purposes. The selection of 28 different projects in the second part illustrates how religious heritage finds a new destination in daily practice while maintaining its social relevance. This was not always self-evident, however; it was often a question of finding the middle ground between monument workers on the one hand, and owners and managers of the building on the other hand. Some of the examples are still under discussion in heritage or religious circles. Nonetheless, all of them are projects with a fascinating story.

From those projects could finally be distilled some practical guidelines as well as possible clues for a future policy.

